

П173924

~~КС817~~

ЧЕРВОНИЙ

ШЛЯХ

1934 г.

II

1934

Д В О У • Л І М • 1 9 3

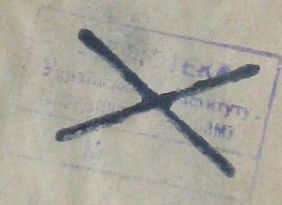
1934

K5817

Бібліографічний опис цього
видаання вміщено в „Лі описі
Українського Друку“, „Картко-
вому репертуарі“ та інших по-
казниках Української Книжко-
вої Палати“.

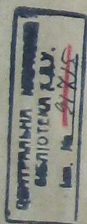
1908

Техкер С. Білохіль. Знамо до складання
151-34 р. Під ся-о до друку 14-III-34 р. Фор-
мат пап. 62х94-48 кг. Пап. по-к. 1 прим. 1/2.
Друк. знаків - 1 п.п. рк. 155 701 Зам 153.
Головалі 6953, Тираж 3500.

ДВОУ УПП 7 друкарня ім. Фрунзе. Харків,
Довгий-Захаржевська, 6

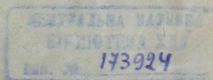
ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНИЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

1

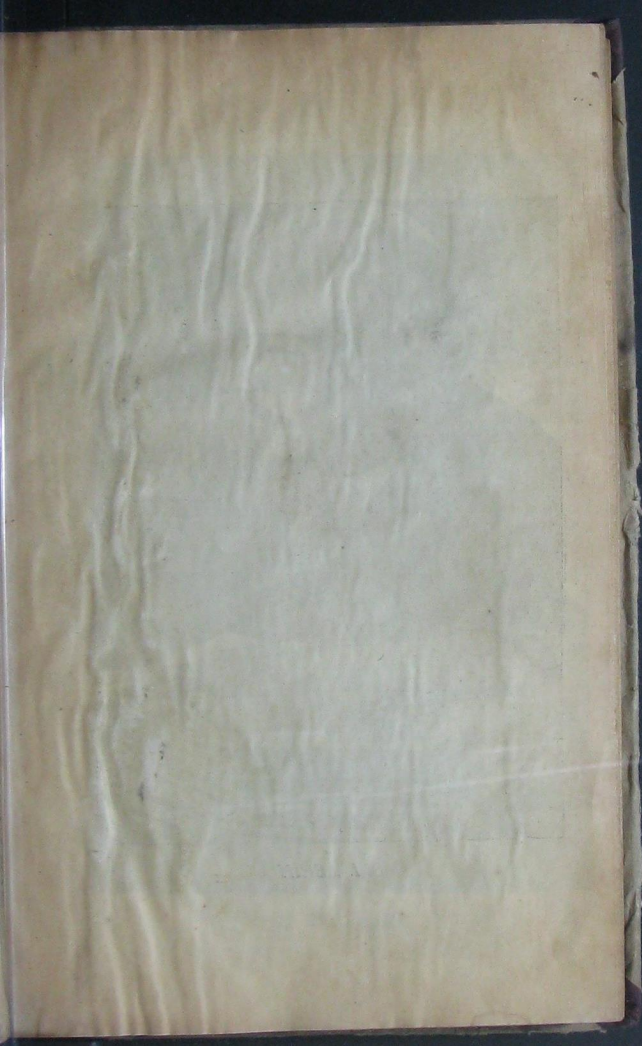
1934

ДВОУ—ЛІІЕРАТУРА І МІСТЕЦІВО

З М І С Т

	Стор.
Передова. XVII всесоюзному з'їздові комуністичної партії (більшовиків)	
XII з'їзду КП(б)У	5
Павло Тичина. Пісня Червоної Армії	10
Павло Тичина. Мудрість, огонь. Поезія	11
Яків Башмак. Сила. Повість	13
Максим Рильський. Ранок. Поезія	43
Л. Первомайський. Лікар з Дарваза. Новела	45
Вадим Собко. Лінія. Поезія	56
Л. Дерід. „Фрідка спить“. Новела	61
І. Плахтін. Панько Середа. Новела	64
М. Шеремет. Портрет командира Цалікова. Поезія	73
Юр. Шовкоплас. Інженери. Роман	76
М. Хашчеватський. Смерть Леніна. Уривок з поеми	108
К. Валовень. Перевага. Повість	110
Дж. Дос-Пассос. 1919. Роман. З англ. перекл. В. Мисик	134
Письменники про себе:	
1. І. Кулик	166
2. П. Байдебура	170
3. Вол Зори	173
А. Чепурнюк. Поезія „вишуканих катастроф“ Ідеалістичної філософії.	
Стаття	176
І. Кулик. Пам'яті більшовика-інтернаціоналіста	188
Література, мистецтво наука	192

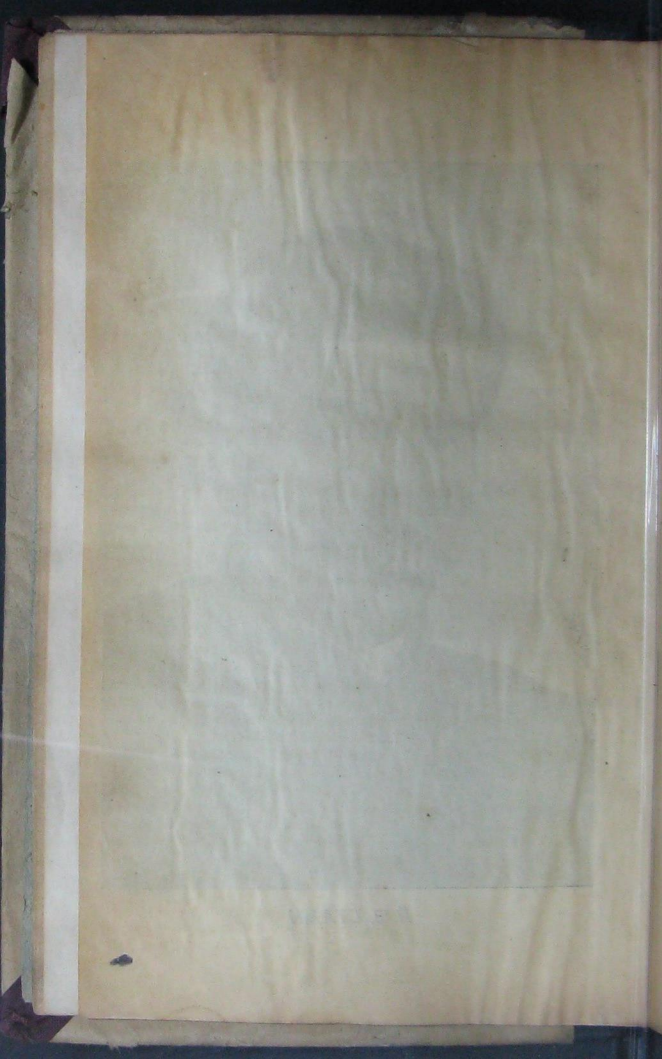

В. И. ЛЕНИН

Й. В. СТАЛИН

XVII З'ЇЗДОВІ ВКП(б) XII З'ЇЗДУ КП(б)У

Десять років тому спинилося серце великої людини, яка в умовах царського самодержавного деспотизму, в жорстоких боях з усілякими ворогами пролетаріату — збирала, організувала і водила на штурм капіталізму нашу славну більшовицьку партію.

Ленін... Це ім'я стало прапором трудящих земної кулі, воно горить, як символ боротьби і перемоги пролетаріату над одвічними своїми гнобителями — капіталістами, поміщиками, визискувачами.

Робітничий клас і бідніше селянство одної шостої частини земної кулі під проводом партії Леніна, перемагаючи численних внутрішніх і зовнішніх ворогів, збудували велику вільну сім'ю народів — Союз Радянських Соціалістичних Республік. І тепер:

„У світі немає і не було такої могутньої і авторитетної влади, як наша радянська влада. У світі немає і не було такої могутньої і авторитетної партії, як наша комуністична партія (Сталін)“.

Десять років без Леніна, але з його заповітами на прапорах, партія більшовиків на чолі з вірним, незламним ленінцем, улюбленим вождем світового пролетаріату — т. Сталіним, завдаючи нещадного удару класовим ворогам, веда і веде радянські республіки від перемоги до перемоги шляхом побудови безкласового, соціалістичного суспільства.

Волею більшовиків, робітничого класу і біднішого селянства наша країна з економічно-технічно відсталої, з примітивним сільським господарством і винятковим безкультур'ям і темрявою — стала країною важкої індустрії, країною високої техніки і поголовної писемності, країною великого з могутньою технічною базою колективного сільського господарства.

На основі колективізації у першій п'ятирічці остаточно розгромлено куркулів, які за визначенням т. Леніна є

„самые зверские, самые грубые, самые дикие эксплуататоры, не раз восстанавливающие в истории других стран власть помещиков, царей, попов, капиталистов“.

Трудяще колгоспне селянство, перемагаючи труднощі, з нечуваними успіхами бореться за більшовицькі колгоспи, за заможне культурне життя.

У другій п'ятирічці ми остаточно побудуємо безкласове соціалістичне суспільство і станемо країною наймогутнішої техніки у світі.

Волею більшовицької партії, пролетаріату та біднішого селянства, Україна, колись розчавлена колонія російського та чужоземного капіталу—перетворилася на могутній форпост СРСР, на Українську Соціалістичну Радянську Республіку, невідйману частину Великого Радянського Союзу, на країну індустріальних велетнів і механізованого сільського господарства, на країну гігантського розмаху культурної революції.

Всупереч жалюгідним, ганебним спробам недобитків петлюрівщини та білогвардійщини, різних шпиків, провокаторів та дворушників без партквитків і з партквітками затримати наш переможний розвиток, всупереч їхнім хижацьким намаганням одірвати Україну від Радянського Союзу, щоб розпродати її шматками міжнародному фашизму, — трудящі Радянської України під проводом Комуністичної Партії, щодня, щогодини здобувають перемоги, якими можуть пишатися пролетарі цілого світу.

Дніпрельстан, Краматорський завод, Кривбуд, ХТЗ, Турбінний, механізований соціалістичний Донбас, нові соціалістичні міста Харків, Сталіне, Горлівка, мережа могутніх електростанцій, більшовицькі колгоспи, висока технічна оснащеність — все це є наслідок героїчної боротьби під прапорами партії Леніна — Сталіна — боротьби трудящих України, все це гордість пролетаріату та колгоспного селянства цілого СРСР! Наша могутня Червона армія міцно стоїть на захисті кордонів нашої країни, щохвилини готова завдати нищівного вдару імперіалістичним хижакам! На основі неухильного запровадження ленінської національної політики партії буйно розквітають науки, літератури, мистецтва всіх народів Радянського Союзу — України зокрема.

Українська радянська література, як складова частина соціалістичного будівництва, як частина загально-пролетарської справи, виростала, мужніла і дійшла великого розмаху в нещадній боротьбі з контрреволюціонерами, націоналістами, які через нашу недостатню класову пильність довгий час обдурювали нас, прикриваючись почесним званням радянського письменника.

Але по суті всі оті Ялові, Пилипенки, Досвітні, Гжицькі, О. Вишні не могли творити будьяких художніх цінностей, бо вони брехали нам, обдурювали трудящих, а хто бреше, той не може створити повноцінного художнього твору. Вся їхня „творчість“ — це бездарні потуги протаскати націоналі-

стичну отруту, це намагання за низькоякісною літературною формою приховати свою контрреволюційну, шкідницьку суть.

Українська партійна організація розгромила контрреволюційні націоналістичні кубла. Зокрема викрила і розбила націоналістичний ухил, очолюваний Скрипником, і тим створила ще сприятливіші умови для розвитку української радянської культури і літератури, для розвитку літератур трудящих всіх націй, що населяють Україну. Наблизила до партії і радвлади всі чесні творчі кадри української інтелігенції. У цій великій історичній боротьбі вирішальну роль відіграла допомога ЦК ВКП(б), перш за все зміцнення керівництва української партійної організації, приїзд на Україну вірного соратника тов. Сталіна — Павла Петровича Постишева, який дав зразок партійної пильності і нового більшовицького стилю роботи, що спричинився до великих перемог української партійної організації.

До XII з'їзду КП(б)У та XVII Всесоюзного з'їзду партії Радянська Україна приходить передовою квітучою республікою. Радянська література України виросла і зміцніла разом з цілою країною і рапортує з'їздам новими перемогами в боротьбі за більшовицьке мистецтво. Ми прекрасно усвідомлюємо собі, що відставання літератури від рівня інших галузей соціалістичного будівництва ще не ліквідовано, що замасковані вороги — націоналісти, троцькісти та інша контрреволюційна наволок — ще остаточно не викриті, що мало уваги ми приділяємо історії фабрик і заводів, історії громадянської війни та колгоспній і дитячій літературам — ми усвідомлюємо собі, як багато і уперто треба нам працювати, вчитися, оволодівати наукою Маркса — Леніна — Сталіна та опанувати літературну техніку — щоб дати твори, гідні нашої героїчної доби. — Але перемоги наші безперечні, і ми вже маємо чим рапортувати з'їздам партії.

Історична постанова ЦК ВКП(б) від 23/IV — 32 р. про перебудову літературно-мистецьких організацій відкрила небачені можливості, створила найсприятливіші умови для творчої праці всіх чесних радянських письменників партійних і позапартійних, всіх, кому дорога наша революція, хто хоче художнім словом допомагати будівництву соціалізму.

Оргкомітет Радянських Письменників України під безпосереднім, повсякденним керуванням ЦК КП(б)У та комуністичної фракції Оргкомітету, розбиваючи класово-ворожі націоналістичні тенденції, вияви і вихватки в літературі — неослабно боровся за бойовий пролетарський інтернаціоналізм, за ленінську національну політику партії.

В наслідок — разом з українською радянською літературою ростуть, розвиваються і завойовують нові ідейно-художні висоти єврейська, російська, польська, молдавська, грецька, татарська та німецька радянські літератури на Україні, міцнішає

братерський зв'язок з ведучою пролетарською літературою РСФСР.

Оргкомітет Спілки Радянських Письменників боровся за нові пролетарські літературні кадри, провівши велику масову роботу в літературних гуртках, студіях безпосередньо на фабриках, заводах, шахтах, колгоспах, радгоспах, мобілізувавши для цього весь актив радянських письменників, марксо-ленінську критику та літературно-художні друковані органи. В наслідок ми маємо великий розмах масового, літературного, руху; яскравим виявом цього можуть служити літературні й виробничі газети, які виходять на заводах-велетнях та в полтвдділах МТС.

Оргкомітет повсякденно мобілізував увагу радянських письменників на розробку творчих проблем нашої літератури, борячись за соціалістичний реалізм, як основний стиль радянської літератури, стиль, що найповніше, найоб'єктивніше розкриває дійсність, виявляє прекрасну переможну правду нашого героїчного життя.

Звичайно, ми не можемо претендувати ще на те, що вже остаточно оволоділи стилем соціалістичного реалізму, але елементи його переважають і перемагають у кращих творах радянських письменників.

Ми приходимо до з'їздів партії з величезним якісним зростом літератури, зокрема цей якісний зріст помітно у творах, написаних письменниками чл-нами партії. Але й далі ми ще наполегливіше боротимемося за ідейно-художні високості радянської літератури, бо кожний з нас почуває величезну відповідальність, яка лежить на радянському письменникові і в першу чергу на письменникові — комуністові, бо всі ми бачимо, який авторитет завоювала радянська література в масах будівників соціалізму, які великі і справедливі вимоги ставить до свого письменника радянський читач.

У нас є уже книги, п'єси, вірші, що їх сміливо можна назвати бійцями за соціалізм, за соціалістичне перевиховання людини.

Досягнення радянської літератури безперечні, але ми твердо пам'ятаємо пораду т. Постишева: „не з знаватися“. Ми цілком усвідомлюємо собі, які велетенські завдання покладено на літературу в другій п'ятирічці, яка відповідальність падає на творців художнього слова, на „інженерів людських душ“. Ми усвідомлюємо, що тільки на основі більшовицької критики й самокритики, добившись тієї чіткості і відповідальності, тієї організованості й дисципліни в роботі, яких вимагають від нас тези до доповіді тов. Кагановича, забезпечивши утворення справді товариської, робочої, творчої атмосфери, ми зуміємо ліквідувати відставання художньої літератури, піднесемо її на нові високості, що незрівняно перевищать навіть нинішній період розквіту.

Ще міцніше згуртувати довкола Комуністичної Партії всі справді радянські, здатні будувати соціалізм письменницькі кадри, служити всесвітній справі соціалізму кожним рядком, кожним створюваним нами художнім зразком: кожною римою—таке завдання, що його ставить собі Оргкомітет, його комуністична фракція, готуючись до партійних з'їздів, до майбутніх боїв за комунізм на основі ухвал цих з'їздів. Партія створила для письменників такі умови, про які й не снилося літераторам буржуазних країн.

Це зобов'язує нас далі ще непримиренніше, по сталінському, по постишевському боротися з класовим ворогом в літературі, з недобитками українського націоналізму, як головної небезпеки на Україні, це зобов'язує далі невтомно вчитися, працювати і перемагати під керівництвом ленінського ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, це зобов'язує нас створити велику літературу безкласового соціалістичного суспільства.

Під керівництвом партії ми таку літературу створимо!

Хай живе Всесоюзна Комуністична Партія і її вождь, великий зодчий світової революції, друг і вчитель радянської літератури тов. Сталін!

Хай живе XVII з'їзд ВКП(б)—з'їзд великих всесвітніх історичних робіт!

Хай живе Комуністична Партія більшовиків України!

Хай живе ЦК КП(б)У і його керівники т. т. Косіор та Постишев!

Хай живе XII з'їзд КП(б)У!

*Оргкомітет спілки радянських
письменників України*

Харків, 18/1 — 1934 р.

ПІСНЯ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ

А скажи, скажи, скажи,
що це за окраса? —
повна сили і життя
ще й здоров'я класа!

— Падай, падай, упадай,
всі царі із трона: —
наша армія іде,
Армія Червона!

А скажи, скажи, скажи,
чи багато ж труду
одвигати од кубла
темряви і бруду?

— Падай, падай, упадай,
старі звички в домі: —
ми вже грамотні усі,
класово-свідомі!

А скажи, скажи, скажи:
зрушимо ж озію?
Ну який ваш рішенець
на буржуазію?

— Падай, панство, упадай —
партія рішила.
З нами слава прапорів,
з нами Ворошилов!

— А скажи, скажи, скажи:
де ж кінець алюру,
хто Денікіна розбив,
Колчака, Петлюру?

— Падай, падай, упадай
та з церковним дзвоном...
Наша армія іде,
Армія Червона!

МУДРІСТЬ, ОГОНЬ

Ми не спиняємось: навчились
ми править. Що ж, помучаться
оті, що десь там притаїлись!..
Гадюкою каблучиться
старе. Хай вигук закордонний;
хай чорт; хай туча тучиться
ще й блискає... — Але ж он домни
ростуть! І молодь учиться..
Капіталізму катехізіс, —
не лізь, — не витанцюється.
Життя! природа! фізіс! —
оце нам до лица,
оце нам до лица.

Нам до лица здоровля
і творчість і удар!
Бо ми ж сами — здоровля,
творчість, удар.

Бо ми ж сами — країни
і мудрість і вогонь!
Нової України
мудрість, огонь.

Ми не вагаємось: хитання
ще не добито. Виткнеться
механістичного сприймання
дерзка трава. Як кїтиця
на катафалку засльозиться
дурний аж самосвітиться
ідеалізм. — Але ж он криця
дзвенить! Ще й жито жититься..
Капіталізму катехізіс, —
не лізь, — не витанцюється.
Життя! природа! фізіс! —
оце нам до лица,
оце нам до лица.

Нам до лица здоровля
і творчість і удар!
Бо ми ж сами — здоровля,
творчість, удар.

Бо ми ж сами — країни
і мудрість і вогонь!
Нової України
мудрість, огонь.

Ми не теряємось: квиління
нам не страшні. Глянь: топиться
шовіністичне озвіріння
аж бульки йдуть... Прохопиться
державництво, цей хижий фактор
і перекупщик. Кропиться
і по церквах. — Але ж он трактор
гримить! І топка топиться...
Капіталізму катехізіс, —
не лізь, — не витанцюється.
Життя! природа! фізіс! —
оце нам до лица,
оце нам до лица.

Нам до лица здоровля
і творчість і удар!
Бо ми ж сами — здоровля,
творчість, удар.

Бо ми ж сами — країни
і м, дрість і вогонь!
Нової України
мудрість, огонь.

СИЛА

ПОВІСТЬ

ЧАСТИНА ПЕРША

I

— Щемить, ти розумієш — щемить, — подався всією постаттю до мене Гапоненко і замащеним мазутом кулаком ударив себе у відкриті волохаті груди, що аж пляма на них залишилась.

Його засмагле лице раптом втратило постійну усмішку, хмурило, мов скеля. Очі побільшали, серйозно, запитливо вперлися в мене сірими кружальцями. Я бачу, як чоловічки в них розширюються миготять, іскряться.

— Що сталося?

Він продовжує говорити, а слова — рвучкі, терпкі й пекучі. Виривають їх з глибини грудей жовтуваті зуби, немов обценьки розпечене з горна залізо. Проте, в цьому шаленому шумі машин, що снують повз нас і гуркотять на естокадних мостах, у морі мегалевого дзвону, вони куці і, не досягаючи вух, — тануть.

Гапоненко починає розуміти, що в цьому гуркоті йому не здійснити свого наміру — по товариському розповісти мені про біль серця. Та до того ж і незручно тут. Він хапає мене за рукав і тягне з монтажного майданчика вбік, на високий скелястий насип.

Поруч невпинно гремлять бетонерки бетонного заводу. Спід високих закурених поверхів його з колючим свистом розбігаються паротяги на ДГЕС, греблі й кар'єри. А перед нами простягся довгий чотирикутний монтажний майданчик, що глибинно вгруз у скелю масивним бетонним тілом і високо звівся над копальнею. Край його стін вирости кремезні крицеві лапи. Верхів'я їм спиртно виплетено із металу, і залізна рама-каркас простяглася через усю довжину фундаменту. Пакунки з частинами, конструкції горою виступили над глибокими кратерами, немов на барикадах. Вгорі сердито гудуть динамо велетенського крану, що сунеться між плетивом заліза, немов могутній повітряний танк.

Праворуч майданчика роззявилася широчезна паща копані відводного каналу, сповнена жвавим рухом людей і механізмів.

Ліворуч високі, довгі сірі корпуси щитового відділу ДГЕС'у встромилися в хмари першими блакитними щоглами.

А далі велетенська дуга греблі, впершись у скелясті береги, перетяла Дніпро. Небачена в світі бетонна гребінка на сорок дев'ять зубів розчесала його буйні хвилі. За греблею в скелях лівого берега вирізьблюються бетонні камери шлюзу. А туди, ген-ген на лівобережжі, у степу, на кілька кілометрів вздовж і вишир розмахнувся крилами багатоповерхих корпусів Дніпрокомбінат. Перехрещеним рештованням, півсотнею димарів весело майорить він у прозорому літньому повітрі.

Скрізь: у шлюзі, на греблі, щитовому відділі, у копальні бурхливо клекоче праця. Дружно напружуються в змаганні тисячі рук і з допомогою механізмів кришать скелю, перетворюють її в канал, ростуть блоки, рештовання. Все дужче випинаються крани, вище піднімаються сірі груди греблі.

Все тут буйно росте, міцнішає.

Тільки на монтажному майданчику ДГЕС'у непомітно такого жвавого руху. Одним-одна бригада слюсарів, надіслана сюди для монтування турбін, недоречно розгубилася тут між пакунками і кіпами залізних конструкцій.

— Ото бачиш—тикнув пальцем убік монтажного майданчика Гапоненко. — Ще півмісяця тому там повинно було працювати мінімум сорок досвідчених монтажників, а їх і сьогодні тільки двадцять чоловіка вештається. Та й то більшість із них досі й молотка в руках не держали...

Витер рукавом піт з мідної лисини і кинув спідлоба сердитий сірий погляд у синю Дніпрову далечінь.

Ріка ніби теж ображена; сердито вирвалася з прогонів греблі, хвилюється, піниться, мчить до гранітних скель Хортиці. Мчить і розколюється об них надрог, обіймаючи зелений острів довгими блакитними руками.

— І рисунки на англійській мові,—глухо додав Микола Іванович, не відриваючи погляду від мережаних арок великого моста, що йде на Хортицю.

— Немов сліпий я з ними. А турбіну зібрати треба за дев'яносто днів. Розумієш, тільки за дев'яносто чоловіко-днів! Американці доводять, що не впоратись нам без їхніх майстрів.

Останні слова кинув напівголосно, ніби не бажаючи, щоб ці його слова почули американські фахівці. А вони ось недалеко від нас зібрались у гурт, щось гомонять, палять сигари, гордо, іронічно посміхаються.

Може кепкують із млявої роботи на майданчику.

Промовчавши, Гапоненко аж крикнув:

— Чорт його бери! Та спіралі ж ми змонтували, вдвое скоротивши строк. — В його очах блиснули вогники. — А тут на

гальмах сунемось... Тут—зосередити всю увагу. Сюди по військовому слід кинути кращі сили. Тут! Сюди!..

Нервово затупцював на місці, і очі його знов шукають відповіді в моїх.

— Без турбін все: і темпи, і вся ця будова—ніщо. Та наші господарники поки розкачаються, то й снігом занесе отак,—махнув він рукою на розкидані по всьому майданчику частини.

— Як тут не шемітиме.

Тейер мені стала цілком відома глибочінь ярів, що перетинають шляхи Миколи Івановича у монтуванні. Відчуваю, як загроза прориву чорною хмарою насувається на визначені строки збирання турбін.

Вечоріє. Водою розлягається голос сурми. Це сигнал перед вибухами, що їх готували на берегах Хортиці в другій половині дня. Він ніби віщує й потверджує небезпеку в боротьбі монтажників за турбіни.

Я співчуваю стривоженому й схвицьованому Миколі Івановичу. Заходжу в голову, напружую думку. Хочу допомогти йому, порадити знайти для монтажників шляхи до перемоги, але якась полуда закриває мені очі. Всі таємниці, що спричинили прорив на монтажі,—ховаються від мене за темну завісу технічної неписьменності. Безпорадно втопив очі в жовті подовбані скелі.

— Братішка, не плакати. Тут похорону нема. Чуєш?—І рука Гапоненка дружньо впала мені на плече.—Чи злякати мене хочеш? Не боюсь. Однаково турбіну зберемо на строк.

Обличчя йому знов заясніло усмішкою. Очі бризнули променями. На останньому слові „на строк“ він ніби навмисно зробив наголос, щоб почули монтажники, які пошабавивши проходили повз нас. А коли вони пройшли, Гапоненко стиха додав мені на вухо:

— Не можна, брате, вдаватися в тугу. Та ще й перед масою. Це ж паніка! Та які ж ми будемо провідники в боротьбі, коли самі перші опустимо руки.

Потім голосно:

— На скиглення ніхто нам права не давав. Так же?—весело поглянув на мене допитливим поглядом.—Ну, бувай. Ніколи. Договоримо завтра.

І, триснувши мене на прощання за плече рукою, Гапоненко збіг насилком знов на майданчик. Ще мить, і він зник за червоними скибами турбінних лопатей.

II

Травневий вечір темною блакиттю обгорнув шумливу будову. Електричні зорі рясно всипали греблю, гідростанцію, береги.

Звикнувши до цього бурхливо-вогняного краєвиду, я не помітив, як зійшов крученими сходами на високе, бетонне верхів'я щитового відділу, пройшов по ньому і спустився в патерну. Ноги вже самі за інерцією простували знайомими шляхом крізь дугастий тоннель на лівий берег.

З думки мені не сходить засмагле обличчя Гапоненка. Ось бачу, стоїть він передо мною присадкуватий, з загорілою лисиною, з широко розстібнутим сіреним піджаком, засмальцьованим комірцем теж сірої сорочки, з чорною плямою на волохатих грудях. Стоїть і вимахуючи руками, малює ту величезну майбутню боротьбу, яку вони, монтажники, повинні витримати на монтуванні першої турбіни. Важко буде завойовувати першу, а далі вже буде досвід і справа піде, як по маслу — вчуваються мені його слова.

Так, досвід — великий важіль. Але де вони, монтажники, візьмуть його на першій турбіні? Де? Такого велетня не монтували ще ніде в світі. Який тут може бути досвід?

Уявляю собі, як доведеться ударникам, справжнім ударникам, досягати вершин складної світової техніки, щоб самим змонтувати турбіну, а разом боротися й з тими невірами, ледарями та рвачами, які користуватимуться цим важким моментом і ще більш гальмуватимуть виконання цього надто важливого завдання. Пригадую, як минулого року сам „парився“ на перших секціях (конструкції опалубу для турбінних труб). Та збирання секцій своєю технікою пуста робота проти монтування турбін. До того ж для секцій були рисунки, були з великим досвідом керівники, була міцна, бойова організованість нашої бригади. А тут? Терміни прострочено, рисунки англійською мовою, досвіду ніякого нема, бригада збірна і здебільшого декваліфікована...

Хочеться допомогти, але чим?

І здалось, кожен ліхтарик, що розсипав яскраві іскрики на чорну марблітову кольору воду, і вся велетенська дуга греблі, залита зливою електрики, — поставили знак запитання:

— Чим?

— Знай, чим допомогти, — спалахує вогник твердого комсомольського вирішення.

III

Другого дня вранці я заявив Гапоненкові, що хочу викликати бригаду монтажників на соцзмагання і написати про них книжку, відбити в ній всі позитивні й негативні сторони боротьби бригади за успішне закінчення монтажу. Цю думку він зустрів сумнівом:

— І вигадав, де художність застосувати. Та її тут так виляпаємо мазутом. І тебе разом з нею, — скривив усмішку. Потім хотів сказати ще щось колюче. Можливо, і вилаявся на мою

пропозицію, та хтось з бригади гукнув його, і він, поспішаючи на поклик, пірнув у нижній поверх коридору майданчика, немов крізь землю.

А коли я зустрівся з Гапоненком після нашої незакінченої розмови, він уже бадьоро гукнув мене:

— А йди но, хлопче, сюди. Повтори те, що отам казав.

Підтяг поближче до себе, щоб гуркіт і торохтіння, які вихрилися навколо, не заважали розмові.

— Да, поперше, познайомтесь, — показав він невеличкого чоловіка, що стояв поруч. — Це теж майстер. Пузняк — його дражнять, — посміхнувся Гапоненко.

Ми простягли один одному руки, як годиться людям, що їх знайомлять уперше. Хоч справді ми давно знайомі. Я вміть пригадав, як зустрічався з цими малесенькими хуткими чорними цятками, під таким же чорним, лише з сріблястими пасмами волоссям, минулого року під час робкорівського рейду. Тільки тоді ми не знайомились формально. І не знав я, що ця людина не лише робкор, а й гарний майстер — монтажник.

— Го-о, брат. Він і живих людей монтує, — жартував Гапоненко. Але це не ображало маленького моторного Пузняка.

— А віхи соцдоговору? — щоб не відхилятися від справи, запитав він мене після того, як я розповів і йому про те, що говорив вранці Гапоненкові.

Проглянувши ті самі „віхи“, де тільки не було зазначено зобов'язань монтажників, Гапоненко вдарив мене обома долонями по плечах і зареотав.

— Тільки ж який пак із тебе письменник? Учора ще й сам звисав отам із сокирою? — кивнув на плетиво риштувань, що високо попелелося по сірих мурах щитового відділу.

— І придумала, „черевича“ голова.

Помовчавши, додав:

— А чи зваримо що з цього заліза?

— Збори покажуть, — сказав Пузняк. — А не зваримо, значить мінус нашому керівництву, — твердо підкреслив він останнє речення.

По закінченні роботи на зборах всієї бригади низенький, широкоплечий, з розплесканим, як на ковадлі, лицем чоловік (після я довідався, що то Кішка — бригадир цієї бригади), почав читати мою пропозицію:

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ДОГОВІР

Монтаж турбін — це найголовніша й найскладніша з усіх робіт на Дніпробуді. Збирання та установлення таких турбін, як на Дніпрельстані, провадиться вперше не тільки в СРСР, а й у цілому світі. А тому досвід перших дніпрельстанівських монтажів буде дуже цінним для інших будівельників багатьох будов.

Щоб своєчасно передати цей досвід і допомогти вам, монтажникам, організуватися на успішне закінчення монтажу першої турбіни, я, член літгрупи Дніпробуду, Яків Башмак, викликаю вас—бригаду тов. Кішки—на соцзмагання. З свого боку зобов'язуюсь, крім своєчасного висвітлення в газеті монтажу турбін і роботи монтажників,—написати спеціальну книгу „Сила“. Ця книга має показати в художній формі не тільки загальну роботу бригади, а й кожного монтажника зокрема, його боротьбу за виконання промфінплану, за якісні показники, за раціоналізаційні пропозиції, як кожен з вас поступово в процесі роботи опанував техніку і допомагав у цьому своїм товаришам.

Поруч з гарними показниками, книжка висвітлюватиме всі хиби, що можливо виникнуть через недбальство, як окремих керівників, так і самих робітників. Книжка не пропустить і прогульників, ледарів, рвачів, п'яниць, коли такі виявляться в бригаді, і покаже, як вони намагалися зривати роботу і заважали своїм товаришам виконувати завдання, поставлені партією...

— Чули? — махаючи перед робітниками соцдоговором, прохрипів Кішка, немов у горлі йому пересохло. — Чули?

— А що ж це буде за книжка? — якось несміливо запитав Рудковський, чоловік у літах уже, у якого волосся, як у Пузвяка, вкрилося вже сивиною.

— В церобкооп, — хтось кинув жарт із гурту.

— Ні, я не про те, — захвилювався, винувато всміхаючись, Рудковський. Розгубившись од веселого розгнісного реготу бригади, він ніяк не міг підібрати влучної відповіді на репліку про церобкооп, яка його ображала, бо перекручувала його незакінчену думку, і безпорадно переступав з ноги на ногу.

— Так це про нас книжку, кажете? — пробився насерединою Малолітко. В карих очах йому блиснули вогники. На покльованому віспою молодому лиці загорівся рум'янець.

— Звісно про нас. Ну то як же? — уже голосно гукнув Кішка. — Швидше, та й по могоричі!

Але в його голосі звучала якась замаскована іронія й зневіра до моєї справи.

Монтажники переглянулися поміж собою, дехто всміхнувся. А я, засоромлений, поступився трохи назад, сподіваючись на вибух реготу, яким закінчиться моя „вигадка“. Та насерединою вийшов у зеленуватому юнгштурмівському костюмі Клімов. Щоб надати своїй промові більшої ваги, він спочатку рвонув угору рукою і надав якомога більше серйозності своєму юнацькому обличчю. Вітрець тріпнув жмутом русявого волосся й поклав його на лаковий зелений козирок.

— Товариші...

Але слова його раптом перебив шум зборів:

— Що тут агітувати?
— Все зрозуміло...
— Вітати товариша з редакції..
— Тц-о-о—різнув долонею в повітрі Гапоненко.— Тільки без урочистих вигуків, розумієте?— По діловому, по діловому, без гучних обіцянок. Давайте пропозиції,— це буде краще. А то ви мерщій:— „вітать“— серйозно повів він навколо очима. А то він візьме та й утече? От тоді й навітаєте...

Монтажники зрозуміли Гапоненків жарт.

Посипалися пропозиції. А за кілька хвилин обрана для підпису соцдоговору комісія підсумувала пропозиції й дописала їх до соцдоговору:

...Приймаючи виклик члена літературної групи Дніпробуду т. Башмака, ми, монтажники бригади т. Кішки і майстрі т. т. Гапоненко та Пузняк з свого боку обіцяємо виконати до терміново своє завдання. А саме: монтувати турбіну не 90, а 60 день, зменшити собівартість на монтуванні турбіни мінімум на 15 відсотків, підвищити продуктивність праці на 33 відсотки. На кожну п'ятиденку висувати зустрічний, берегти інструмент, подавати раціоналізаційні пропозиції не менш, як по одній від кожного робітника щомісячно. Всяко боротися з прогулами і рвачами, брати активну участь у громадських кампаніях. На 100 відсотків ушільнити свій робітний день.

Першого травня 32 року дати країні перший дніпрельставівський струм.

Лише методами ударництва та соцзмагання на практиці ми зможемо досягти більшовицьких показників, світових рекордів і успішно закінчити п'ятирічку за чотири роки.

Комісія монтажників: Кішка, Пронський, Вінц.

Майстрі: Гапоненко, Пузняк.

Автор книги: Яків Башмак.

Травень—31. 1931 р.

— Ну хай же монтується, а разом і пишеться,— вигукнув Гапоненко.

Засукав рукава, розмахнувся оливцем.

Рвонув вірець, і папір затрипотів у руках, як живий.

Сонце, випірнувши з хмар, усміхнулося на білому аркуші й кривулястих підписах.

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Каліпенко хутко ходив від дверей до столу. Нервово махав кістлявими руками, кричав, гаркавив, аж слина бризкала:

— Вона вам вьсмокче всі соки, рлебрла повикручує. Не мали ярлм? Так ось, нате, візьміть,— мов божевільний простяг руки до товаришів.

Крім нього, у робіткомі всі мовчали. Забруднена мухами лампочка під стелею від нерівної подачі енергії то блишала як сонце, то жмурилася червоними дротинками, немов каганець. Кудлаті тіні то зникали, то знов падали з стелі на підлогу кімнати, що ще більше драгувало верескливого Каліпенка.

Кішка сперся ліктями на лутку, вистромився в наполовину відчинене вікно. Дивився вниз на залиту вогнем, сповнену рухом машин глибоку копань. Інколи, не повертаючись, заламував скося очі на Каліпенка й усміхався в масне поголене підборіддя.

Рудковський теж мовчки сидів за столом у кутку. Перед ним лежала купа „свіжих“ газет. Чекав, поки поладять світло, щоб проглянути, „що нового написано“. Думав про те, як завтра почнуть уже практично виконувати соцдоговір. В уяві малювалося цікаве змагання людей з людьми, з жорстокою стихією природи за високу техніку. За стіною могутньо гулала компресорна:

— Гуп, гуп, гуп...

Прислухався. Брав себе на пульс; порівнював удари. „Компресорна—теж пульс“. Вона пульсує всій гідробудові. Вона набирає в балони повітря, стискує його, згнічує і через залізні труби потужними струмами розсилає по будівництву. А там гудуть верстати, гиргочуть голосно на кар'єрах перфуратори і гризуть сталевими зубами скелю. Прислухався, як росте, гучніше на берегах могутній гомін праці. Потім, не витримавши вереску Каліпенка, схопивсь:

— Е-х!.. вбік знервованого і хутко, мовчки вийшов з кімнати, з силою грюкнувши дверима.

— Головою,—ще більше образився Каліпенко й гукнув услід:

— Побачимо, як грюкатимеш після соцдоговору. Голосували. З Америкою схотілося порівнятись. Це тобі не миску каші висті.

— А хочеться?—раптом відірвавшись від вікна, запитав, посміхаючись, Кішка, знаючи, що Каліпенко любить нагадувати про свою сільську кашу.—З молочком може? А може шкляночку „розіб'ємо“, га?

Підійшов щільно до Каліпенка, не сердито глянув у водяві очі, легенько взяв за рідку колячу борідку.

— Чого ти, рудий псе, розходився тут? А на зборах—немов води в рот набрав? Отам треба було—прохрипів Кішка. Каліпенко і на приятеля образився:

— Я ж хоч мовчав, а ти ж, ти ж перший піднімав рлуку за договір. Ти ж...

— Дурний ти,—перебив на півслові його Кішка. Хіба тепер сперечанням що виграєш? Погоджуйся з усім, голосуй, піднімай з усіма руку, а роби своє.

Нахилився ще ближче до роззявленого Каліпенкового рота, що обріс засмаленим волоссям, застережливо відвів до дверей великі очі й ще тихше:

— Турбіни й договори — тільки голі слова. Пусті, як оця пляшка, — відхилив розстібнуту полу піджака і вдарив пальцями по шкляному боці порожньої півлітрівки, що виглядала з бічної кишені — Справді, все це пушка. Провалиться, — мах ув рукою вбік турбін.

Лампочка примружилась. Потім дужче, дужче, і на останньому слові Кішки густа пільма проковтнула кімнату. Ніби вже справді, навіть передчасно, збулись Кішкині слова про темне, безодне провалля на будівництві.

II

Рожевий жмут проміння вихопився на сході зза посинілих скель. Могутня симфонія гудків і сирен пронизала ранок, сповнений шумами водоспадів. Покоїлася луна блакитними берегами, кручами та й заплуталась у поверхах плетива із заліза й бетону.

Проте і під час гудків, що сповіщали зміну, не послабшав будівельний темп. Навпаки, він став ще жвавішим, могутнішим. Величезний конвеєр поїздів, кравів, цебрів, тисячі, тисячі рук, змагаючись, переплелися у високих рештованнях.

Буйним розмахом клекоче творча сила робітника в гавані, на греблі, шлюзах. А от на майданчику, де устатковується найголовніше, де монтується серце ДГЕС'у — турбіни, де повинна робота, як ніде, бути чіткою і чим далі збільшувати свій темп, — саме отут:

— Мов кривий на костурах, — характеризує Гапоненко.

Тут її рухи незграбні, несміливі, часом рвучкі і головне не організовані.

— Ех! — закректав майстер.

Сціпивши зуби, поскріб потилицю, як шофер, що в нього серед глухої дороги зламалася машина, а справа така важлива, що не терпить найменшої затримки.

Махнув рукою і гріко сілюнов.

— Не можу далі терпіти, Миколо Івановичу, не можу, — підбіг збентежений Кішка. — Бригада гримає. Мовляв, раз змагатися, так змагатися, а не стояти без діла. Як бунтарі!

— То й не погано, — зрадів Гапоненко.

— Не погано? Ну то як же тепер, коли то не погано? — хрипко повторив Кішка слова майстра і розвів безпорадно широкими руками.

Гапоненко хутко розгорнув перед собою графік, низько насулив широкі брови. На мить замислився, встромившись очима в робочий план. Потім, немов дотепний сміливий командир, що його загін оточений ворогом, замість втечі дає наказу — в наступ!

— Станови!— Трьох на розпаковування. П'ять на чолі з Сагайдаком—готувати бандажі. Десять на складання лопатей. Чотирьох на чолі з Поповим—у кратер, на планування нижнього кільця.

— У кратер? А... американці?— боязко перепитав Кішка.

— Станови! І сам дивись обома. Ти відповідаєш за всю бригаду.

Коротконогий Кішка хутко зник за пакунками, здивований несподіваним наказом майстра. А Гапоненко, ще раз скинувши очима на високі кручені сходи щитового відділу, звідки мають іти представники американської фірми, і не дочекавшись їх, збіг до кратера, схожого на глибоку, широку бетонну шахту.

Рішучість перемогла: монтувати так монтувати! Гаяти час, доки прийдуть американці,— не можна. До того ж з учорашнього досвіду Гапоненко переконався, що тепер він може й сам керувати цими роботами без американської консультації, хоча вони, як представники фірми, мусять бути при монтуванні.

У шахті кратера, на щербатих, ще необладнаних бетонних сходах його зустрів Пузняк. Він саме щось занотовував у блокнот. Біля нього лежав ватерпас, а з бокової кишені чорної спецівки блищав сталевий метр і плоскогубці.

— Ну що, не видно майстрів?— блиснув той чорними оченятами.

— А...— протяг і махнув рукою Гапоненко.

— А давай самі спробуємо?— запропонував Пузняк.

Ця пропозиція радістю бризнула Гапоненкові. Це була і його думка, вона ще більш посилила в ньому рішучість почати планування скоросного кільця без американців.

— Я так і вирішив,— усміхнувся він.

А коли повітряні машини, довгі гумові шланги яких схожі на чорних гадюк, шалено засичали й метал бризнув пилюкою вогню, серце Гапоненкові тенькнуло. Він зрозумів, що, розпочавши планування без представників фірми, він робить самочинство. Перед ним постав суворий образ з люлькою в зубах американського інженера Фреда. Та він негайно відігнав хвилевий страх—адже він робить це на користь будівництва.

Підійшов до чорної високої постаті, що нагнулася біля повітрянки:

— Попов!—голосно гукнув, але поклик його вмить ковтнуло шалене сичання й хурчання карборудового каменя, що вогнисто вривався в залізо. Тоді смикнув юнака за гостре плече. На нього глянули великі пілотські окуляри молодого монтажника.

— Ти ж дивись!—крикнув йому на вухо Гапоненко, бо сусідні повітрянки знов заважали.—Дивись, щоб точно. Не

більш, як два, — показав на кінчику сталевій платівки метра два міліметри. — Розумієш? Як учора...

Попов зрозумів наказ свого командира. Він зрозумів все ще тоді, як тільки одержав наряд від бригадира на цю роботу. Запевнено кивнув Гапоненкові і, знов увімкнувши стиснене повітря в машинку, бадьоро вигукнув:

— Алюра!

Пузняк смикнув за спецівку Гапоненка, і вони пішли до коридору. Там Пузняк розгорнув сторінки блокноту й показав старшому майстрові якийсь рисунок.

— Що це?

— Це те, що не давало мені кілька ночей спати й сьогодні світанком привело до цього кращого, — відповів Пузняк.

Гапоненко уважно переглянув накреслений у чернегці графік конвеєрного монтування всіх турбін, схвалив ініціативу товариша. Але застосувати цю пропозицію зараз — не погодився. Та Пузняк на цьому й не наполягав. Перед ними обома постало одне завдання: коли взялися „сваволити“, то треба пильно стежити за кожним рухом монтажників, щоб не викликати в американських фахівців обурення. А планування й припасування скоросного — виконати так, щоб їм і рота не розціпило до заперечення.

Мовчки поспішали на майданчик до другої частини монтажників, де під високими кремезними стовпами каркасу вони готувалися збирати робоче колесо.

III

Малолітко, молодий кругловидий монтажник, помітив неспокій на обличчях майстрів. А може йому так здалося, бо він сам уявляв собі ту серйозну неприємну сцену між американцями й майстрами, яка неминуче виникне сьогодні ж через „самочинство“ Гапоненка. Хоч про самочинство ніхто нікому й не казав, та таким як Малолітко й казати не треба. Він цілком зважив ту велику відповідальність, що взяли на себе майстрі. Адже одна сота міліметра перебору скороченого кільця, і американці можуть забракувати все. Тоді не тільки пропадає час, а зірвуться й строки цілого будівництва.

Ось чому Малолітко не образився, коли йому — підручному слюсареві не довірили планування, а поставили підносити інструмент, на допоміжну роботу. В грудях йому дитячим захопленням сіпалось серце і поривалося до боротьби за монтування турбін, щоб швидше зібрати їх, щоб краще витримати строки й виконати договір. Старанно тисне він наждаком на дзеркальну крицю кільця. Випинаються гадюки — шпильки від сильного тиску повітря всередині. Хурчать повітрянки, а спід їхніх точилець стовпами стали іскри.

Не тільки Малолітко та Попов відчули на собі відповідаль-

ність за планування, а й усі монтажники зважили це серйозне завдання.

Мокріють сорочки на спинах, і брудні струмки поту котяться з чола під окуляри. Усі горять бажанням: з першого кроку довести закордонним фахівцям, що й вони вміють монтувати велетні не згірше за них.

Та раптом до кратера хутко вбіг американець Фред. Його товсті коротенькі ноги спотикаються на бетонних східцях. Вирвав із зубів люльку, що завжди стирчала в них, і люто блискаючи зубами (голосу не чути), — замахав рукою на знак протесту.

Таким його ще не бачили. Він завжди спокійний, холодний, суворий.

Повітряні машини замовкли.

Попов, помітивши лють на розплесканому обличчі Фреда, спокійно, ніби байдужість американця запанувала в ньому, не кваплячись поклав на метал повітрянку і підступив до нього. Силкувався Попов тримати себе сміливо і так, щоб не викликати в американців легковажного ставлення до їхнього техзнання. Він уже збирався через перекладача сказати представникам фірми, що планування скоросного, не зважаючи на їхню відсутність, іде добре. Та Фред, щось сердито замурмотівши до себе, схопив ватерпас і засопів біля кільця, сам пере-віряючи роботу монтажників.

Фредів помічник Біндер теж щось люто белькотав і клацав зубами, немов сердита мавпа. А його висока згорблена постать в суцільній рудозеленій спеці, у якій не видно, де кінчається сорочка і починаються штани, — надавала йому ще більшої схожості із збентеженим орангутангом.

IV

Друга частина бригади, що працювала нагорі на турбінних лопатях, бачила, як прийшли американці. Як Фред, почувши торохтіння в кратері, щось глухо заревів, ніби йому хтось приснув окропом у широке, вугласте лице, і хутко прошеле-стів широкими зеленуватими холошами до шахти.

— Я ж казав, — задоволено верещав Каліпенко. Не суньте свого носа, куди не лізе. Вам би кашку ще...

Монтажники кинулися ближче до кратера і крізь металеві конструкції (щоб їх не помітили) жадбно зазирали в глибокий, широчезний, виточений у бетоні колодязь, сповнений людським кипінням. Хоча слова там зливалися в галасливу бурю, проте й без них зрозуміла розжевріла лють американців. Під рвучкі помаху рук золоті зуби Біндера, здавалось кресли вогнем.

Кішка хитруватими косячками очей зазирнув у шахту і приховуючи своє задоволення з „провалу“ майстрів, вирівнявся,

нахмурих брови на лощинистому лобі в одну широку дугасту стьожку і крик ув до монтажників голосом жандарма:

— На місця! Що вам тут, горілкою торгують?

V

Невідомо, чим би скінчилося обурення американців, якби в цей момент до Біндера не підійшов Малолітко і не зробив маленького корективу. Американець раптом випростався на ввесь зріст і запитливо блимнув спід золотистих рідких брів на перекладача. Той поспішив перекласти Біндерові слова молодого монтажника, що стояв поруч і палахкотів вогнем.

— Майстер Гапоненко чув, що ви прихворіли і сьогодні не вийдете цілий день на роботу. Тому вирішив не гаяти часу на плануванні.

— Прихворіли? — перепитав здивовано американець.

— Да-а прихворіли, — не твердо повторив (збрехав) Малолітко — і хотіли вам лікаря привезти, та не знайшли вашої кімнати ..

— Ов, — роззявив великого широкого рота Біндер, зрозумівши Гапоненкові турботи, і блиснув щирістю з зелених очей на молодого монтажника, що спростував у ньому гірку думку про старшого майстра.

Несердито вже передав це Фредові. Той саме закінчував перевірку. Вогонь на обличчі помітно став згасати.

— Ол-райт! (гарно) — здивовано глянув на Біндера.

— Ол-райт, — не вірячи позитивній роботі монтажників, і собі кинувся перевіряти Біндер.

Та й він не знайшов хиб.

— О-о! Окей! Вел!¹⁾

І та хмара на їхніх обличчях, з якою вбігли вони до кратера, раптом розтанула від усмішки, ніби на вогні масло.

— Контентуе, — бадьоро кинув монтажникам Фред, і вони вийшли із кратера.

— Продовжуйте, — переклав перекладач.

VI

Гапоненко й Пузняк стояли мовчки недалеко від кратера. Нетерпляче чекали висновків. А коли з шахти висунулись масні й вже несердиті обличчя Фреда та Біндера, майстри задоволені й раді поспішили туди.

В його сірій пащі рух монтажників ще пожвавішав. Знову потужно скорчилися чорні гумові ковбаси під тиском повітря. Знов затопило величезну шахту шаленим шумом.

¹ Дуже добре.

— Перший козир — у наших руках, — усміхнувся Гапоненко, глянувши в вічі товаришеві.

— Треба, щоб усі були в наших, — підкреслив Пузняк.

— Бак мазуту виллеш мені на голову, коли я не примушу їх радитись з нами в техніці, — завзято промовив Микола Іванович, показавши на американців. — От тільки де взяти ще одного...

І перед їхніми очима знов постало пекуче питання.

Щоб прискорити монтування, треба провадити роботу в дві зміни. Готуватися до монтажу, коли присутність американців непотрібна, треба вночі, в другій зміні. Але хто керуватиме нічною зміною. Вже кілька разів порушували клопотання перед головним начальником будівництва про ще одного додаткового майстра. Але їм не тільки в майстрові, а й у звичайному чорноробі відмовляли через нестачу робочої сили.

— Доручи це Кішці, — сказав Пузняк.

— Кішці? Боюсь, щоб не схибив.

— Не схибить. Треба ж виховувати кадри.

Гапоненко мовчки кивнув головою на знак згоди, хоч словами не одважився ствердити, щоб доручити таку відповідальну роботу ще добре неперевіреному бригадирові Кішці.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

I

Майданчик потопав у морі дзвону й торохтіння. Могутній каркас щохвилини ріс, міцнішав, іскрився автогеном. Угорі й внизу гули маховики, деренчали шестерні, г ізно оберталися машини. Навколо снували люди, полощучи напівголі, засмаглі груди у сонячному полум'ї.

— Ти про все це отак і напишеш? — зустрів мене Рудковський.

Глибоко глянув мені в вічі, і здавалось, кожна з тих сріблястих волосинок, що рясніли на стриженій бороді, і гоструватий кінчик носа в мазуті — теж зацікавились цим питанням.

— Так, — відповів я йому.

— А сьогодні ми до обіду махнули. За дві зміни того не зробиш, — поспішив похвалитися старий слюсар і показав на лопаті й велетенські червоні обручі, зведені на бетонні стояки, що шикувалися в ряд, мов вагони.

— От тільки щось не чуть з Америки кришки. А турбіна — що годинник: без гвинтика не піде. Це пахне загрозою зриву планових завдань монтажу.

Помовчавши трохи, раптом близько нахилився до мене й з внутрішнім піднесенням, стиха, але жагуче, запитав.

— А про те напишеш? — вигнувся й показав очима через

плече на край майданчика, легенько кивнувши головою, щоб ніхто не помітив.

Там на бетонному стовпі сидів американець Фред. Крізь щілини конструкцій добре видно, як береться його жирне немов пухле лице промінчастими фарбами. Очі іскряться й стріляють на молоду, повногруду дівчину, що стоїть біля відер. А від неї так і пашисть соковитою молодістю. Аж витягнувся Фред всім тілом до неї. Здається, от-от не витерпить, схопиться, п дбіжить і прилине до смуглявого обличчя й стрункого тіла дівчини.

— Ач, Стрілець, — гнівно моргнув на нього Рудковський посивілою бровою.

Але Маруся не помічає ні нашого спостереження, ні захоплення нею американця. Наповнивши баки перевареною водою, вона принесла в запас ще два відра і, спокійна за свою роботу, вражено дивиться, як високо підведена двома довжелезними стрілами дериків, виплетена із блакитного металу величезна щогла гойдається в повітрі.

— О, стерво! Пальцем киває. Кличе, — сіпнувся Рудковський. — Ах ти ж „німа“ пика! Ти ж ще й язика у роті по нашому не вмієш повернути, а вже й кохання заманулося.

— От тобі, — серйозно звернувся до мене: ти ще й не почав писати повість, а тут уже справжній, живий роман розгортається.

Потім з батьківським співчуттям:

— Обведе дівчину. Скалічить...

Фред, справді, скориставшись відсутністю стороннього ока, не ховаючись, виявляє своє захоплення: то підведеться, не-сміливо простягне руку вперед, кивне пальцем, щоб помітила дівчина, то знов присяде на стовпець, як зачарований.

Маруся, можливо, й помітила Фредове залицання. Проте, очей не спускала з підведеної вгору і розгойданої в повітрі на тросах щогли. І ніби навмисне, не зводячи з щогли погляду, тріпнулася, мов риба в ятері, обсмикнула безрукавку; здійнялися, ворухнулись під біленькою блузкою дівочі груди. Сонце виглянуло зза хмар і посміхнулося на соковитому, мов яблука, лиці Марусі. Вона прижмурилась, бадьоро тріпнула головою; закучерявилося чорне, густе підрізане волосся, Кругла, як налита, гола рука лягла на чоло, затінюючи від сонця живий, іскристий погляд. І наче навмисно, зааніміла, нерухома на фоні плетива машин і рештовань, немов на кіно-екрані, струнка, напружена й приваблива.

II

Стомлені, виснажені двозмінною важкою працею монтажники юрбою рушили на спочинок. Руки обм'якли під чорними спецівками, звисали мов трав'яні. Але обличчя променіли радістю.

— Оце махнули

— Не махнули, а рвонули! — широко й радісно колективно виправляли самі себе.

І не було слів, які яскраво, чітко відзначили б перші успіхи, бо немає в житті щасливішого моменту, як перша перемога, що променіє надією в майбутнє.

Ідучи повз телефонну будку, Рудковський погрозив Марусі зашкарублим жовтим пальцем.

Дівчина спалахнула й сховала сором'язливу усмішку в телефонну трубку.

Гапоненко передав Кішці монтажників нічної зміни, дав завдання.

— Гляди ж! Ти господар ночі, — показав він на майданчик.

Хутко кинув на плечі поруділий од іржі сірий жакет і поспішав наздогін товаришам, що в червоному заході ховалися за горою.

III

Місяць, мов мідяна жовта скиба, плив на темносиньому прозорому морі, кінчиком торкнувся кучеряво-чорних скель, що ген-ген мріли у півні. Хотілось йому востаннє сполоснутись золотом у Дніпрі, але мільйони блискучих сонячних крапок зливою вогню залляли величезне коло шумливого будівництва, самоцвітами бризнули на широчезні рукави ріки. Забризкана вогнем гребля ще збільшила свій неугавний гомін. Гуркіт переплітався з робочим шумом кранів, посвистами паровозів. В копані стреготили, ламали, били скелю кремезні громохкі екскаватори.

— Так, каже, без сала не вскубеш — ехидно усміхнувшись, баритоном прохрипів Кішка на пискливе Каліпенкове „пророкування“.

— Ну, самі ж подумайте, товаришочки, — верещав той, і гостра кирпа йому раз-у-раз підсмикувалася вгору. Американці їдять сало, м'ясо, з крашаночками кашу; і то меншу, ніж оце чортило, — кинув він на велетенський вал та лопать завбільшки з вагон, — монтували дев'яносто днів. А ми гречану запрягаємо, гречаною поганяємо, та ще в шістдесят хочемо вкластися...

— Їдять сало, та не всі, — несміливо заперечив Павленко. Кішка блиснув на його скоса:

— А-а.. твоє зауваження, як порожня пляшка.

— Наш герой, — іронічно кивнув на Гапоненка, — сіпається ще скористати час. Мовляв, „раціоналізатором“ треба бути і в п'ятдесят вкладаємось.

Блимнув темносіримися косяками і злісно вишкірився.

— Засмикається там, — показав на робоче колесо турбіни і величезні обручі - бандажі.

— Так, так засмикається,— підмокнув ніби наліпленою кирпою Каліпенко.— Скільки хоч раціоналізуй, кажу, проте з води молока не зробиш.

І він намагався нанизати на одну низку все: і брак взуття, погане харчування і всі найвужчі місця виробництва, погіршуючи все втрое, щоб цим затулити від очей слюсарів, що сиділи поруч, сьогоднішнє завдання.

А Кішка, скориставшись з нагоди, що бригада підпала під його вплив, не сказавши нікому і слова, зник з монтажного майданчика. І це зробив він так сміливо, спокійно, ніби розпакування пакунків, очистка частин, підготовка до завтрашньої зміни й монтування його не стосувалося.

На півзміни бригада лишилась без завдання й керування. Федічкін і Павленко мовчки сиділи, хитанням голови схвалювали слова Каліпенка, смалили махру, позіхали і раз-у-раз поглядали на годинника, чекаючи на шабаш. Про зникнення Кішки ніхто й не турбувався. Каліпенко, почувавши підгримку, ще дужче загаласував про нереальність строків, малу зарплату й харчування.

— Не правда, скажеш?— звернувся він до мовчазного Павленка.

Високий юн-к ще більш витягнув свій кістлявий тулуб і почервонів. За нього тихо відповів Федічкін:

— Що й питати у хворого здоров'я.

Так непомітно збіг час їхньої зміни.

Підбираючи інструмент, як пошабашили, Федічкін відчув, що його щось шипнуло всередині. На майданчику за нічну зміну нічого ісінько не змінилося. Як лежали два дні вже розбиті пакунки з роззявленими великими ротами, висунувши металеві язика, так лежать і тепер. Біля кратера теж непомітно підготови до складання робочого колеса. Проте, наснажений „філософією“ Каліпенка, підтриманого бригадиром Кішкою, Федічкін відкинув турботні думки і, не думаючи про завтрашній день, поспішив залишити облитий світлом мовчазний майданчик.

IV

Другого дня, працюючи з Мухой на зрубванні фасок з робочого колеса, Федічкін уже сміливо сам поширював вчорашню думку, що сформувалася остаточно й зміцніла в його свідомості на нічній зміні.

— І ти думаєш, що ми справді закінчимо в строк?— усміхнувся він у білі вуса, немов наліплені з прядива.

— Думаю, так,— відповів Муха і трохи зніяковів перед старим слюсарем.

Зніяковів не тому, що ставив під сумнів реальність цього завдання, а тому, що його стаж слюсаря дорівнював одному тижневі, тим часом як Федічкін уже лічив його на десятки років.

Проте, Муха відчував, як з кожним днем і годиною він хутко насажується новою технікою монтування. Він бачив, що до цього йому широко розкриті двері. І чим більш він опановував монтаж, тим ширше і ширше розгорталися перед ним шляхи до складної, високої і цікавої техніки. Він уявляв собі, що ще кілька місяців, тижнів—і турбіна буде складена. Сила Дніпрового натиску вдарить в оці велетенські червоні, трохи вигнуті, пропелеровидні лопасті, і заграють тоді полюси генератора. Забреньять дрти високовольтною напругою, і помчать через степи тисячі електро-коней крутити верстати на заводах, тягти плуги, переорюючи дідівські межі на єдиний неосяжний клин родючої колгоспної землі.

Ця думка народилася в нього ще рік тому, коли він з бригадою, відряджений колгоспом на виробництво, вперше вийшов із вагона на станції „Дніпрельстан“. Тоді тільки мріяв він потрапити хоч чорноробом на ДГЕС, де монтуватимуть турбіни-велетні. Але несподівано вийшло так, що тепер він сам своїми власними руками їх монтує. Чи може ж тепер сумнів Федічкіна послабити в ньому порив до перемоги?

Муха лише блиснув вогниками чорних очей на білого слюсаря й, не допаливши цигарки, виплюнув її. Схопився з місця й знов увімкнув повітря в пневматичний молоток, що заторохкотів, як кулеметом. Гостре долото, хутко стрибаючи під ударами пневматичного штирка, мов дзюбом нерівно врізується в срібний метал, сковзається по залізному тілі й намагається виприснути з рук ще молодого слюсаря.

Федічкін спокійно й смачно тягне цигарку. Масне, кругле лице йому розтоплюється на вогневому обідньому сонці. Під білими вусами складається іронічна усмішка:

— Дивись, а то замість фаски— всю лопать переклюєш, сміється він.

Муха мовчки напружує м'язи, тисне, пильно слідкуючи за зубилом. А воно ніби навмисне ковзається, стрибає. Муха сопе, дужче дме на молоток, а на гострому лиці полум'я сорому витискує великі краплини поту.

До перерви все добре так ладилось, так рівно рубав він фаску, а зараз немов забув...

— Хе-хе-хе — сміється Федічкін. — Як віспою полунав. А треба, щоб було, як скло. Ото ж так і в книжку запишеться.

Муху палить сором. Мовчки змахує піт і знов сильніше дме на молоток.

Поруч, біля другої частини турбіни, виконував таку ж роботу Рудковський. Помітивши, що в молодого слюсаря не ладилося, — мовчки підійшов, узяв з його рук пневматичну машинку, поставив зубило трохи плазом. Воно перестало стрибати, рівно посунуло з фаски сріблясті спіральні стрічки.

— Отак і держи руки. Не підіймай. Спокійно, — навчав Рудковський. — Не хвилюйся, — і мовчки знов повернувся на своє місце.

Муха, обізнавшись з „таємницею“ користування пневматичним молотом, поклав зубило трохи плазом, спокійніше натиснув, і на зубило, як у старого слюсаря, полізли срібні спіралі.

Сам собі дивувався: нема нічого мудрого, а сам не зумів почати.

Федічкін зняковів, його ж прикріплено до Мухи, а не Рудковського. Він, а не хто інший мусить показувати молодому монтажникові, як користуватися складним інструментом.

Нервово розтер ботинком на бетонній подлозі „бичка“ і поруч Мухи мовчки взявся до роботи торохтів, пневматикою.

V

— Так може дозволите, — домагався Клімов, стираючи наждаком іржу з торців верхнього бандажа.

— Ну, гаразд. Тільки після закінчення очистки, — погодився Гапоненко.

Могутнє завзяття опанувало комсомольців. Зараз їм дозволять те, про що вони вже кілька днів мріють. Ще дужче під руками заскреготали крихти скла по криці й заходили віхті. Як величезна висла карусель, червоний бандаж хутко струшує з себе нечисть, фарби й тоненькі плями іржі.

За півгодини очищення закінчено. Комсомольці ще раз пройшлися віхтями по товстому широкому обручі, щоб ніхто „не підкопався“, і побігли до рундуків по свердла.

Їх вабила складна робота — свердління. Були певні, що не гірше свердлитимуть дірки, ніж висококваліфіковані монтажники — Сагайдак і Рудковський.

— Ну давайте вже допомогу, — сказав Сагайдак.

Очі юнаків сяяли, як металева тирса спід свердла. Пильно стежили за рухами машини в руках Сагайдака. А потім Клімов вже й сам почав з першої ж дірки свердлити, як „старий“.

Муха не одважився так сміливо включити повітрявсвердлову машинку, як його товариш. Стояв і заздрив Клімову на його вправність. В очах йому пересипалися живі іскорки. Лічив дірки, що їх Клімов свердлив не гірше, ніж Сагайдак.

Вправність комсомольця здивувала й старих монтажників. Та раптом ізза високих дерев'яних пакунків показався американець Фред. Побачивши в руках Клімова свердлову машинку, він зблід, немов від цього залежало його життя. Мовчки вихопив її в нього й поклав на бетон. Різав його каламутними косяками очей. Червоні жилки напружились на випнутих білках.

Клімов не сподівався такого сюрпризу. У грудях штормом

знялися хвилі гніву, а на серці заговорила образа. Яке право має цей містер виривати машинку, забороняти йому, Клімову, прискорювати монтаж своїх агрегатів. Хіба він не тямить сам цього зробити. Круто повернувся й уперся в американця великими зеленуватими очима. Хронометражисти, що фотографували процес монтування, злякано дивилися на Клімова, сподіваючись, що станеться щось жахливе.

Але Фред, не помічаючи того, що робилося з Клімовим,— відійшов.

Перекладач, щоб запобігти серйозній суперечці, поспішив заспокоїти схвилюваних, пом'якшено переклав наказ американця.

— Містер Клімов, містер, чи товариш Клімов,— метушився він. Містер Фред говорять, що тут і без вас встигнуть. Ідьте на іншу роботу,— хоча справді Фред рішуче наказав, щоб молодим монтажникам не довіряли такої складної роботи.

Та слова перекладача тільки ще більше роздули вогонь образи в Клімова.

— К чорту! Я тобі не містер!

— Що з тобою, Васю? — смикнув його ззаду Сагайдак, помітивши, що Клімов з юнацького обурення може натворити неприємностей монтажникам і американцям.

Комсомолец опам'ятався. Мовчки взяв машинку, включив гумову шлангу і неохоче полентався з нею знов до великого рудого рундука.

А серце сіпається від болю й образи. Його сповнює непереможна сила комсомольського завзяття і тягне до боротьби за техніку. Хочеться наздогнати й випередити цього американця. Хочеться спростувати перед товаришами невіру в здібності опанувати техніку, невіру в його сили цієї незграбної, несимпатичної постаті закордонного фахівця Фреда. О, як хочеться!

VI

Разом з гудками завмирили голоси сирен, стихало й торохтіння пневматичних молотків та дзенькіт метала на монтажному майданчику.

Сонце посунулось до заходу. По бетонній підлозі од металевго каркаса простяглася чорними стовпами тінь.

Монтажники один по одному сходилися на нараду й сідали на пакунках край майданчика. Внизу глибоке провалля копані. Там, мов мурашки, метушаться люди, колупаючи кайлами скелю. Риються екскаватори, падають на жорстку із розставленими металевими клешнями скрепери. Снують по вичогаваних, як скло, коліях чорні паровози.

За високими рязами перегатки, що відгородила копань, дніпрова вода обмиває історичні скелі: „Крісло Катерини“, і „Сагайдачний“.

— А добре було командувати звідти Катерині, — усміхнувся Клімов, кивнувши на металевого кольору скелю з вирубом на вершку, схожим на велике крісло.

— Та з нього, кажуть, і Сагайдачний „смалив“ непогано, додав Малолітко.

Сагайдака пересмикнуло, немов тіло його потрапило в крижані хвилі. Йому вчулося, що це знов про його минуле, а про нього він завжди пригадував, хвилюючись. Великі сірі очі його при цьому кліпнули, а глибокі зморшки на довгому обличчі ще поглибшали.

— Та що там заглиблюватись в історію, — встряв до розмови Рудковський і, вдаривши сухою долонею по кістлявих плечах Сагайдака, поцілив саме в болюче місце.

— У цього партизана, мабуть, і досі є сліди цієї скелі.

Ця репліка викликала в усієї бригади зацікавленість. Посипалися з усіх боків запитання. Але Сагайдак у таких випадках був скупий на слова.

— Ну, було колись... — і скривившись, тільки махнув рукою.

Проте, ця відповідь не задовольнила монтажників. Десятки очей і засмалених облич ще з більшою зацікавленістю повернулися до нього.

— Та хіба вже це так цікаво? Ну, в отій щілині — неохоче показав великий прозір на скелі, що переплівся зеленими кушами.

— Я там знайшов місце для спостереження під час бою, що мав відбутися другого дня вранці. На Хортиці й лівому стояли тоді білі, а отут ми. Тільки тоді не день, а ніч була, така клята, темна, хоч очі повиколюй. Буран вив у камінні, мов разом сто вовків. А я це собі так лапаю куці, помацки шукаю виходу і тільки що хотів трохи підвестися, коли щось холодне торкнулося мого вуха. Раптом обернувся (відсахнутись було нікуди, попереду гранітна стіна) — а цівка нагана, мов гадюка, підвелася мені до скроні. Я похолонув — уже захоплюючись, розповідав далі Сагайдак.

Серце затіпалось. А передо мною цілий рій думок: хто ж вони? — На щастя вмить влучно підібрав відповідні слова і, простягаючи вперед голі руки, промовив: братці, це свій... Рука торкнулася на плечах погонів. Ворог... Я зомлів... Не було сумніву, що зараз, або через годину з цієї цівки гарячий черв'як проточить мені мозок. Але раптом мене мов підсмикнуло. Передо мною постала ще більша загроза: вони катуватимуть мене і вирвуть у мене всі таємниці про наше військо і про наш намір, плани, які були в мене. Що ж діяти? Гукнути своїм? — однаково ніхто не почує за вітром.

Блискавка відваги в той час майнула в мені. Вмить упав я передньому в ноги: Хоч стріляйте, хоч не стріляйте, а я признаюся: тікав до білих...

Вони вже знали, що я червоний, і подумали, що й справді йду до білих, а їх признав за червоних.

— Куди хочеш тікати? — підняв мене за руку передній видно керівник з загону ворожої розвідки.

— До білих, — повторив я, ніби не розуміючи, що вони і є білі.

Він опустил наган. Взяв мене за руку й повів з щілини на той бік скелі. Я знав, що отут за скелею мене роззброють, розглянуть мої документи і... мені амба...

Ми повільно йшли, обмацуючи руками поперед себе вітти, що шуміло на скелях. За нами тупцювалося ще до десяти пар ніг. Коли наблизились ми до краю щілини, я вирішив, що отут саме момент. Але за праву руку, міцно тримаючи мене вів офіцер. Тоді я кинув відхиляти вільною рукою вітти, хоч воно боляче било мене по очах, лівою намацав „крашанку“ (бомбу), висмикнув її непомітно зза пояса і звів. А коли тільки дійшли краю щілини, я рвонув руку в білого (він сам її тоді попустив) і, відскочивши до кручі, шарпонував йому в ноги металевий бовтук...

Пам'ятаю, що тільки блиснуло полум'я, ніби вибухнула вся скеля, і громовий буран з розжевлілими іскрами шпурнув мене в п'ятому й безодню... Тільки коли сірі плями почали розривати нічні хмари, я опритомнів на руках. Але чий? Чіє тримали мене руки? — Раптом заговорила моя свідомість. Напевне білі, — думав я. Ліва рука мені вже була перев'язана. На голові теж марля. З грудей сочилася юшка. Поруч лежала нога. Я здригнувся, думаючи спочатку, що моя. Та мої ноги були цілі. Два червоноармійці нашвидку перев'язали мені рани й понесли до каюка. Коли несли по шілину, я помітив на скелі чорні плями крові, клапти розірваного м'яса. Моя „крашанка“ добре упоралась з білими. Лише двоє з них були живі, і то важко поранені, а решті каюка.

Сагайдак замовк.

З грудей присутніх вирвалось зітхання. Знову посипалися запитання про деталі події на скелі. Та всьому перешкодила Гапоненкова поява.

— О, орли, як один на зборах. — Веселий Микола Іванович кинув усмішку в бік оповідача трагічної пригоди.

— Сагайдак казками торгує?

— Як? Хіба це казки? Це ж боротьба не на життя, а на смерть, — ображений підхопився довгий юнак Павленко, не зрозумівши Гапоненкового жарту.

— Ну-ну, — відказав Гапоненко. — Не буду, не буду, — і трохи відступив назад.

— А тепер по суті: Федічкін усе ховається з своїм досвідом. Боїться, щоб його не перейняли інші, щоб не вкрали, щоб Муха „хліба“ у нього не відбив, — моргнув на почервоніле лице старого слюсара.

Дружний дзвінкий сміх бригади підтримав майстрове зауваження.

— А Клімов ледве не „розстріляв“ Фреда, — раптом повернувся Гапоненко до комсомольця.

Той не витримав:

— Та я б його... коли б було чим... Це ж їм не в Америці придушувати ініціативу мас. А я ж хотів як краще, швидше для себе, для нас.

Гапоненко ще раз підкреслив, що фірма „Нью-Порт-Ньюс“ яка виготовила ці турбіни, відповідає за їхню точність у роботі. Для цього й надіслано сюди представників фірми. Вони мусять увесь час бути на монтажі. Цього вимагає висока техніка велетнів. І коли при них виявляться хиби в турбінах, фірма за договором покриває всі збитки. Якщо ж хиби виникнуть з вини монтажників, та ще й у відсутності представників фірми, — вони від усіх витрат і подальшої роботи відмовляються.

— Ото ж „іжачитися“ не слід, — сказав Гапоненко. — А коли ж вони самі накопять губи, ну тоді вже ми їх спокійно під задницю коліном і квит. А три дні тому в кратері я й сам потрапив у сільце. Добре, що Малолітко врятував, — пригадав він своє самочинство.

Бригадна нарада проаналізувала всю свою роботу. Вона тут же викривала хиби, обговорювала їх, щоб забезпечити себе від них надалі. Кожен монтажник виступав не тільки критикуючи інших, а критикуючи й себе. Проте, з нічної зміни всі мовчали. Ніхто й словом не обмовився, що Кішка першої ж ночі свого керування зміною зник невідомо куди аж до ранку.

VII

Старший інженер Уральський мовчки стояв позаду зборів. Йому подобалось намагання монтажників краще організуватись для виконання своїх зобов'язань. Почувши про організацію в бригаді монтажних курсів і про те, хто в них викладатиме техніку турбін, Уральський пробився в центр наради.

— І я хочу змагатися за вашим договором. Запишіть на курси і мене, — сказав Уральський.

— Е, ви краще будете за того, що ото показують, керують, — перебив його Малолітко. — Викладачем будете.

— Гаразд буду за викладача. А все ж таки запишіть, — і, розгортаючи сині рисунки, додав:

— Починаючи виконувати свої зобов'язання, я торкнувся трохи історії.

Монтажники радо зустріли його пропозицію. Вони завжди поважали Уральського не тільки як помвиконроба, а і як гарного товариша, порадника і старого більшовика.

На білявому лиці йому і високому чолі, у ясних спокійних очах відбилась незламність, серйозність, вигляд професора, відданого своїй справі. Його слова для монтажників було ясним, чітким дороговказом на кожному кроці монтажних робіт.

Під час вступної промови, він ретельно порозвішував на пакунках сині рисунки, підібрав з очей світле, русаве волосся, махнув рукою — і перед монтажниками, немов на кіноекрані, попливли картини минулих і майбутніх днів будівництва:

...Чотирнадцять однотонних автомашин ледве-ледве вмістили в собі різні проекти, рисунки великих творців, що мріяли про використання Дніпра. Десятками років маринувалися ті проекти волею князів, графів, капіталістів.

Цвіль сідала на них. Павутинням вкривалася величезна праця інженерів. А власники дач великих придніпровських земель вперто протестували проти „вигадок“ інженерів, боячись, щоб їхню власність не затопило піднятою водою...

Та Жовтень знищив старих господарів. Розтрощив їхнє кодло з його гнилими примхами, хмелем безмежної розкоші, побудованої на кістках, поті й крові мільйонів. Розвіяв безжурне життя їхнє, як вихор попіл...

І стерлися довговічні земельні межі капіталістів. На диких кручах Кічкаса тепер постали нові заводи, велетенські бетонні корпуси гідротитана.

Потім — Уральський розгорнув другий рисунок, що показував механізми гідроелектростанції в розрізі. І знов попливли кінофільмом уже знайомі монтажникам величезні деталі турбін.

Три велетенські червоні частини складаються до купи й утворюють собою робоче колесо з довгезним півсаженням завтовшки валом. Їх скріплюють оці бандажі. Потім отой кран (він гуркоче під стелею каркаса гідроелектростанції) підіймає це колесо, ставить у кратер. А там унизу шахти, біля спіральної камери це колесо оточують регулівні лопатки. Вони з допомогою серіес-моторів відкривають простір для води і точно регулюють натиск Дніпра, що прориватиметься крізь спіральні камери до лопатей. Під ударами води турбіна дзигаю заграє в кратері, і дев'яносто тисяч кінських сил, відібрані у водної стихії, яким не потрібно ні їжі, ні вугілля, ні палива, — помчатъ довгими дротами через степи до заводів, фабрик — на Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Донбас, Дніпрокомбінат, до колгоспів.

— Дев'яносто тисяч кінських сил найдешевшої в світі електроенергії дасть лише одна турбіна. А таких турбін аж дев'ять. Це становить разом десять Волховбудів, або сорок п'ять мільйонів механічних чоловікорук будуть працювати на користь нашої країни.

— Та коли ж, коли ж перший струм?— зривається з місця напружене зацікавлення. Коли ж?

— А це все залежить від нас. Як швидко зуміємо опанувати американську техніку і як виконаємо строки монтажу? Американці досі не вірять, що ми самі впораємося з цією роботою без їхньої допомоги. Коли відвантажували з Нью-Йорка оцю першу турбину, їхні лідери з іронією проводили нашого головного начальника будівництва, мовляв: ваше замовлення на виготовлення турбін ми те виконали, а от скільки доведеться вам тепер замовити в нас кваліфікованих майстрів, щоб змонтувати їх?

— Самі змонтуємо! Без них змонтуємо!— гордо загреміли ображені монтажники.

Немов наелектризовані сиділи вони, напружено й жадібно ловлячи кожне слово Уральського.

Вечір стирав з них піт річковою прохолодою. Коли лектор покінчив лекцію, з усіх кінців сипались нові й нові запитання. Кожному хотілось більше знати, швидше досягти високостів техніки, хотілось скоріше наблизити той день коли запрацюють генератори, загудуть динамомашини й темна ніч над цими дикими степами займеться сонячною загравою.

Вечірній промінь, не діждавшись кінця виробничої наради, сковзнувся востаннє на загорілих обличчях, на верхів'ях металевого каркаса гідростанції, високих сірих бичках, що вишикувались серед ріки й пірнув на заході в темнозелені дніпрові кручі.

VIII

Пузняк затаїв подих і завагався: давати чи не давати сигнал вартовому червоноармійцеві, і отепер тільки пошкодував, що залишив дома свій браунінг.

Тимчасом гнучка постать відскочила від високого пакунка й стала біля робочого колеса. Довго нерухомо стояла вона так, уп'явшись поглядом у пакунки.

— Що за людина? Що їй треба? Невже шкідник відважився світанком пролізти сюди,— ворухилось у голові Пузняка.

Очі забігали по підлозі. Схопив спід ніг довгий шворінь і на нісках, ховаючись у тінь, тихенько посунувся до злочинця.

Той стояв у позі задуманого художника. Над ним миготіла невеличка лампа. Пузняк догадався, що головну освітлювальну лінію навмисно перервано.

На дворі ще тільки почало у ворону ніч домішуватись молоко світанку. Пузняк, пригнувшись, тихенько поповз поміж кіпами заліза й конструкціями, обгинаючи кратер— до робочого колеса. Із стисненим серцем, придушеним подихом досяг він колеса. Став у тінь. Замахнувся шворнем, міцно тримаючи його в руках. Жде. Проте, злочинець не ворухиться.

Тоді Пузняк, не витримавши, крадучись немов кішка на горобця, у смугах тіні почав наступати на злочинця. Наблизвся, знов замахнувся. Шворінь от-от зірветься й полетить у злочинця, та раптом блиснули десятки великих ламп головної лінії, і немов сонячне проміння впало на виснажене безсонняннє лице, на забруднену комсомольську спецівку Клімова.

— Тю-у! — гукнув здивовано Пузняк, ніяково опускаючи руку з шворнем.

Клімов спокійно озирнувся:

— О, і ти вже тут? А ну ходім. Чи подобається тобі наша робота?

Потяг за руку свого секретаря партосередку до того місця, де тільки що стояв сам.

А коли підійшли вони до великого пакунка, Пузнякові вже не довелося розпитувати в Клімова, що саме примусило його так рано вийти на майданчик. Пам'ятає, що вчора після партзборів монтажників Уральському й Гапоненкові було доручено опрацювати щоденний графік робіт. Сьогодні він спеціально прийшов раніш на роботу, щоб підготуватися до складної роботи нагрівання бандажа. Але тут вже все було готове. Графік сьогоднішнього дня показував кожен об'єкт турбіни і час його монтування. Поруч з графіком висіла нова стінгазета.

З її шпальт сонно схилюлися дві карикатурні постаті. Внизу підпис: „Темпи монтажників Федічкіна й Каліпенка“.

— „Вже аж три дописи надійшло про цих соннюг, — сказав обуренно Клімов. А от Кі..., — хотів висловити своє підозріння про Кішку і запнувся. Подумав: не слід плескати язиком, не перевірявши.

Пузняк не тільки не суперечив, а навпаки, він, як секретар партосередку монтажників, був задоволений самовідданістю комсомольців, що цілу ніч працювали над стінгазетою і графіком.

— Молодець, Попов! — фромовив Клімов. — Недаром його вже й американці почали поважати. Я хоч не спав цілу ніч, то висплюся вдень, сьогодні ж вихідний день. А він лише годиву тому як кинув роботу, а вже час знов заступати на зміну.

Клімов розповів Пузнякові про героїчну роботу вчорашнього дня, де Попов та молоді монтажники — Муха й Малолітко за одну зміну, замість двох, закінчили обточування вала. Він розповідав, а в голосі йому були виснаженість, хрипіння, і очі сонно кліпали.

— Та дивіться ж — не перепалить бандажа, — сказав він Пузнякові вже бадьорим голосом. Потім, раптом круто обернувшись, із захопленням запитав:

— А чи справді турбінну покришку вже відправлено з Америки?

— Є відомості, що вона вже в Одеському порту, — відповів Пузняк.

— Ну? То давайте ж швидше гріти й натягати бандажі, — клопотався комсомолец. — А то не встигнемо. Дивіться ж, — ще раз підкреслив своє застереження і зник за пакунками.

IX

На сході вибилась спід сидуватих скель розжевріла лава, й немов могутній прожектор затопив світлом небо й землю. На воду впали блискучі вогняні шляхи. Сизо-шовковий ранковий серпанок повис над гідробудовою.

Майданчик захлинався голосною треллю пневматичних молотків. Напружено, вперто готувалися монтажники до нагрівання бавдажа. Тепер не розрізниш керівника від звичайного монтажника.

Гапоненко хутко снував між конструкціями й людьми. З бронзової лисини збігала йому на чоло мішанина поту з нафтою. На ході даючи розпорядження бригадам, він і сам тягав приладдя, пристосував шланги до баків, лагодив форсунки.

Довго чекаючи цього найскладнішого моменту монтування, всі монтажники і майстрі та інженери тепер поспішали підготуватися до самого процесу нагрівання. І чим далі, тим жвавішав рух чорних, засмальцьованих спецівок між велетенськими червоними лопатями, обручами, валами й чорними лапами павуків. Навіть і обідні гудки не припинили монтажу та підготування нагрівальної апаратури.

Та по обіді, коли вже розпалювали форсунки і почали включати струм нафти під тиск стислого повітря, коли перед кожним уже палахкотіло величезне полум'я, що от-от вирветься з форсунок і червоними кучерями охопить величезне тіло бавдажа, — в цей момент настрій бригади раптом був покалічений, зіпсований.

Чорні кудлато-водяві хмари завирували на небі. Зірвалася шалена буря, підхопила хмари рудої пилюги. З грізними ударами грому, з свистом у дротах, щоглах і рамах каркасу над будовою промчав буран. Туманом піднятого піску закрило небо й землю. Потягло холодом. Мов із шланги ринув дощ.

Монтажники під великою зливою поспішали напнути над частинами турбін брезентові курені.

Гапоненкові дощем сплющило й приліпило до голови рябий капелюх. В розтібнутий комір бив холодний дощ. Сціпивши зуби, з форсункою в руці бігав він навколо брезентових куренів, допомагаючи монтажникам.

— Куди ж вони тікають? — крізь шум дощу й бурі вихопився чийсь обурений голос.

— Хто? — сам себе запитав стурбовано Гапоненко.

Відповідь піймали очі. Американці натягли на себе довгі

гумові плащі з гострими блискучими ковпаками і кинулися з майданчика.

— Куди ж ви? — крикнув Гапоненко і зашелестів задубілими од дощу штаньми навздогін американцям.

— Нагрівати, нагрівати ще ж треба.

Проте, прохання і гнів його були безсилі повернути представників фірми на майданчик, щоб сьогодні після дощу знов почати нагрівання.

— Не, не — сухо відповів Фред і пішов сходами униз за своїми.

Гапоненко так і прикипів край майданчика. Дощ бив йому в згорблену спину. Туманіло холодне тіло і здригалось від холоду. Але він цього не відчував. На серце йому холодним камінням насувалась загроза. В голові роїлися думки про запізнення монтажу, короткі строки, брак майстрів-монтажників, лиху годину, що вже третій день отак зриває нагрівання бандаж, про відмовлення американців. Давно голене лице йому аж посиніло від дощу.

До нього підбігла Маруся:

— Одержано телефонограму, — гукнула майстрові.

— Що, покришка прийшла? — трохи прояснилось йому лице. Бо тільки така звістка й могла полегшити йому тягар на серці, накладений сьогоднішніми обставинами.

Дівчина, не бажаючи більше турбувати свого майстра, ніяково відповіла:

— Не знаю. Пароплав, пишуть, захопила буря, і він чомусь минув Миколаїв, пішов до Новоросійська.

— Як? Із покришкою? — сіпнувся, як обпарений, Гапоненко. Сині губи йому аж затремтіли.

— Ех, мати... — розмахнувся і жбурнув форсункою об бетон, тільки бризки посипались.

Повернувся і пошльопав мокрими черевиками й собі з майданчика.

Маруся злякано дивилася в слід Гапоненкові. Ніяк не могла зрозуміти, що з ним сталося. Вона знає його, як господарника, що дорожить навіть іржавим гвіздком, а тут таку дорогу форсунку, що їх і без цього бракує, розплющив об бетон, ніби нікчемну порожню консервну коробку, і до шабаша покинув роботу. Цього ще ніколи не було. Дивувалась і тривожилась: що ж буде тепер з монтажем.

З розбитої форсунки повільно розпльовувалася по калюжах нафта круглими синьо-бронзовими плямами.

Х

Вже далеко за північ, проте сон безсилий побороти Миколу Івановича. Перевертається він на ліжку з боку на бік: мокріє від поту подушка, душно під ковдрою. Скине її, розпла-

тається в самій близькій на постелі, гаряче тіло знов починає тремтіти й потіє холодним потом.

У вікно заглядала заграва будівництва. На молодих деревах за вікном листя переливалося блискучими самоцвітами, а на стінах, жовтих від світла, чітко вимальовувались воружські узорі. Нікльовий ковпачок на ліжку миготів дрібненькими срібнозолотими іскрами.

В розчинену квартиру вривалися бурхливі звуки.

Гапоненко чує, як гупають компресори. Десь у скелях кулеметним завзяттям озивається перфоратор. Між биками вода вирує, шумить. Паровози і крани пронизують свистом будівельний гомін. Десь близько-близько зачмихав паровоз. Наближається, кашляє грізно, беручи на гору. На узорах стін, мов на екрані, побігли горбато навантажені думпкари. Раптом блиснула блискавка. На мить глянули Миколі Івановичу в вічі з стін кілька портретів. Здригнуло ліжко, затремтіли стіни, немов земля розкололася під ними; десь на скелі зірвався вибух і, мов грім, розколовши землю, лунко розкотився берегами.

Слуха Микола Іванович; все таке ж бурхливе й без нього.

— Ех, не вляжав.

Рвонувся з постелі й закам'янів у вікні.

Перед ним широко розгорнулося море вогню, квиління машин, буря галасу. Майданчика ДГЕС'у не видно: десь потонув за скелями у заграві. В уяві повсталла вчорашня буря, дощ, американці в гумових блискучих плащах, що тікали з майданчика, невесела чорноока Маруся з телефонограмою й новенька мідяна форсунка, що від удару розплаталася на бетоні. „На віщо я її розбив? Їх же й без того не вистачає? Хіба від цього мені полегшало?“ — роїлися в голові думки.

Стало боляче за безглуздо розбиту форсунку.

— Ех ти, карга дурна, — ляснув себе по лисині Микола Іванович і голосно вилаявся.

— Що таке, Миколо? — раптом схопилась спід ковдри його дружина, прокинувшись від вугуку.

Розпатлане волосся збилося на голе плече. Електрична заграва будівництва через вікно відбилася в широко розкритих, зляканих очах жінки.

— Чому ти не спиш? Хто дурний?

— Ти, — сердито відповів Гапоненко.

Хутко закрокував по кімнаті.

Дружина не образилася від такого „компліменту“. Схвилювано й пильно визирала спід ковдри на безсонного чоловіка, що бігав мовчки від вікна до столу.

Гарячі думки в голові Миколи Івановича знов бушують, бушують, юртуються, мов хмари перед дощем. Думка про новий затрим з приставкою турбінної покрішки густим чорним туманом заволокала перед ним всі строки монтування. Не

бачить Гапоненко, коли тепер закінчать і що треба далі робити. Клубочаться думки в розпаленій лисій голові, напружуються, вриваються в оту темну туманну завісу, намагаються прорвати, розвіяти її, щоб сонцем бризнуло на монтаж і визначились чітко строки.

Зупинився біля столу. Стоїть і думає. Увімкнув лампку, й зникли тіні. Підбіг до графіка, що висить на стіні, немов у командира під час наступу тактична карта. Придивлявся, щось хутко вираховував, потім по молодечому підстрибнув і радо голосно вигукнув:

— Е, чорт його бери, — підскочив до дружини.

Смугляве лице йому запроменіло. Сів на ліжку. Дружина щаслива радістю свого чоловіка, схопилася спід ковдри й забігала очима по простенькому рисунку, тільки що накресленому, хоча нічого не розуміла.

— Ти не розумієш? А тут просто тепер нема прориву!.. Нема... Монтуватимемо всі турбіни й без покришок, лопаток та гвинтів. Оце за цим рисуночком, — нагнувся до круглого зморшкуватого лица жінки, — і не будемо чекати. А поки змонтуємо, — всі частини придуть, тоді в мить: поставимо, накриємо, привинтимо і... зак-р-у-тимо, — крутнув перед себе рукою, мов справді в хаті закрутить турбіну.

Але при цьому чомусь сахнувся, задріжав, зуби зацокотіли, мов його голого викинуто на сніг, на обличчі виступила холодна роса. Похилився назад, а ноги мов зламані зігнулися в колінях.

Злякана дружина на льоту підхопила безсилового чоловіка.

Поквапливо витягла його на ліжку й укрила теплою ковдрою. Грудьми припала до гарячого тремтячого тіла.

Закінчення буде

РАНОК

1

Прорізав синій світанок
Застиглу чорну ніч.
Заговорив гудками
Різноголосний клич.

— Гей. люди, гей!
Сни нехай сонним сняться.
Вийшла з нічних дверей
Праця!

І цитринова стяга
На сході лягла
Сміливість.

Сила.

Одвага.

Крила орла.

2

Крила орлині,
Помах і лет.—
Юний людині
Сивий поет.

Гострий та бистрий
Ранок устав.
Висипав іскри
Ранку рукав.

В далечі синій
Сонце—маяк—
Мужній людині
Мужній співак.

3

Зарум'янилися щоки,
Захрумтів ламкий льодок,
Ех, і сходе ж мій широкий,
Ти мій братику—браток.

Одчиняйтесь, темні брами,
Розсипайтесь, огні.
Ми ідемо — а за нами
Сотні сот у далині.

4

Переплесками і хвилями
Линуть лави, ллється люд
Непоборні, юні, смілі ми,
На знамені наших: Труд.

Хтось рядки оці читатиме,
Хтось себе у них пізна..
— Велетенськими плакатами
Зайнялась височина.

5

..А він лежить, він тільки но прийшов
Додому. Під очима — чорні тіні.
Ще відгомін нескінчених розмов
Шумить в ушах...

У спірті, в кокаїні,
В есенінському, білому чаду,
Минула ніч кошмаром, смерчем хорим..
Стрівай! Слова пекучі я найду,
Щоб крикнути —
так, просто в ухо —
Сором!

6

А втім нехай. Мерці, ховайте мертвих,
Живая земле, оживляй живих..
Коли ще не прокинувся тепер ти,—
Амінь, як писано в книжках старих.

А от вони, що строгим словом зміна
Їх названо: шумливі, гомінкі
В трамваї лізуть, як жива лавина;
Очиці круглі,—огники хисткі.

Стоїть зима, сувора і кудлата
Задумалась,— а з непорушних віт
Злетів снігур, як усмішка: привіт,
Привіт вам, піонери й жовтєнята!

ЛІКАР З ДАРВАЗА

Лікар Павелко сідлав коня.

Кінь відчував його хвилювання і бив землю копитом, ско-са тривожним великим оком позираючи на свого друга. Сон-це було на заході. Від ріки віяло весняною вологою. Гори оточували глибоку ущелину, на дні ущелини ліпилися одна до одної з каменю складені халупи кишлака.

За рікою був Афганістан. На афганістанському березі стояла глиняна фортеця. Солдат на даху фортеці стояв з руш-ницею на плечі. Сонце тремтіло на олив'яних гудзиках його повошеного мундира.

Лікар Павелко глянув через ріку. Там починалася Азія. Солдат з олив'яними гудзиками на поношеному мундирі вар-тував її. По цей бік ріки був рух. Гірські кряжі ворухилися. Ущелини напоювалися життям. Кооперативні віслюки, наван-тажені крамом, повільно йшли гірськими стежками. Над пере-валами, збуджуючи глибинні луни, пролітав самолёт.

Ці думки заспокоювали лікаря.

Обурення, що вихлюпнулося з нього, коли секретар рай-виконкому сповістив про потребу негайно виїздити на місце катастрофи, потроху вляглося. Зараз лікар уже не був пев-ний, що те обурення було справедливе, хоч справді він ли-ше дві години тому приїхав з дальнього кишлака від хорого, що помер, не дочекавшись на нього.

— У верхньому кишлаку вас чекають люди...— гукнув се-кретар, коли Павелко скочив на коня.

Павелкові це було відомо.

До верхнього кишлака дорога вилася вздовж Дикої Води по скелях. Удень тут працювали таджикки під керуванням шляхового техника. Вони перекладали в'ючну стежку. Обіч Дикої Води стояли вертикальні стіни гірської розколини. За ними вже не видно було сонця, хоч воно ще не зайшло. Роз-колину накривала ясноблакитна запона глибокого неба. Вни-зу під стежкою з каменю на камінь спадали гірські води. Вони запінювалися страшними чорторіями, спадали білими водоспадами, розбризкуючи холодні тонкі краплі. Що далі ставало холодніше. На горах лежав сніг.

Кінь лікаря Павелка стомлено ступав по стежці. Іноді він зупинявся й повертав голову до свого друга, ніби питаючи його: невже це справедливо, щоб зморених працівників, не давши відпочинку, знову гнали на роботу?

Лікар ляпав долонею по спітнілій шиї коневі і це ніби мало бути відповіддю: а що ж ти думаєш? Нас дуже мало в цих краях, де за рікою починається Азія... Це ми її прогнали за річку. Що ж, це варте того, щоб іноді офірувати відпочинком.

До верхнього кишлака було десять кілометрів. Лікар цілком заспокоївся в дорозі. Як і завжди, він здавався на волю своїх думок. Природа, що сточувала його, сприяла заглибленню в себе, довгим роздумам.

Дуже добре,— думав лікар Павлеко,— дуже добре, що Ользі він надіслав телеграму до Сталінабада з проханням відкласти від'їзд. Дорога ще не цілком безпечна. Хоча уже кілька експедицій пройшло через Хребет, але йому видавалося за краще зачекати, доки зовсім стане на годині... Тепер цей сніговий обвал, що стався під перевалом Малої Надії, цілком потвердив його побоювання. Тож дуже добре, що він вислав телеграму. Це ще на два—три тижні відтягне їхню зустріч. Вони не бачилися вже скоро півтора року. В цьому віддаленому закутку в постійних клопотах, в постійних переїздах він довго думав перед тим, як написати їй про свою ухвалу лишитися тут ще на два роки. Термін контракту з Наркомздорів'ям минав, і Ольга чекала на нього. Лікар Павелко не досить уявляв собі, як поставиться вона до його ухвали й не наважувався написати їй. Та й самий лист він склав досить незрозумілий і довгий, побудувавши його на зауважливаних іронією натяках, на кожному кроці залишаючи собі стежку для відступу. Просто кажучи, лікар Павелко не знав своєї Ольги, хоч побралися вони ще будучи студентами київського медінституту. Але Ольга завжди видавалася йому якоюсь незрозумілою і таємничою. Він навіть трохи боявся її, мабуть через те, що за метушнею студентських років, прожитих на державній стипендії, за безкінечними засіданнями, зборами, семінарами, звітними доповідями і практикуваннями, за невлаштованістю інтернатського життя він не зміг і не встиг проникнути за ту незриму грань, що за нею відкриваються найглибші таємниці людини.

Але Ольжин лист, він чекав на нього з нетерплячкою, підсилюваною неможливістю вгадати відповідь, розвіяв сумніви лікаря Павелка.

— Тут дуже вузька й незручна стежка,— усміхнувся Павелко,— і я мав сумніви, чи згодиться Ольга йти цією вузенькою гірською стежкою від перевалу до перевалу...

Небо над розколиною темнішало. Сонце, очевидно, ще не зовсім зайшло за кряжі афганського Бадакшану, але на темне

тло неба вже вийшли перші зорі. Дорога сходила угору й угору. Сніг тут лежав досить низько. Знімався вітер. Він рвався з перевалу, несучи за собою тонкий сніговий пил. Кінь спинявся чимраз частіше. Лікареві доводилося, схиляючись до гриви, підбадьорувати свого друга. Він дістав його у спадщину від завідувача лікарні й, старий партизан і кінвотчик, полюбив коня за лагідну вдачу і за те, що білою зіркою на чолі коло лівого ока, що надавала коневі якогось лялькового дитячого виразу, він нагадував старому партизанові Павелкові його партизанського коня, героя Гривку.

— Так, Ольга не побоялася стати з ним на його стежку... І це дуже добре. Її лист,—він його має при собі й міг би знову перечитати, коли б не було так темно,—з усією рішучістю розкривав його натаки. Вона спродувала речі й вирушала з Києва до Сталінабада. І майже вслід за листом прийшла телеграма зі Сталінабада про те, що вона — Ольга — чекає тільки слушного випадку, якоїсь групи, до якої вона могла б приєднатися, щоб перейти обидва великі хребти... Тепер лише це від кремлювало їх одне від одного.

Під стежкою, на глибині кількох сажнів, гриміла Дика Вода. Стежки вже не було видно. Але лікар Павелко не турбувався цим. Він цілком звирявся на Гривку, що пройшов уже цю дорогу не один раз і знав кожний зворот стежки і кожний камінь на ній. Гривко ступав повільно, його круті боки роздувалися від втоми. Вітер бив ув очі. Снігова пилужка ставала мокрішою. Вітер приносив її з перевалу. На перевалі гуляв весняний буран.

— Як добре, що він надіслав Ользі телеграму,—вдруге подумав лікар і міцно заплющив очі, знову пригадавши, що лише два-три тижні відділяють його від Ольги і що ніяких більше перепон між ними немає. Цьому доказом її зворушливий і повний мужності лист.

За поворотом, на невеличкій площинці, що одкривалася за скелею, блиснуло вогнище. Коло вогнища сиділи люди шляхового техника Мухіна. Вони жили тут у брезентових наметах. Тут закінчувалася розроблена стежка. Далі був верхній кишлак. Далі починалася дика неремонтована віддавна тропа на перевал.

— Технік Мухін з нашими людьми пішов до обвалу...— сказали Павелкові таджики.— Він забрав з собою людей з кишлака, а нас залишив чекати на тебе... Ось чай, сідай, зігрієшся.

Павелко поклав повід на луку й, присівши навшпиньки коло вогнища, обварюючи собі піднебіння та ясна, випив піялу терпкого зеленого чаю.

— Ну, друзі,—сказав він підводячись,—будемо рушати.

Таджики повставали й собі, попідв'язували халати, забрали лопати, й вони рушили. У кишлаку довелося залишити коня.

Брав мороз. Що далі вони йшли, то важче ставало пробиватися вгору. Стежка обмерзла, і, щоб триматися на ногах, треба було чимало докладати зусиль. Удень тут збігала вода. Це була південна сторона гірського кряжа. Сніги танули й наповнювали річище Дикої Води. Дика Вода вливалася в ріку на кордоні. До перевалу лишалося п'ятнадцять кілометрів.

Так от, коли думати про життя, про його несходині стежки й круті перевали, коли думати про Ольгу й про зустріч з нею, то варто пригадати, що зустріч ця була подібна до зустрічі двох гірських подорожніх у глухій ушелині на вузькій стежці, що під нею глибиніє урвище і дика вода гримить унизу, а збоку прямовисною стіною стоять непорушні скелі, накриті голубою запоною неба.

Стежка щодалі ставала важчою. Лікар Павелко вибивався з сил. У тілі горіла така неймовірна спека, так роздувалися легені, так бухало в грудях, що здавалося — ще один крок угору й серце вибухне червоною ракетою, на хвилинку освітить чорний морок гірської ночі й згасне, впадши дрібненькими іскрами в громохкі чортоторії Дикої Води.

Нестерпно хотілося пити. У роті висихало, й Павелко зупинився на хвилинку, щоб набрати у пучки колючого снігу й покласти собі на язика. Але це мало допомагало. Треба було йти ще добрих кілька годин.

Але таджики, що йшли попереду лікаря, а також ті, що йшли позад нього, задихаючись, співали незрозумілої гірської пісні. Вітер односив їхні голоси, але видно було, що вони хотіли підбадьорити Павелка. Часом вони щось гукали один одному, вигуки їхні були сумні й короткі, тому вони заходилися хрипким сміхом. Крізь вітер чути було, як важко роздуваються їхні легені, як з хрипом виходить із них повітря.

Лікар Павелко сів відпочити на камінь. У ногах горіло важке розтоплене оливо. Чоботи були наляті ним по вінця. Вогонь наближався до колін. Павелко намагався у темряві скрутити цигарку. Але вітер розносив його тютюн, виривав папірець із рук. Не було жодної надії на те, що пощастить запалити сірника. Тоді таджики стали навкруги нього й затулили його своїми тілами й полами своїх пропахлих потом халатів. Павелко скрутив цигарку і довго не припалював, відтягуючи ту хвилину, коли вони знову відкриють його усім гірським вітрам. Він відчував, як утома наливає йому солоної ропи під повіки, як вона кладе свою важку руку йому на плече й починає тиснути, намагаючись звалити з каменя.

Лікар Павелко швиденько креснув сірника й запалив цигарку. Таджики, перекукуючись, загорнулися знову у свої халати. Вітер обмацав Павелка з ніг до голови. І дивно — вітер звіяв утому. Лише в ногах притухало важке оливо, воно ще схоплювалися часом червоною іскоркою, що пробігала від

ступні до коліна, але ще кілька хвилин — і лікар Павелко підводиться й вони знову вирушають у путь.

Таджики дають Павелкові кінець лопати. Він тримається за неї, ззаду його підштовхують також і п'ятірним ланцюжком здираються по зледенілій стежці вгору.

Чути тільки гудіння вітру і рев Дикої Води. Стежка то піднімається на височинь кількох десятків метрів — тоді шум притихає, то припадає й в'ється над самою водою, й тоді холодні гострі бризки вкривають обличчя, руки, одіж, гудіння вбиває тужаві кілки у вуха, одіж обмерзає, і пробиватися вперед стає неймовірно важко.

— Он за тією скелею, рафік! — кричить Павелкові у вуха передній таджик. — Он за першим зворотом...

Та вони минають скелею за скелею, звороти пропускають їх повз гострі свої кути, а до перевалу ще не близько. І невідомо, скільки годин вони йдуть. Можливо, що вже минає ніч, хоч так само можливо, що не пройшло ще й двох годин відтоді, як лікар Павелко розпрощався з Гривком у Верхньому кишлаку.

Таджики перегукуються короткими сумними криками. Доктор Павелко тримає кінець лопати. Так вони йдуть ще довго. Снігу доносить більше й більше. Вдень вони помітили б, що в скелі розколини пониждали. Вітер наліта лише поривами. Вони виходять на невеличке плато. Під скелею горить вогнище. Коло вогнища горнуться один до одного десятків зо два таджиків. Лікар Павелко сідає й кричить:

— Дорожній технік Мухін є?

— Дорожній технік Мухін за два кілометри вище в кишлаку.

— Котра година?

Ніхто не знає.

Павелко знову вирушає із своїми чотирма таджиками. Вони йдуть не знати скільки часу, поки нарешті входять у кишлак, довго тиняються між халупами кишлака й натрапляють на мечеті.

В мечеті повно таджиків. Вони сплять покотом на підлозі. Посередині, в обмазаній глиною западині, горить вогонь. Над западиною спить дорожній технік Мухін.

— Котра година? — будить його доктор.

— Шоста... пр кидаючись дивиться на годинника Мухін. Потім він ставить кунган з зеленим чаєм на вогонь. Дим від вогнища піднімається вгору й виходить через чорну ляду в стелі. Лікар Павелко заплющує очі. Виходить, вони йшли дванадцять годин. Два кілометри на годину. Це ще дуже добре, як на таку подорож...

Коли він розплющує очі — таджиків у мечеті вже немає. Знадвору входить Мухін. Він широко прочиняє двері, і сонце вривається в порожній pokій.

— Прокинулись, докторе,— сміється Мухін.— Зараз будемо рушати на стежку... ви проспали добрих п'ять годин...

Тригога входить у серце лікаря Павелка. Тривогаю вліз з розкритих дверей, тривога в'ється в сонячному стовпі, що падає на долівку дрібненькими порошинками прозорого пилу, тривога в образі звивистих кряжів оточує кишлак... тривога... тривога... тривога.

Він не розжовуючи ковтає шматки таджицького плескача, він обварюючись сьорбає шир-чай, масний і солоний, як дике гірське повітря. Він виходить з мечеті. Гори оточують кишлак. Вітер і сонце злизали сліди нічого снігопаду. Земля протряхає, парує. Він бачить—унизу під кишлаком на стежці працює з сотня таджиків. Своїми лопатами й кайлами вони зграбно добвають снігову брилу, що перекрила вузький гірський прохід.

Багатотисячопудова брила впала з гір на стежку. Вона перегородила плин Дикої Води. Розгонисті гірські води за віч прогризли хід у снігу та кризі, і сніг лежить над водою, як міцний і важкий міст.

Але де ж вони копають?

Лікар Павелко гукає на Мухіна, що допиває чай у мечеті, і через кишлак, виткою кам'янистою стежкою біжить униз до людей. Їм треба обкопувати під скелею, імовірно все, що придавлені лишилися на стежці, вона тут досить широка, щоб можна було втриматися, а робітники роздовбують середину снігового мосту з певним ризиком самим провалитися в чортині Дикої Води. Хто їх напоумив?

Технік Мухін біжить слідом за Павелком.

Він бачить, як лікар підбігає до людей і засапаний, каліченою таджицькою мовою, вимахуючи руками, намагається пояснити їм, де треба копати. Йому нарешті вживається терпець і, вихопивши у найближчого з рук кайло, він починає продовжувати каналу в снігу здовж скелі.

— Ви тут нова людина. — хрипить він до техника Мухіна, коли той підходить до місця катастрофи. — Я знаю тут кожний крок... я сховався цю дорогу вдень і вночі тридцять три рази... Де ви дали розпорядження копати? Це ж смішно.

Технік Мухін незрозуміло посміхається.

— Чорт його розбере, де їх шукати... все одно їм уже... і тут він робить невідтворений жест і звук одними губами, яким може бути лише одне тлумачення.

— Тут скелі нависають шатром над стежкою... Якщо їм вистачить повітря, вони живі...

Технік Мухін запалюється. Він ще не доходив сюди з розвідкою й нічого не знав ні про скелі, ні про те, що вони можуть нависати шатром саме на цьому місці. Та коли Павелко певний того, що скелі тут нависають шатром...

— Хоч я думаю, що їм не вистачило повітря... Обвал, як

добрий корок, увійшов у горлянку розколини, їх було надто багато на стежці...

Тривога знову входить в серце лікаря Павелка. В нього несподівано починають тремтіти зуби, він намагається думати, що це від гірської весняної прохолоди, але йому не щастить обдурити себе й він поспішає відвернутися від техніка Мухіна, щоб хоч той не помітив його хвилювання:

Вони стоять на сніговій брилі, обличчям на південь, і бачать, як спід снігового мосту, під їхніми нстами, вириваються потоки води й, падаючи зі скелі на скелю, збігають униз до кордону... Нараз Павелко бачить, що вода виносить спід скінгу розчавленого коня. На одну хвилину з'являються над водою розшиті яскравими картами коштовні хурджуни, але ще одна мить — і кінський труп падає на нижні скелі, чути тріскіт остаточно розтрошених кісток, і коли на крик Павелка технік Мухін повертається обличчям на південь — уже по всьому...

— Скільки їх було на стежці? — сухими губами ледве промовляє Павелко.

— Четверо чоловіків і одна жінка...

— Ідіоти — кричить доктор Павелко. — Хто це дозволяє жінкам їздити такими дорогами, де навіть чоловікові важко пройти? Розстрілювати треба таких... Накажіть їм працювати швидше, товаришу Мухіне.

Дивна суміш тривоги й лагідного заспокоєння, якоїсь незрозумілої задоволеності. Він таки чудово зробив, що надіслав телеграму до талінабада. Один такий безглуздий сніговий обвал — і це могло б розлучити його з Ольгою так, як не можуть розлучати ні час, ні відстань.

А ще б пак два роки тому, приїхавши сюди недосвідченим молодим лікарем, він застав тут напівзруйнований будинок лікарні, в ньому дошками позабивані вікна пропускали вітер, а глиняний дах загрожував обвалом.

Він не злавив з коня два роки, тиняючись по кишлаках від хорого до хорого, а все таки знайшов час і можливість перетворити оту напіврозбиту дарвазьку халупу на зразкову лікарню. Правда, для цього їй довелося цілком перебудувати, так що за новими надбудовами важко було заримітити те, що залишилося від старого, але це зробив він... звичайно він нічого не зміг би зробити без секретаря райпаркому Василя Гуденка, але це вже загально-історична причина, коли хочете. Взагалі про Василя Гуденка можна було б довго говорити, і як про особу і як про секретаря райпарткому, ростовського робітника на партійній роботі в серці Азії...

Але ж все таки йому є чим похвастатись перед своєю Ольгою. Хіба отой шостидесятилітній дід з катарктами на обох очах, якому він повернув сонце, хіба отой дід — не його честь і слава? Ага, після цього випадку до нього стали схо-

дитися хорі не тільки з цього Дарвазу, але й з Афганістану... А те, що в нього трохи не асистентами працюють учора неписьменні таджики, хіба це абищія. Він з санітарів підняв їх на таку височінь... Так, так, Ольга може пишатися з нього... Його всі тут знають на двісті кілометрів зокола, і по цей бік і за кордоном, він також знає багатьох... Чим це не робота, га?

Таджики жваво працюють своїми кетменями та довгими лопатами. Доктор Павелко стежить за їхньою роботою, він сходить з снігового мосту й сідає на камені під горою. Прямовисне сонце облікає його чоло, він розстібає ковнір сорочки, згадуючи нічну подорож, він запалює цигарку, згадуючи нічний вітер... Як прекрасно жити. Він заглядає собі за пазуху, втягує ніздрями запах свого тіла — в нього брунатна шкіра, напнута на міцний каркас доброякісних м'язів, запах його тіла терпкий... Ого, він ще молодий і сильний, як чорт...

Молодий таджик Хурам, так згадалося Павелкові хлопцеве ім'я, підійшов до лікаря, простягаючи наперед долоні... Долоні вкрилися водянками, водянки репнули, хлопцеві боліло.

Тоді Павелко згадав про обвал і про те, що там йде робота. Він нашвидку перев'язав Хурамові руки й пішов до ущелини. Але образ Ольги невідступно йшов за ним. Він стояв перед його очима й саме такий, як у їхню першу зустріч.

Безформений труп віслюка лежав на стежці.

— Безнадійна справа, — сказав технік Мухін, — їх усіх отак потрощило... Даремно тільки людей моримо.

— Треба звільнити шлях, — сухо відповів доктор Павелко. — Тут мусять пройти інші...

Таджики працювали далі. Павелко взяв і собі лопату й з розгону врзав її в тверду скибу снігу. Сніг шорстко прозвучав на лезі, в руках віддався звук. Лікар Павелко відкинув сніг через плече. Сніг упав у кипіння Дикої Води.

І робота запалила його. Таджики співали незро умілої йому пісні. Він тільки розбирав окремі слова й вони зложилися в його уяві в два коротких рядки:

Дівчинко зі станом березки,
в тебе прозорі очі...

— Копай, — сказала Павелкові дівчинка зі станом березки. Він заглянув їй у прозорі очі й побачив свою молодість, віддалену вже десятиріччям.

З перевалу починала наповзати велика біла хмара. На пухнатих окрайках її сонце блищало, відбиваючись наче у великому люстрі, всередині хмара була сива, вона набрякла несподіванками й повзла на кишлак... Її велетенська тінь лежала на схилі гори й, повільно посуваючись, ковтала одну по одній будівлі кишлака, розк ітлі дерева, людей на стежці. Ось вона увійде в гирло ущелини, заповнить її, ляже над Дикою

Водою, стане всотувати в себе вільгість і, набрякши водою, як потопельник, розпадеться весняною зливою, тоді в тер в перевалу заморозить дрібні крапельки й крижаними колючками буде жбурляти їх в обличчя таджикам, технікові шляхів Мухіну, лікареві Павелкові, але вони не спинять роботи. Вони будуть розкопувати снігову брилу, що вкрила невідомих мандрівників на цій стежці... Вони мусять їх врятувати. Вони це чудово розуміють. Навіть Хурам з пораненими руками прийшов знову до ущелини й, узявши кайло, став розбивати кригу.

Дівчинка зі станом березки
в тебе прозорі очі...

думає доктор Павелко, налягаючи на лопату. Він дивиться на техніка шляхів Мухіна. Мухін закляклыми від утоми пальцями крутить цигарку. Його шкіряна куртка стала олив'яного кольору. В ущелину ввійшла хмара. Вона все нижче й нижче схиляється до води. Доктор Павелко продовжує несподівано для самого себе й для всіх присутніх уголос:

Березка згоряє на вогнищі.

Він не поет і звідки до нього прийшло це східне вміння складати пісні. Він дивується, і всі дивуються. Технік Мухін ніколи не чув такої пісні.

Березка згорає на вогнищі,
залишаючи вугілля і попіл
в утлому човнику серця...

До вух лікаря доноситься крик. Він прислухається. Кричить молодий таджик, комсомолец Хурам. Хурамові слова змішуються з дивними словами пісні, що забрехала в непоетичному серцеві лікаря Павелка:

в утлому човнику серця.

Про що кричить комсомолец Хурам? Він вимахує лопатою, він гукє людей до себе. Люди біжать, біжить технік Мухін, біжить лікар Павелко. Хурам працює під самою скелею коло завороту ущелини. Він обкопував бік снігової брили, заганняючи лопату згори і одвалюючи багатопудові скиби. Хурам робить рукою знак і просить, щоб усі мовчали. Змовкають схвилювані таджики. Чути тільки глухе ридання Дикої Води. Внизу під стежкою, під сніговим мостом вона б'ється з каменю на камінь. Комсомолец Хурам схиляє вухо до снігової стіни. Таджики хвилюються. Вони запитливо дивляться на техніка Мухіна. Технік Мухін цокотить зубами. Доктор Павелко схиляється поруч з Хурамом. Він тримає Хурама за руку й заплещивши очі чує, як Хурам стукає держалном лопати в снігову стінку... Ридє Дика Вода. У відповідь чути глухі й короткі удари, вони йдуть зі снігового черева, сніг, здається, тремтить під ногами, доктор Павелко кричить:

— Швидше копайте... — і переможно до техника Мухіна:— Ви помилилися, вони ще живі.

Навіть техник Мухін ухопився за лопату, вони обережно одвалюють сніг скибу за скибою. Коли затихає на хвилинку гомін таджиків — чути спід снігу неперестанний стук. Ті, що під снігом, стукають до них... Можливо, їм уже не вистачає повітря. Всі починають рухатися швидше.

Але Павелкові не йде з думок дівчина зі станом березки.

Павелко довбає попереду всіх. Коло нього стоїть та дівчина, прозорими очима кохання вона наказує йому: працюй, не стомлюйся... вони мусять жити...

І він працює, він кидає лопату через плече наче, справжній грабар. Він майже не помічає — так захопила його робота, так сп'янило його мозок терпке вино невтомності, що скипіло в його м'язах, не помічає, що під його останнім ударом одвалюється велетенська скиба снігу, odkриваючи роззявлену пашу снігової печери. Як він і думав, нависла скеля правила в ній за стелю.

Спід скелі чути ридання... Він помічає літнього мужчину, що, схлипуючи, навколішки повзе до отвору й, схилившись головою на камінь, швидко-швидко тре руками груди. Під ске єю темно. Далі Павелко нічого не бачить. Він почуває на спині дихання десятків людей. Хурам поклав йому руку на плече. Техник Мухін стоїть праворуч. За ним таджики. Вони покидали лопати й жваво обговорюють подію.

— Тихше, — повертається до них Павелко, помічаючи, що літній мужчина перестає плакати.

— Там... жінка... вона померла... — хрипить мужчина. Хурам підхоплює його під руки й витягає з печери. Доктор Павелко згинається й залазить у сніговий отвір під скелю. Він спотикається об щось м'яке й падає. Під руками він почуває ребристий бік коня. Хтось подає йому запалений чірог. Він бачить за конем два скоцюрблені трупи. Один з них жіночий.

Дівчина зі станом березки,
в тебе прозорі очі...

Ольга лежить перед ним схилившись головою на круп мертвого коня. Він підхоплює її на руки й тягне на повітря. Хмара низько звисає над Дикою Водою. З перевалу летить крижаний вітер. Він приносить з собою безліч несподіванок, безліч гострих снігових голок, вони б'ють в обличчя і серце доктора Павелка, але він не згинаючись іде вгору по стежці до кишлака. Дівчина з прозорими очима лежить у нього на серці, її руки звисають важкими жовтими колосками.

Я чую, як затихає серце
перед останнім перевалом.
В утлому човнику серця
я тебе донесу

до моєї домівки в ущелині,
під високою скелею сонця,
ти мусиш, ти мусиш жити,
я тебе дуже люблю.

Хмара випила Дикої Води, вона набрякла несподіванкою весняної зливи. Ось вона розітнулася вітром і впала широкими смугами крижаного дощу...

Ранок.

І вони йдуть згори по стежці, обминаючи місце катастрофи. Ольга сидить на коні і в її прозорих очах відбилися холодні змії Дикої Води. Павелко йде попереду, тримаючи Гривка за повід. Гривко ступає обережно, наче розуміючи, який скаרב він несе на собі.

— Я так поспішала до тебе...

За річкою з'являється афганська фортеця.

Солдат з олив'яними гудзиками стоїть на даху глиняної фортеці. Сонце позолотило олив'яні гудзики його потріпаного мундира.

— Ми зарізли коня, бо він дуже багато видихував повітря... Але ми запізно це зробили, коли перший вже помер... Як ти думаєш, він одужає... той, що останній залишився зо мною.

Лікар Павелко дивиться в прозорі очі дівчини.

— Можливо, — відповідає він, — можливо... Ти бачиш, яка тут крута стежка.

За річкою починався Афганістан. Дика Вода вливалася блакитним потоком у рудуваті каламутні води Пяндшу, ріки народів.

На ганку райвиконкому їх зустрів секретар.

— Вітаю, — сказав він, підносячи два пальці до розшитої дарваської шапочки. — Доктор Павелко, вас чекає хворий в кишлаку Кеврон... Але ви можете поїхати до нього завтра.

— Ми поїдемо сьогодні, — каже Ольга, сходячи з коня.

Секретар райвиконкому дивиться на молоду жінку в юнгштурмівським костмі, з руським волоссям, заправленим під кашкет. Він нічого не розуміє.

— Знайомтеся, — догадується доктор. Ольга Олександрівна Павелко, помічник завідувача районної лікарні, моя дружина.

Секретар райвиконкому знову прикладає два пальці до розшитої яскравими нитками дарваської шапочки. Він посміхається широкою посмішкою, і всі посміхаються.

Потім Павелко веде Гривка до стайні. Ольга йде за ним. Він засипає ячменю в ясла. В стайні півтемрява. Тхне сухою люцерною. Тонкий пахучий порошок піднімається вгору по тонкій драбинці сонячного променю. Ольга кладе Павелкові руку на плече.

Дівчино зі станом березки,
в тебе прозорі очі...

каже доктор Павелко і, підозріло оглядаючись на Гривка, цілує її в очі, цілує її в очі, цілує її...

ЛІНІЯ

ВИСТУП НА ЗЬОТІ КОУСОМОЛІ ХТЗ
ПРИСВЯЧЕНИЙ ХУ-РІЧЧЮ ВЛКСМ

В напруженість ночі,
коли набрякають вуста,
коли обрій ламаючись
лізе і лізе на зорі,
коли ніч — укривало над нами
оксамитова і густа —
ми виходили в ніч.
Перед нами шматками історії
проходили голі степи,
виросання конструкцій,
людей,
Коли падає кволий
І силу показує сильний.
Поразки.
Рекорди.
І екстрений бюлетень
перемоги.
Потім мікрони,
точність
і пильність.
Ми виходили в ніч.
Ніч розходилась перед нами.
Ми вертались назад,
Щоб дізнатись, куди йдемо.
Лінія йшла до сонця.
Ми здіймали її руками
І несли на руках
гарячих
І пам'ятних перемог.

Пурга заглушила
тремтіння моторів,
навалилась, як біла гора.
Спокій геть!

Із дверей пехової контори
виходить „залізний прораб“
Застигли у хмарах
конструкцій склепіння.
Вітер хмару над ними роздер.
На фермах промерзлих
Хвилястою тінню
причаїлася крига
і смерть.
Ми проходимо цехом.
Десь угорі
жалібно дзвонять
важкі швелери.
А вітер як свисне!
Стає непевним крок.
На губах застигає пісня.
У руках застигає кров.
В прожекторі хуга
метелики меле,
в прожекторі важко
гойдається швелер.
Тінь цехом літає
Важка і потворна.
Зима навідає
Важка, неповторна.
Як оголений нерв,
відчуєши мороз,
бренів і бrenів
перетягнутий трос.
Прораб зупинився.
Ми зрозуміли.
Очі ламались на гранях очей.
Прораб мовчав.
Нарешті несміло
вийшов один.
Здавалось, пече
підшви йому загартований сніг.
Він був комсомолец.
За ним,
видираючи ноги, що стали важкими,
вийшли ще трое.
Наче у сні
Серце твоє
рвонлось за ними.
Але ти стояв.
Твій товариш теж.
Глянув прораб
і пішов.

Вітер за ними
сліди замете
і на труни розстеле шовк...
Кинув товариш:
— „От ідіоти!
До смерті
в гості пішли“.
Спокійно і певно
в розпалі роботи
колихався прорабів башлик.
Він думи твої,
як сніг розкришив,
Свіжим вітром —
серце рвонув.
Вирвалось зойком.
— „Товариші!
Почекайте! Я дожену...“
Нам вітри
були замість маршів.
Криги хруст,
Як хрустіння кісток.
Тої ночі, ти кинув товариша
І знайшов комсомольський квиток.

Так приходили тисячі.
Так пройшов не один.
Так проходила мужність
Суворих годин.
Ми вчились
в боях виростати.
Гартувались
к блискучому холоді.
Ми прийшли,
щоб у руки взяти варстати,
Ми —
Комсомольська молодість.
У нових боях закипає кров.
Ми вперше почули тоді про мікрон.
Про точність.
Про якість.
Про силу речей,
Що часто зникали
В запалі штурмових ночей.
Ми влізли за книжку.
В мережива формул.
Промова вождя — бойовий наказ.
Енергію нашу у іншу форму
Переливало ЦеКа.

Згадай:
Майстер сміявся так переможно.
— „Ні.
Вам роботи давати не можна.
Це надзвичайно точна робота!
Тут вам тисячна, а не сота!“
А в тебе тоді закипала кров.
Як виклик підводивсь
Незнаний мікрон.
Ти пішов і сів
За свої лещата.
І примусив крицю
Тонко лящати,
Але, наче гостре лезо ножа,
Прорізала серце
Непевність, жак.

Ти мабуть зблід.
Твій товариш підвівсь.
— „Що тобі, друже?“ — спитав.
І знову в твоїй голові
Ясною стає мета.
Мікрометр потріскує.
Працюєш без слів.
Збігаються risks,
штанген - циркулів.
Ти знаєш:
— Це іспит. Це перелам.
Бачиш лише мету.

І все, що в школі узяв
ти віддаєш тут.
У розгоні контрольного вікна
твій майстер,
забувши про сміх,
намагався довести,
що ти загнав —
і не зміг.

Так.
Ми вчились.
Ловили мікрони
І на доказ того, що ростем
з'єднали точність Йогансона
і соціалістичний темп.
І тепер
коли зрізують далі
Наші ХаґеЗевські трактори,

Я хочу кричати,
що в кожній деталі
наш запал
комсомольський горить.
І ми розкриваємо день.
Лінія йде перед нами.
Ми вертались назад,
щоб дізнатись, куди йдемо.
Лінія йде до сонця,
Ми здимаєм її руками
І несем на руках
гарячих
і пам'ятних перемог.

„ФРІДКА СПИТЬ“

НОВЕЛА

I

Фрідка, Фрідка? Чому ти тільки спишся мені? Чому ти завжди будиш мене своїми гарячими устами?

Я прокидаюсь. Розплюшую очі, піднімаю голову і довго дивлюся в яму ночі. Але тебе вже нема. Замість тебе я охоплюю обома руками густе, гаряче, задушливе повітря...

Фрідка, зажди! Підемо до твоєї матері — старенької Берти. Вона по тобі давно вже виплакала сльози. Її очі тепер сухі, як волоські горіхи.

Фрідка! Твої брати і сестри не мають більше сліз. Вони живуть у колгоспі.

... Я йду вулицею. Мені обов'язково треба пройти біля Бертиної хати. Інакше мені не увійти до клубу. Я не можу дивитися на її скорбні очі. Чому вони вдень веселі, коли Берта провозжає своїх дітей до колгоспного поля? Чому її обличчя тоді стає горде? І чому Берта завжди після вечері — довго сидить на призьбі.

Я йду біля її хати. Я боюся зустріти її знову. Кожна така зустріч кладе нові болі на моє серце.

Берта сидить на призьбі. Вона дивиться вниз. Вона завжди так робить, коли побачить мене. Я йду навшпиньках тихо-тихо. Порівнявшись з Бертою — раптом зупиняюся. Її очі дивляться на мене.

— Павлусю! Ой-ой-ой... Не впізнаєш старої Берти, — ледве чуто мовить вона.

Я мовчу...

— Забув ти мого маленького Фрідку, — крізь сльози додає, — не впізнаєш його матері.

Мені терпнуть руки, ноги, голова. Я хочу багато їй сказати хороших, теплих, радісних слів, але мені стає важко — я гризу вуста і глибоко зітхаю.

— Павлусю! — несамовито скрикнула Берта. — Я тебе питаю: чому мій Фрідка не росте з тобою? Чому?

— Фрідка... — тихо зупиняю її...

Берта кладе долоні на підборіддя і хитає головою.

— А з Фрідки був би комсомолец, ой-ой... Якби він ходив за плугом... Адже брат його Фімчик конюхом...
Берта заливається слізьми. Її сліози котяться з моїх очей.
Я не витримую. Хутко насуваю кашкета аж на очі і біжу довго і далеко. Мої ноги несуть кудись голову, а голова думки.

II

То була не ніч, а безмежно простий льох, де все^т причаїлося в щілинах, куточках... Навіть тиша тоді була якась жахлива. Люди застигли за тинами. Вони зрослися з землею, ба навіть нею дихали.

Гроза! Буде гроза!

Але тоді впала не гроза, а тисячі переплетених гроз... За селом одночасно зацокотіли два кулемети.

Я йшов вулицею. Мої ноги гукнули мені: „стій“!

— Що це? — подумав я.

Мені стало холодно. Хтось ухопив мою руку.

— Павлусю, — почув я шепіт.

Я оглянувся. Позад мене стояв Фрідка. В місячному сяйві його зблідніле обличчя блискало очима. Я його обхопив рукою за стан і пригорнув до себе. Фрідка весь тремтів і кістлявою рукою щипав мені плече.

— Там бандити... — збентежено говорив він. — Вони лізуть в село. Наші не пускають... в наших два кулемети. Їх потягли Фімчик і ваш Яша... я сам бачив.

А по ім розпачливо скрикнув:

— Ой! Бандити заб'ють мою маму!

Під моїми п'ятами затанцювали розпечені голки.

— Біжім туди! — сказав я Фрідці.

Ми звернули у завулок, що вів до вигону. На вигоні тріскотіли два кулемети, запалювалися вогники і хутко гасли; лунали постріли з гвинтівок, а на полі метушилися бандити — їх коні ходили на двох ногах.

Ми зупинилися біля останньої хати, що стояла на межі вигону й поля. Кулі обабіч нас довбали стіну. Ми мов поліна попадали животами на землю.

— Павлусю... лізьмо до кулемета... я запитаю у Фімчика, куди мені ховатись з мамою, — затинаючись шептав Фрідка.

Мене це здивувало. Досі я знав Фрідку мовчачого, тихого, лякливого. Він навіть тремтів тоді, коли стріляв сіркою з ключа. Він завжди перед таким пострілом (то ж не постріл, а жарт) довго кліпав віями і далеко відтягував руку. А тепер йому схотілося до кулемета. Я завжди був від нього відважніший, але тепер аж вуха тремтіли, бо дуже густо свистали кулі.

Проте Фрідка поліз. Мені видно було лише його ноги.

Я поліз за ним.

Від хати, де ми лежали, за кроків двадцять у полі (либонь в рові) тріскотів кулемет один, а трохи далі другий. Ми повзли

до першого. Мені здавалося, що ми повзли хутко, але до кулеметного гнізда було ще далеко. Мої руки, ноги, живіт (крізь сорочку) наколювала гостра стерня. Не менше вона разила Фрідку, але ми мовчки нещадно ламали її своїми животами. Перший до рову підповзав Фрідка. Моя голова була нарівні з його ногами. Підвівши голову, я побачив кулемет і плечі кулеметника.

— Хто це? — запитав я у Фрідки.

Фрідка навіть не оглянувся.

— Яшка! — раптом скрикнув він.

Але слова його ковтуло тріскотіння кулемету.

Ми підповзли аж до Якова. Фрідка уже стояв за його плечима. Тут я опам'ятався і шарпнув Фрідку за руку, бо на малесеньку хвилину кулемет замовк. Кулемета не ми зупинили. Кулемет замовк тому, що в Якова вийшли всі кулі. Як він зрадив, коли побачив нас біля себе. Він не встиг нам про це сказати, як Фрідка зник. Фрідка побіг за наб'ями.

Кулемет строчив знову. Тут я згадав про Фімчика..

Тоді я порвав на шматки сорочку. Гострими голками стерні поранив своє тіло, але Фімчикові завчасно привіс багато кулеметних стрічок з набоями...

На світанку я шукав Фрідку. Я знов був біля Якова. В нього було багато набоїв, але Фрідки біля нього не було. Тоді я ліз по стерні до села, потім біг до Берти. Від порохового диму мені в носі дуже шеміло і я всю дорогу чхав.

На вигоні кулемети вщухли, тільки інколи лунали постріли з гвинтівок. Я прибіг до Бертиної хати. Берта сиділа на призьбі з пониклою головою.

— Тьотю Берто... Фрідка дома? — поквапливо запитав у неї.

— Чш-ш-ш... Фрідка спить... — пошепки сказала Берта.

Я сів біля неї. Сиділи мовчки.

— Де був Фрідка? — раптом запитала вона.

Я їй розказував усе, а вона не зводила з мене своїх великих блискучих очей.

— Ой, Фрідка, ой мое нещастя, — часто говорила вона, похитуючи головою, — Спи, мій вояка... спи, спи...

Потім переконливо додала:

— Я його накрила, йому тепло, хай спить... А може йому холодно? Я ще вкрию...

Берта підвелася і взяла мою руку.

Ми увійшли до хати. Під стіною — невеличке залізне ліжко. Берта ходила навшпиньках по хаті — чогось шукала. Витягнувши ізза кутка лахміття, вона підійшла до ліжка і стягла ковдру. На ліжкові нерухомо лежав заривавлений Фрідка і скляними м'ячиками своїх очей дивився на мене. Берта прикрила його лахміттям, потім ковдрою.

— Чш-ш-ш... — пошепки говорила вона. — Хай спить..

Харків, Листопад 33 року.

ПАНЬКО СЕРЕДА

ОПОВІДАННЯ

Кукла поспішав. Поперед себе котив старого, рогатого велосипеда, а ліву руку йому важко обтягував жовтий, дебелий портфель. Легко й грайливо спустившись зі східців ганку, він зробив звичний рух, щоб сісти на велосипеда, але раптом зупинився.

Гармошкою зморщивши чоло, напружено замислився й занишпорив у кешенях френча. Про гроші згадав Онаній. І не знав, чи є вони в нього зараз, а він розігнався до крамниці випити перед обідом кухлів за три холодного пива.

Ах-ти ж чорт! — вилаявся голосно. — Хіба знову в борг попросити?

Але саме на цьому й увірвалися його міркування. Слідом, з контори правління поспішав Середа. Уздрівши замисленого Куклу, він підійшов і вчепився за рукав френча.

— Так що ж робити мені, Онаніє Івановичу? Іть говорю ж вам правду, що не мож. От повірите, крутить мене всього, стріляє в скронях. На ногах стояти важко...

Панько важко сперся на цівку берданки. Від хвилювання йому помітно тремтіли руки. Гарячим поглядом втупився в обличчя Онанія, а той ховає свої очі, хмурнішає.

— Може таки зробите милість, дозволите цю ніч не вийти. Тільки одну ніч... Розітресь отією мастю, перебуду ніч на гарячому черені й усе пройде.

Онаній нехотя слухав бридкі йому слова. Йому мінилося обличчя. Звільняючи рукав, безапеляційно мовив.

— Скільки слідом не бігай, то не буде мого дозволу. Я ж тобі сказав. Тільки й знаєте, що бігаєте, скиглите... Пользи од вас таких, як з козла молока.

— Дак хворий же я, — лютіючи затрясся Панько й відчув, як у грудях йому щось заклекотіло. — Ви розумієте, хворий?..

— То по твоєму, я мушу за тебе вартувати? Кому-кому, а тобі, Середа, про це говорити не слід. Забув про грішки?.. То ж то й погано, що швидко забуваєш...

Він знизив голосі, наблизившись, зашепотів тихо, повчально:

— Ударною працею доведи, що ти виправивсь... А марка вдарника не легко дається. Зрозумій же нарешті і... не приставай з глупими питаннями...

Не стерпів Середа, спалахнув.

— Ти... Ти не маєш права глумитися... Я на тебе найду закон... Які грішки?.. Ось пожди, все... все розкажу в районі... Знатимеш тоді... Хай тебе провчать, як брехати і ні за що зорогом узивати...

Він виказав усе те, що накопало, все, що носив у собі довго, і мучило воно його, позбавивши сну й спокою.

— А, ти такої!.. — обірвав Онаній, лячно озираючись навколо — ти та-ак, значить?... До-обре... Завтра ж скличу працівників і тоді не обиджайся...

З цим рвучко відійшов.

Біля воріт, на березовому колодді, по святковому вдягненні сиділи колгоспники Павло Макайда і Ларівон Шешеля. Перед ними стояв Холодько, оповідав про щось. Всі вони лузали насіння й сміялися. Очевидно з Середи, бо були свідками його інциденту. Коли ж порівнявся з ними збуджений і злий Онаній — Макайда підморгнув глузливо.

— А що, дісталось на горіхи нашому начальнику?

Той зітхнув глибоко, головою скрутнув.

— Виходной день просить?

— Та ото ж, як бачите... Пристане, мов реп'ях, і тут голова не репне... Зінківська артіль уже п'ятьдесят вісім відсотків перемолотила, а в нас ще двадцять два га не скошено... Зведення ще не надсилав? — спитав Холодька.

— Ні ще.

— Ти там хоч у зведеннях лавіруй, бо... Нам би ще кілька днів благополучно, а там піде як по маслу... Поперше все вогло й людей переключимо на молотьбу... А головне буксир від Зінківців от-от буде...

— І кинь ти, дорогий, хвилюватися, — дружно обійняв його Холодько. — До самої смерті ні чорта не буде... Хай той думає, в кого голова велика. Хе-хе... Загалом давайте не халювати про це... Пішли обідати!

— Та й справді, час уже, — обізвався останній. Не поспішаючи, перебалакуючись, пішли гуртом уздовж запорошеної вулиці.

В степу тривожно нашорошена й дзвінка тиша; де-який край ла ледачо гавкає одинокий собака. А там, далеко за старими стряками, верескливо й сумно озивається сова. Там, за старими ланищами, на колгоспному току — яруси золотої пшениці. Їм на току, згорблений, крокує вартувий Середа. Щось шелестить навколо, перешіптується таємно, а сіра мара терплого туману болізно коробить тіло.

Здається, хтось підлазить до ярусів пшениці; увижаються загадкові силуети й нараз зезають за заслоною туману.

Середа все ж таки вийшов на варту. Він був дуже хворий, але не міг самовільно покинути стійку.

Запаливши, шосту з вечора, цигарку, змореним кроком вимірює тік. Часто зупиняється і, вслухаючися у таємничий шелест, недовірко позирає навколо. В селі двічі бамкнув дзвін, і придушений стогін міді покотився десь яругами, в темну й сиру далечинь.

Крокує Середа. Важко йому; чимдалі збільшується біль у всьому тілі, хочеться тепла, спокою. Та й обридло вже ходити в темряві самотньому, мовчазному.

Берданка, врзуючись мотузом, болізно обтягувала плече.

Думає Панько. Ці настирливі думки не дають йому заспокоєння: гризуть, печуть, мучать...

Після сьогоднішньої розмови з Куклою, роз'ятрилися його старі, незагоєні рани. У всій повноті пригадалося те, що з веселого Середи зробило мовчазного, задумливого.

Він, Середа, той, що першим пішов до колгоспу, краший, премійований ударник, раптом став класовим ворогом. Так це йому ввічі й сказано. Прийшли, якось по весні, до двору Холодько й Кукла, гримають:

— Чому корову не всуспілив? Постанову правління ігнорувати надумав?

— Та ви що, товариші? Тож не моя корова, батькова...

— Не мороч голови. Кому брешеш, куркульський прихвостень? Колективізацію зривати!

— Але ж кажу вам правду: не моя корова... З ним балакайте.

— Побалакай мені! — суворо зирнув Холодько. Ми такий елемент знаєш куди відряджаємо?..

Тоді розсердився й Панько:

— Що ви залякуєте? В чому справа? Я хто такий? Куркуль? Не дуже, знаєте...

— Не балакай. Краще лигай нам корову.

— Не маєте права... Та й постанова позавчора з'явилася, що примусово не можна. Третяк говорив...

— Третяки набалакають. Вір їм...

— І віритиму, бо він партійний.

— Х-ха, партійний! Я сам кандидат партії.

А Кукла очі мружить, шелепи йому тремтять.

— Ти грамотний дуже. Гляди — шкодуватимеш!

І повели з двору корову. А через два дні на м'ясо здали, щоб не забрав старий.

Важко несправедливість терпіти. Соромно зустрічатися з докірливим поглядом батькових очей. Але найтяжче носити цей надсильний тягар незаслуженої образи, чорної, бридкої плями.

... Крокує Середа, йому важко ходити. Він ледве переставляє ноги і все частіше зупиняється. Солодка й владушча спокуса мучила його. Хотілося хоч на мить присісти десь на соломі,— зогрітися, спочити.

Але почуття правоти своєї, любови до артільного добра й відповідальності за доручену справу — перемагають. Крепиться Панько, терпить.

Перекинувши берданку на друге плече, крокує знову. Треба побалакати з Третяком. Неодмінно. Піду, хай порадить, що зробити, кому скаржитися. Невже відмовить, стане їх прикривати? Тільки ні, не з таких Третяк“.

Так міркував Середа, крокуючи током. З цих думок йому відлягло від серця й ходити стало легше.

Раптом щось плигнуло зза рогу скирти, збило з ніг і важким грузом притисло до сирієї землі. Берданка сторч полетіла в бік.

„Ряту-у-у... зойкнув Панько... За що? Павло Пав... ах...

— Мовчи, чорт — Чимсь важким притисло груди і сильна рука тремтливо забивала ганчіркою рота.

Рвонувся Панько. Він надолужив усі свої слабкі сили: він пріпався, відбивався руками, ногами. Та сили швидко облизили його; він захріп.

— Вантаж, хлопці!

Кілька чорних постатей набирали в лантухи пшеницю і не кваплячись носили на віз...

... Лунка була передранкова, степова тиша. Десь вдалині прокотили колеса підводи. А край села, як і з вечора, дзвінко репетував одинокий єобака.

На світанку селом прокотилась тривога: десь утік вартовий Середа, і забрано з току артільну пшеницю. Хоч і рання ще була пора, але в дворі правління зібрався величезний натовп. Були тут переважно чоловіки. Одні з косами, інші з вилами, граблями. Поспішали, за звичаєм, по наряди на роботу і, почувши про новину розбалакувалися, затримувалися в дворі.

Біля колодязя стояв Шешеля. З виглядом знавця справи він розповідав здивованим колгоспникам:

— ...По моему так там була ціла зграя... Не могло бути, щоб це зробив хтось один, або він сам... Це в них, мабуть, ще з дня договорено було.

— Та він же партизан — сказав Остап Забудько, низенький іщю збудований косар.

— Е, партизани... Всі вони тільки про власну шкуру турбуються... — втрутився до розмови Макайда. Знайшли ж кому довірити — Середі!.. Він собі зачинив у кешеню червінчики, згадав, як звали... А обчество хай собі, як зна...

Посмутнілі косарі мовчали.

— Не дарма ж у стінгазетці його намальовано було — продовжував Макайда. Це люди звісні... Це людина порчена. Да. На хронтах збалували їх...

— То ще вопрос, хто порчений! — пустив хтось гостру репліку. В гурті стримано засміялися. Макайда метко озирнувся назад; йому спалахнули вуха.

— Правда, дядьку Павло: то ще вопрос, — кивнув йому комсомолець Рубан — В стінгазеті Середу критикували зовсім безпідставно... Да, да. Не дарма ж, коли натисли, так тую стінгазету зняли... І зараз, не знаючи причин, не слід язиками плескати...

— От іменно, що маємо право! — гукнув Шешеля. Тобі воно смішки-хихишки, а в мене як почув — серце кров'ю обвилосся. Це тобі не пуд хліба...

До гурту підскочив бригадир Третяк.

— Ти що там, Шешеля, гурт зібрав? — гукнув роздратовано, сухо.

— Треба вже давно в полі бути, а він теревені варить... Розслідують справу, так не залишиться... Учереі про це, а зараз час у поле!

— Гей, рушай, хлопці — махнув трактористам, що кінчали зарядку. — Ониську! Чого вони там огинаються?

— А де рахівник? Хто рахівника бачив? І досі з нарядами маринує?

Скрізь бігав турботливий Третяк і то тут, то там лунав його різкий і владний тенорок. Збентежені люди розходилися. Деякі шукали рахівника, але більшість, не чекаючи наряду, пішли на поле.

Одних просто здивував цей випадок, другим завдав не малого вдару. Не ладиться в „Червоному Хліборобові“. То недород озимини трапився, то коні гинути почали. І не встигли очухатися від того лиха, як тут новий удар... Все це зневіряло навіть кращих колгоспників й тому не диво, що деякі сумнівалися, вагалися.

А Макайда, так той при всякій нагоді відверто подейкував, що вже не бачити добра, бо от-от розвалиться артіль.

Приблизно таку ж думку він висловив і на екстремному засіданні правління, яке відбулося негайно ж після того, як послали нарешнього до райміліції.

Правління було в повному складі: сам Кукла, дід Пряха, завгосп Шешеля, Одарка Рукавиця й комсомолець Василь Рубан... Було запрошено бригадира Третяка. Після короткої інформації про крадіжку артільної пшениці, почався допит Наталки. Хто до них заходив учора, де вона була вночі, куди втік Панько? Їй пропонували признатися, обіцяючи за це полекшити кару!

Жінка сиділа в кутку перелякана, зблідла, і по впалих щоках її текли сльози.

— Я нічого не знаю..., Він пішов... з... вечора.

— Та ти нам не патякай! — загрозово grimнув Шешеля. Як це ти не знаєш? Муж і жона — одна сатана!

— Пожди, тобі я не давав слова! — обірвав його Кукла, — Давайте, товаришу Холодько!

Той хитро мружить очі:

— Значить, не признаєтесь? Що ж, дадуть вам років з п'ять, мінімум. За крадіжку хліба не милують. Як знаєте.

— Ех-хе — важко зітхнув Макайда, з досадою дряпаючи кудлату голову. — Не буде діла, не бачити нам нічого доброго. Коні виздихали, хліб розтягають. Хіба ж може що путнє вийти? Розвалиться артіль, і підемо в світ білий старцювати... Чорти мене й понесли в цю артіль.

Схопився Третяк. Трахнув кулаком по столу, зубами скрипнув:

— Доки не виловимо куркульні — діла не буде! Коні — то куркульська робота...

Холодько: — Акі куркулі? Де вони? Хто куркуль: я, ти, чи ось ці товариші?

Третяк. Єсть куркулі! Добре пошукаємо — знайдемо.

Холодько. Нема вже в нас куркулів! Можна вже й забути, а він все мозолить ними мозок.

Третяк. Ти не смійся, Холодько. Справа серйозна...

Дід Пряха. Ось годі ж бо, люди добрі. Ну, чого ж ото так лаятися?.. Не дай бог.

Кукла. До порядку. Тихше-е...

Третяк. Я не вірю, щоб Серєда зробив це. Він червоний партизан. Ні в чому не помітили його.

Макайда. Ха-ха-ха. Парти-за-а-а-н...

Шешеля. З отаких усе й лихо бува. В тихому болоті — чорти водяться.

Кукла. Товариші. Єсть пропозиція: сім'ю Серєди, що єсть ворогом народу, з колгоспу виключити. Хто...

Рубан. Не маємо права. Ще слідства не було. Я проти.

Третяк (надзвичайно схвильовано). Це беззаконня.

Холодько. Ти, комуніст! У чию дудку граєш? Ми з тобою поговоримо на бюрі...

Третяк. Ми теж знаємо, де балакати.

Рубан. Я не хочу бути членом правління. До біса!

Кукла. Голосую. Хто за те, щоб з колгоспу Серєду виключити, підійміть руки. Опустіть. Більшістю голосів виключено. Тепер у нас ще одне питання...

Третяк, а за ним Рубан покинули засідання. Дід Пряха теж був схопився йти, але Макайда, що сидів поруч, силоміць затримав його, мовчки потягнувши за полу свитини. Друге питання було про те, кого призначити вартовим замість Серєди. Зупинилися на кандидатурі діда Пряхи. Кращого вартового не могло бути.

— Та помидуйте, куди я гожусь? Не можу я, не бачу нічого. Сльоза мучить, заливає очі... — вперто відмовлявся старий. Але не допомогли йому ці аргументи.

— Нічого, дедушка, — дружньо похлопав по спині його Холодько. — Ще хіба ж таким стрільцем будете! А покінь дістанемо берданку — дам вам свого самовзвода. Ось подивіться блискучий, хороший який. Подобається?

Дід мовчав.

Кукла, мов божевільний, гонив коня: гримав, чмокав, рукою розмахував, і кінь вороний, звиваючись під нагаєм, галопом ніс уздовж вулиці. В цей час дід Пряха поспішав до сільради. Він тількищо прийшов з току і надумався сходити до секретаря, перевірити облігації позики.

Зупинився дід біля Остапенкової ліси. Вже й ногу протягнув на перелаз, аж раптом промчав на коні Кукла і заляпав грязею дідові одєжину й обличчя.

Розізлився старий. Витираючи рукавом обличчя, крєктав:

— Пре, мов скажений. Так і задушити конем не довго. Тьху, ідоляка.

Озирнувся навкруги старий, оглянув ще раз свитину і, пригладивши сиву, клинцювату борідку, пішов далі.

Раптом його вразив якийсь збуджений галас людей. Озирнувшись, він помітив чоловіка п'ять хлопців, що слідом за Куклою мчали вулицею. Попереду біг Василь Рубан, далі комсомолка Клепакова Нюся, Корній Зеленський...

— Куди це вони так жмуть? Чи не горить де? — занепокоївся Пряха й гукнув до попереднього. Та мабуть їм не до старого було. Не помітили його певно. Тільки Нюся захекано кинула кілька слів:

— Панька знайшли...

— Знайшли таки?... — Старий зупинився, відчувши, як раптом одубіли ноги. Ця звістка сильно вразила його.

„Зловили таки голубчика?“ подумав старий і нараз, зірвавшись з місця, швидко подався навздогін. Це його так зацікавило, що він не помічав ні великих калюж, що до тепер старанно їх оминав, ні людей, які зацікавлено визирали з дворів чи вікон. Він тюпав просто вулицею. Від задишки йому сильно стиснуло горлянку, але старий поспішав.

„Як же його зловили? Де він переховувався більш місяця?..“

Біля греблі, на глейкому березі протоки, вже виріс величезний натовп. Чути стриманий гамір, чиясь ридання. Стоять люди з понурими, розкритими головами, а легенький вітрець лагідно бавиться пасемцями різномасного волося. На сірих, як і ранок, обличчях людей, застигло здивування й жаль.

— Як же це так? — з тривогою в голосі питає дід Пряха. В тямки не візьму, прости господи. Був Панько, і на тобі... Думали що втік, а воно...

— Сором нам, граждани,— хитає головою Шешеля,— скільки грішили на людину. До них протискуються Рубан, Нюся. Спід лоба він якимось призириливо змірює поглядом Шешелю:

— А ми хіба тоді не казали про це? Середа був кращим колгоспником, а його цькували. І Наталку з колгоспу витурили. Буде за це комусь. Ох і влет-и-ить.

Пряха витягнув наперед шию. Зза людських спин він уважно слухав хлопця. А коли той замовк, дід з виразним боєм сказав:

— То він ото й у воду, сердега? От, бачите, не стерпів чоловік знущання.

— Та не „він“, а „його“ у воду... — кинув хтось іронічну репліку — Адже біля ніг чувал прив'язаний. Мабуть, прив'язали клунок пшениці та й під греблю.

— Та що ви?

— Яке звірство. А ми ж як нехтували його...

— Легко ж ото жінці таке горе терпіти.

В середині натовпу, на клейкому, глинястому березі лежить груп Середи. Біля ніг йому прикручений лантух, у якому певно була пшениця. Обличчя йому страшно, побите; очі повилазили з орбіт.

Чимдалі натовп збільшувався. Ті, що прибули пізніше, з силою тискалися наперед. Кожен власними очима хотів переконатися, чи то ж правда. Хвилювалися, зітхали глибоко, перешіптувалися. Тут же біля трупу, похнюпивши голову, стояв Третяк. Він стояв нерухомий, закляклий, і в погляді йому було стільки суму, жалю до колишнього свого друга.

А гомін розжеврювався, міцнів...

Між гуртом, поблискуючи лисиною, шмигав Макайда...

— Товариші. Марсільезу... марсільезу давайте заспіваємо... Чого ж стоїмо? Вічну пам'ять революціонеру-колгоспнику.

Ненароком зловив на собі пронизливий нищівний погляд Третяка. Масне, з червоно-фіолетовими плямами обличчя його раптом скисло й завуалювалося серпанком великого горя. Сині очі, здається, зрослися з бляшаним гудзиком на тому брудному Паньковому ганчір'ї, а в рожевих різках орбіт краплі затремтіли...

Ридала Наталка. Загубила вона свого очіпка, чорне, з сивизною волосся густо розсипалося по спині. Рвала жінка волосся, ламала руки, повзаючи навколішках, падала на груди мерця. Молодиці відтягали її, вітаючи крізь сльози.

Дивувалися люди. Розбившись на гуртки, гомоніли стримано якимось, згадували про подробиці того випадку.

Чорну тишу ночі розідрав сильний розкотистий постріл. Десь метнулися з жахом горласті кури; розліталися в темряву вулиці, зняли надзвичайний лемент. До цього шуму приєдналося протяжне виття нашелеханих собак.

— Держи!.. — пролунав чийсь захеканий голос і разом хрупнув кістяк сухої ліси. Через горожу перелетіла велика, незграбна постать. Слідом протупотів комсомолец Рубан.

— Стій! — грізно вигукнув хлопець і нараз спіткнувшись об пень, аж присів від пекучого болю в нозі.

Постать зупинилася; скрикнув іржавий затвор.

Хлопець яскраво почув металевий цокіт і якось цілком байдуже, з кожним ударом свого серця, ждав пострілу. Він був спокійний, бо після першого пострілу упевнився, що супротивник поціляти не вміє. І тому, як міг сильніше, з піднесеною бадьорістю вигукнув:

— Держи-и гада!..

Новий тріск пострілу засліпив і заглушив його. Але ж було чути важке гупотіння супротивника, що побіг поза хату в сад.

В цю ж мить зза рогу будинку вискочив Третяк. В темряві уздрів цю постать, що лякала своєю дебелистю й зростом і не розмірковуючи, з розгону стрибнув на ворога. Вони розтяглися разом на глейкому багні.

Макайда був сильний, як звір. Вони качалися по землі, били один-одного кулаками, ногами... Вони крутили один-одному руки.

— Сюди-и... — гукнув спідсподу Третяк. — Сюди, хлопці...

Він відчував нестерпний біль вуха, що вдарився ним, як падав; руки йому швидко слабли, а в голові уперто билась думка:

— Як же так? Адже ж він був у хаті. Хотіли ж у хаті схопити. І хто ж воно стріляв?

— Сюди-и — гукав хрипким голосом, задихаючись під полою кожуха, нагніченого важким тілом. Сили покидали його, та бувши певен, що швидко надійде допомога, вперто з останніх сил боровся.

Зв'язаного Макайду привели до сільради. Там у кутку, на кянапі, вже сиділи заарештовані цієї ночі: брати Чорні, Шешіля страшний, в подертій сорочці, Холодько.

— Иди, не огинайся гад! — підштовхнув Макайду Третяк, брудний, з закривавленим обличчям.

Потім підійшов до Холодька. Погляди їх зіткнулися. Третякові калаталося серце і сильно тремтіли безкровні губи.

— Ти... ти ж розпинався, що в селі куркулів нема... Ти ж сам куркуль!.. Я вас... Я тобі очі за Панька виб'ю!

Він зробив крок уперед, зірвав з себе піджака...

— Розв'яжіть цьому ось... Макайді руки і відійдіть від заарештованих — сказав слідчий і, запаливши цигарку, знову заглибився в папери.

Незабаром привели й Куклу.

На дворі гулко лунав дзвін, і різкі звуки міді котилися над селом, скликаючи колгоспників на збори.

ПОРТРЕТ КОМАНДИРА ЦАЛІКОВА

Ударникам 80 дивізії, завойовникам висоти 150 присвячую.¹

Синьою стрічкою
Біжить ріка.
На повороті звично
В кущах зника.
А відти плеще регіт,
Як весла по воді.
Іде струнка шереха
Бронзових тіл.
Кольору неба
Лежать на них труси.
Ударники що треба,
Бійці усі!
А сонце шле усмішку,
Пашить з дарячих щок.
А ну мерщій на вишку!
Розгін! Плижок!
І тільки круги горне,
Вода кипить.
Бійці складають норми
На другий ступінь.

Обтрушуються весело
Бійці з води.
І тільки плигать мнеться
Боець один.
І не високо нече б то,
Але застиг, заляк.
— Ну що, бійцю Іванченко,
Плигаємо, чи як?

¹ Висота 150 — найвищий бал оцінки стану бойового та політичного готування частин РСЧА, борячись за який, перше місце здобув УВО.

Та очі з брів нависли,
Чи б не відчепивсь!
На Цалікова блиснули,
На комчоти.
Стис зуби комсомолець,
Упертий командир:
„Виходить, що підводить
Усю чоту один?
Але візьмем висоти,
Коли поклялись взяти!
Доб'ємося, що хоч там
150!“.
І на очах, сміливо
Кидається в бій.
Тіло командира
Поглина глибинь.
Голий, нетерпляче
Очима робить знак:
— Ну що, бійцю Іванченко,
Плигаємо, чи як?
Та, як стій, упертий
Не здвигне боець.
Плигнуть — наче вмерти,
Що за грець?
Та в бійця віколи ще
Не губив надій.
Вдяга штани й сорочку
Упертий командир.
І впливши, одягнутий,
Питає вперто так:
— Ну що, бійцю Іванченко,
Плигаємо, чи як?
Але нещастя чоти
Не підніма очей.
Вдяга начальник чоботи,
І віша кабур ще.
І втрете вглиб Донця ріки
Ніби буревій,
З вишки плига Цаліков
В повній бойовій.
І зраділи широко ми:
На зелений мох,
Боець за командиром
Впливають вдвох.
Не впізнать Іванченка,
Він удруге сам.
Тільки дивуватися,
Робить сальт.

Слюсаря з заводу,
Знаємо його;
Він не тільки в воду,
Він піде в вогонь!
Бо в огні пекучим,
Порох їсть і дим,
Завжди нерозлучний
Командир із ним.
Командира звикли
Бачити зразком.
І найперший приклад
Подає Нарком.

По фронту з права
Рівняй чоту!
150 славну
Взято висоту!
Не закружить віхола
Наш незламний мур.
Комсомол нас виховав,
Вол о дав міцну.
І про тих, що з гордістю
Захищають край,
Молоду, бадьористу
Пісню починай.

ІНЖЕНЕРИ

РОМАН

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Звук був хрипкий і переривистий — і такий гучний, що від нього забрязкотіла у вікні якась шибка. Спросоння ж здалось, що це хтось стукотить до цієї кімнати, ще рясно сповненої нічного присмерку.

Саме це брязкотіння, а не звук, і розбудило Каргата...

Коли треба було йому прокинутися рано, він напередодні просив когось із сусідів постукотіти в двері його кімнати. Горішня частина дверей була скляна, і шибки завжди брязкотіли від стукоту.

Тому, ще не розплющивши очей, він крикнув:

— Дякую, дякую — я вже прокинувся!

А за мить здивувався, пригадавши: адже вчора ввечері він нікого не просив, щоб його збудили. Крім того, він не почував ані звичайної відповіді сусіда на свій крик — „Уже ось яка, мовляв, година“ — ані стриманих його кроків у коридорі. І брязкотіння шибки не вшухало. Найдивніше ж, — не було навколо нього звичайної ранкової тиші: по кімнаті, невідомо звідки проникши, до неї, метушився, хвилювався хрипкий переривистий звук. Один з тих звуків, що душу вивертають. Каргат широко розплющив очі. І, враз одірвавши тіло від теплого ліжка, сів на ньому, озираючись.

Він не пізнавав своєї кімнати.

Було темно, бо він ніколи не засипав, не спустивши на вікнах штор. Та й у рясному присмерку можна було розглядіти той дивний гармидер, що серед нього він сьогодні несподівано прокинувся.

Умебльована лише великим столом до писання з вигідним кріслом перед ним, двома широченними книжковими шафами, вузьким ліжком, бляшаним, укритим блакитною фарбою вми-вальником і трьома звичайними стільцями, завжди найохайніше прибрана, кімната схожа була тепер на сарай, абияк напханий речами. Підлогу, стіл і стільці завалено високими стосами

книг, перев'язаними мотузками: рухатися можна лише переступаючи, ба навіть перестрибуючи через них. Порожні шафи з розчиненими дверцями косо приткнuto до стін. До них при-тулилися напівсховані книгами чемодани, що їх місце завжди було під ліжком. Стіл стояв серед кімнати.

Хвилину, поки бився в кімнаті той неприємний, невідомий звук, Каргат розгублено моргав, не змірковуючи, що це сталося з його житлом. Адже не тільки розгاردіаш панував тут, — ліжко його стояло зовсім не під тією стінкою, де йому належало стояти. Ба навіть вікна й двері були не на своїх місцях...

Звук поволі вщух. Завмираючи, він немов оддалявся, за-носячи з собою рештки сьогоднішніх снів, ущерть сповне-них нещодавніми неприємностями.

І, коли стало зовсім тихо, Каргат стямився й пригадав події останніх днів, що їх були стерли ті снів.

Пригадав, що в цій кімнаті він оселився лише вчора. Вчора вранці приїхав сюди, і тільки надвечір залізниця видала йому його речі, відправлені сюди з Харкова ще кілька днів тому. Єдине, що він устиг, — приготувати собі ліжко й повісити штори на вікна. Надто втомлений був, щоб заходитися коло впорядкування свого нового житла. Але сьогодні воно не-одмінно набере належного вигляду, хоча б довелося для цього офірувати сном.

А звук — це перший ранковий гудок заводу.

Він, цей завод, стає віднині місцем його роботи й життя. Отже, з Харковом, з інститутською лабораторією, з усім тим, що прив'язувало його до них, покінчено надовго — принаймні на рік. Протягом цього року за всяку ціну треба довести торішнім бюрократам і тому німецькому вискочневі...

А втім, про це — про причини того, як опинився він тут, — думати зараз зовсім не слід. Не треба ворухити того, що викликає жагучий біль. Уже прогук перший гудок: за пів-години почне робити перша зміна. Почнеться і його робота.

Треба поспішати.

Каргат спустив ноги з ліжка й почав одягатися.

Та ніхто не сказав би, що він поспішає. Методичними, зовсім неквапливими рухами натяг він на себе панчохи, черевики й штани. І скинув сорочку... Голий до переза, переступив через кілька стосів книжок, щоб опинитися біля вікна. Обережно, щоб не обірвати шворки, підняв штору, впустивши до кімнати сіре світло похмурого ранку.

І на кілька хвилин застиг коло вікна, наче забувши, що має всього тільки півгодини. Обома руками сперся на краї рами, розглядаючи краєвид, що відкривався йому звідси.

Кімната була на третьому поверсі нещодавно збудованого дому, — видно було далеко.

Поблизу тісно скупчилися хатки старого робітничого се-лища. Воно вже почало перетворюватися на нове: хатки від-

ступали перед новими дво і триповерховими будинками з білої цегли. Кілька з них були вже готові й залюднені, а ще більше—праворуч приховували обрій своїми покищо недобудованими стінами.. Селище мало всього лише одну вулицю; вона витяглась паралельно з залізною колією.

Сам завод лежав по той бік залізниці. Звідси видна була вся його територія, усі його низькі й довгі споруди, почорнілі від часу, степового пилу, диму й усяких заводських випарів. На подвір'ї між будівлями сновигало, не хапаючись, кілька людських постатей. За будівлями підносилося догори темне риштування: споруджати, видно, новий цех. Ледве помітно курився над високим димарем білявий димок, зараз же розпускаючись у туманному світлі березневого ранку... Вздовж залізничної колії вишикувались численні циліндричні сховища; біля них натовпились цистерни. Проте, цистерни ці виднілися скрізь по заводських і станційних путях—у кількості непомірно великій. Чому їх тут так багато? Навіщо вони?.. За заводом же розлігся пустельний степ, і тільки де-не-де на обрії підвищувались конусуваті силуети териконів коло далеких шахт...

Якось не по собі дивитися людині, що краєвид з її вікна хоч і був обмежений досі фасадом протилежного будинку, але завжди сповнювала й го жвава міська метушня, — дивитися на просторий рівний, непорушний степ, де-не-де поплямований шматками нерозталого ще снігу, на замерлі будівлі станції й заводу, на ґрунтовий шлях, що перерівав увесь краєвид, починаючись одстанції й пробігаючи повз завод, шлях, яким—можливо, тільки зараз—ніхто не їхав. Якось дивно відчувати себе вихопленим з шумного—так званого культурного—виру, з оточення, цілком зробленого людським розумом і руками, і поставленим ближче до природи, де людська праця ще не все викинула на свій кшталт...

Природа... Хм. Живучи в місті, про неї думаєш теж, мов про витвір людської творчості, хай художньої, бо здебільшого знаєш її лише з старовинних картин і поезій. І зараз вона звідси, з вікна, — статична, як на картині. Такою вона для нього, Каргата, завжди була і далі не зміниться. Це просто тло, що серед нього лежить завод. Невиразне тло, і абсолютно байдуже, що на ньому намальовано.

Каргат посміхнувся: так, природа — це не для нього...

Відійшовши від вікна, він, так само не поспішаючи, розкрив чемодан і витяг звідти свіжу сорочку, галстух, піджак, якого завжди вдягав, ідучи на роботу, приладдя для гоління й дзеркальце. Піджака повісив на стелець, щоб хоч трохи розійшлися на ньому нечисленні й малопомітні зморшки від довгого лежання у вузькому чемодані. Приготував сорочку. І, обережно звільнивши крісло від книг, присів до столу поголитися.

Голитися довелося холодною водою. Це було неприємно,

мило не давало тієї пишної й ніжної піни, яку він так любив, а бритва, через те, що ні в чому було її загірити, здавалось, дряпала лице. Але, не зважаючи на це, поголився він дуже старанно, не припустивши, щоб хоч найдрібніша шаршавість залишилась на підборідді.

Потому також старанно й методично, не роблячи жодного похапливого руху, немов геть чисто байдужий був до того, що за кілька хвилин прогуде другий гудок, з милом вимив обличчя, шию, груди, плечі, руки, а тоді цупким рушником розтер собі тіло до червоного кольору. Вигляд йому при цьому був такий, наче він робив щось дуже серйозне, без чого ніяк не мислив свого існування.

Витершись насухо й вичистивши зуби, вдяг сорочку, акуратно заправивши її в штани, і зав'язав галстух. Зав'язати галстух — як на Каргата, теж було не зовсім простою й звичайною справою, якій майже не приділяєш уваги. Нахилившись до дзеркальця, він порався з ним, аж поки вузол не став ідеально правильним трикутником, а сам він не ліг йому на груди без єдиної зморшки.

Аж після цього він ступнув до піджака. Та глянувши на нього, дістав з чемодана щітку й довго чистив того піджака, щоб жодної порошинки на ньому не було видно. Надто його затримала якась майже непомітна плямка на рукаві: щітку він поклав, тільки твердо переконавшись, що вона остаточно зникла...

Чи він умів точно розрахувати час, чи цього разу йому просто пощастило так швидко впоратися з таким марудним ранковим своїм туалетом. Але другий гудок долинув сюди, коли Каргат уже в пальті, вичищеному так само старанно, як і піджак, вибивав рукою можливий порошок з кепки перед тим, як надіти її.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Нерішуче подзвонив телефон, що стояв на столику коло ліжка.

Прокидатися не хотілось. Так приємно було лежати в пухкому ліжку під теплою ковдрою, витягшись усім тілом. Солodka ранкова соннота заповонила свідомість, — не хотілося, не було сили порушити ті нісенітні, але такі приємні мрії, що тільки ранками й з'являються; вони подібні до строкатих неясних сновидь.

Телефон задзвонив удруге.

Чорті..

Отже, ранок. Починається новий робітний день, такий подібний до всіх попередніх.

Що сьогодні?

Каргат... Ага, треба з ним ще раз поговорити, а то вчорашня розмова не дала ніяких наслідків. Треба, щоб цей Каргат

твердо усвідомив: завод — не Інститутська лабораторія. Ніяких фантастичних досліджень тут йому не дозволять. Хай свої мрії й фантазії залишить при собі.

Треба викликати до себе Маєвського. Вчора ввечері він повернувся з відрядження до Харкова. Їздив до хемоб'єднання в справі новобудованого сублімаційного цеху. Це ж чорт зна що — законсервували будівництво й ані пари з вуст. Що вони там, в об'єднанні, думають?

Треба таксамо...

Телефон задзвонив утретє...

Валентин Модестович неохоче витяг руку спід ковдри, не хапаючись, узяв трубку, підніс її до вуха, приладнав як зручніше.

— Слухаю.

— Валентин Модестович? — спитав голос завідувача виробництва інженера Петрова.

— Ну, я... Чого ви так рано, Вікторе Михайловичу? Розбудили мене...

— Другий гудок уже прогук... Я не знаю, що мені робити. З корнюром номер три таки справді щось трапилось.

— Звідки ви говорите?

— З дестиляційного цеху. Я вже півгодини тут. Мене непокоїть цей корнюр. Думка про нього не дала мені спати.

— Вічно вас щось нервує, — знизав плечима Валентин Модестович і зараз же натяг ковдру, що була сповзла від цього руху. — Що там з ним таке?

— Ще вчора ввечері я говорив вам про нього... Чи не краще було б зупинити його на кілька годин? Промили б його. Прочистили...

Валентин Модестович підвівся на лікті й рішуче промовив:

— Ні в яким разі! Хіба ви не знаєте, що завтра вранці залізниця дає нам чотири порожні цистерни. Ми зобов'язалися завтра ж навантажити їх і відправити. Чим ми навантажимо їх, зупинивши корнюр?

— Але...

— Дурниця. Розумієте: дурниця... За чверть години я буду на заводі й доведу вам, що ви завчасно б'єте на сполох. Корнюр просто вередує, а ви вже хвилюєтесь... Так неможна, любий Вікторе Михайловичу. Не той тепер час, щоб отак ставитись до виробництва. Корнюри не мають тепер права перестоювати. Ми повинні йти в ногу з країною, не відставати від її темпів. Чуєте?

— Чую, — невиразно відповіла трубка.

— Отже, не хвилюйтесь. За чверть години я буду в цеху. Валентин Модестович поклав трубку й дав одбій.

Лице йому похмуришало: починалися щоденні звичайні неприємності. Хоч би один день пройшов спокійно... Треба йти на завод, заспокоїти цього дидака. Витриманий тямучий

інженер, а от маєте: боїться кожної дрібниці. Може з переляку такого наробити, що потім за голову хапаєшся. Треба негайно піти на завод.

Прогув третій гудок.

На швидку руч одягшись і вмившись, Валентин Модестович пройшов до другої кімнати. І настрій йому остаточно зіпсувався: мало того, що він і так опізнився, дружина ще й досі не приготувала йому сніданку. Як завжди забула, що на нього вже нетерпляче чекають справи й люди.

— Чорт зна що! — голосно вилаявся він.

Роздратовано обійшов навколо порожнього стола, не застеленого навіть і скатертиною. І широким кроком рушив до передпокою.

Він піде на завод голодний. Хай вона відчує це. Треба ж, кінець-кінцем, покласти край цим щоденним запізнюванням із сніданком. Як вона не розуміє, що через це коло його кабінету вічно збирається народ, витрачає силу дорогоцінного часу? Треба ж, кінець-кінцем, довести цій неохайній кінці, що він далі так не може.

Зірвав пальто з вішалки. Але від злості й роздратування не зміг ураз влучити руками в рукава.

Двері до кухні були трохи відхилені і зза них доносились тихе шипіння примуса, шкварчання м'яса на сковородці й пряничний запах підсмажуваної цибулі.

Невже біфштекс?

Валентин Модестович відчув, що він дуже голодний. Адже вчора він ліг спати, майже не повечерявши. І хіба не безглуздя — цілий день пробути на заводі з голодним шлунком? Що це за робота буде?... Крім того, на дружину можна вплинути іншим способом. Він уживе цього способу зараз же.

Валентин Модестович повісив пальто назад на вішалку й попрямував до кухні. Зупинився за спиною схиленої над примусом дружини й прикро спитав:

— Скоро ти там?

Ганна Іванівна навіть не повернулась. За гудінням примуса не почула ні його наближення, ні питання.

— Це чорт знає що! — скипів Валентин Модестович.

— Скільки разів говорив я тобі, скільки разів ти мені обіцяла, що рівно о шостій годині я буватиму вже на заводі? Але дня не минає, щоб я не спізнився. Ти навіть не потурувалась розбудити мене... Ту чуєш мене, Ганно? Чи я з стіною говорю.

Ганна Іванівна подивилась через плече на свого роздратованого чоловіка. Вона була молодша за нього років на десять, красива й знала, що її люблять і простять усе. Тому шокійно посміхнулась і спитала:

— Що сталося, Валю?

Цього разу посмішка не відразу заспокоїла Валентина Модестовича.

— Що сталося, що сталося!— передражнив він її, а далі заговорив голосом, сповненим сарказму й обурення:— Абсолютно нічого, крім хіба того, що вже програв третій гудок, а я ще й досі вдома, а не на заводі, що на заводі мене ждуть тисячі важливих справ. Оці вічні запізнення призведуть таки до того, що на мене почнуть косо поглядати. Головний інженер повинен являтися на завод перший. Перший! А я що роблю з твоєї ласки?... Ти таки доможешся, що Каринський незабаром почне робити мені зауваження. Як це приємно!

Надто добре знала Ганна Іванівна свого чоловіка, його любов до перебільшень, до гучних фраз і піднесеного тону, щоб образитися на нього. На мить одвернувшись до примуса, щоб глянути на сковородку, а zarazом і приховати іронічний усміх, вона так само спокійно повторила:

— Усе ж таки — що сталося?

— Ви подумайте тільки!— у розпачі розвів руками Валентин Модестович, звертаючись до стін.— Що сталося?.. Сама можеш їсти отой біфштекс. А я йду на завод. Я не можу так більше. От що сталося...

І він, круто повернувшись, мало не побіг назад до передпокою...

І це не стурбувало Ганну Іванівну. Вона знала, що коли чоловікам перехоплюється за сорок, їм хочеться інколи вдавати ображених хлоп'ят. Тепер уже одве то посміхаючись, вона стежила, як її чоловік підійшов до вішалки й рвучкими рухами рук почав намотувати собі на шию кашне. Вона знала, що зуміє заспокоїти його й нагодувати,— нікуди він зараз не піде.

Але вийшла все ж таки до нього й, зробивши свій голос винуватим, промовила:

— Ну, що я могла зробити? Прися лише двадцять хвилин тому повернулася з розподільника: м'ясо чогось затримали сьогодні... Не могла ж я будити тебе, коли сніданок не готовий?

Валентин Модестович не відповів. Не дивлячись на дружину, прикро знизав плечима, ніби хотів скинути з них щось, і взявся за пальто.

— Ну годі вже тобі, Валю,— примирливо заговорила Ганна Іванівна, стаючи між ним і вішалкою.— Іди їдай спокійно за стіл: за дві хвилини матимеш сніданок і чай.. І я постараюсь, щоб далі нічого подібного не повторилось.

— Чув я вже ці співи,— усе ще не здавався він.

Але пальто випустив.

— Сьогодні ти чуєш їх останній раз. Слово честі.

Валентин Модестович повагався ще мить. Не варт було б поступатись. Та ласкавий і трохи кокетливий вигляд жінки,

яку він любив, і те, що вона дала слово честі, зробили своє: він відчув, що нема йому бажання бешкетувати далі. Єдине, чого він хоче,—їсти... Щоб остаточно заспокоїти своє сумління, перепитав:

— Слово честі?

— Слово честі.— Вона на мить притислася до нього.— Ти навіть не привітався зо мною сьогодні...—В очах їй промайнув ласкавий докір. Обняла його за плечі й потягла геть од вішалки.— Ну, йди, Валю. І хай не турбують тебе такі дурниці. Що може трапитися на заводі?... І як не соромно тобі кричати на мене, твою Ганнусю?—примхливо закінчила вона.

Валентин Модестович поцілував теплу руку, що лежала йому на плечі, прохаючи цим пробачення за своє обурення. І пішов до кімнати.

Щоправда, біфштекс опинився перед ним не за дві, а принаймні за п'ять хвилин. Але він навіть зауваження не зробив: увесь запас обурення був вичерпаний. Та й біфштекс був такий рум'яний і соковитий... Він лише покірно зітхнув і схилився над тарілкою, щоб похалцем покінчити з їжею.

Ганна Іванівна принесла чайник і теж присіла коло стола.

Протягом кількох хвилин тишу затишної кімнати порушувало лише постукування ножа й виделки об тарілку.

Ганна Іванівна спробувала була зав'язати розмову.

— Ну, як новий завідувач лабораторій?—спитала вона.— Задоволений? Сподобалась йому кімната?

Валентин Модестович здивовано подивився на неї: з якої речі така цікавість до цієї людини? Але, проковтнувши те, що було в роті, відповів:

— Ні на що покищо не скаржився... Учора надвечір одержав свої речі. Сьогодні, напевне, цілий день влаштовуватися буде... А речі—майже самі книжки. Учений,—не без іронії закінчив він,—навіть популярність устиг собі придбати...

— Популярність?—здивувалась Ганна Іванівна.— Я вчорадесь зустрілася з ним. Такий низенький і — популярний?

Рот Валентинові Модестовичу знову був повний, і він лише кивнув.

— Але як він одягається!—захоплено промовила Ганна Іванівна.— Не то, що ти... Як давно я не бачила елегантно одягненої людини. Як приємно побачити її... Тобі слід було б взяти з нього приклад.

Валентин Модестович поклав виделку й утупився в неї. Вона зрозуміла, що сказала зайве, і, згадавши про ревниву дачу свого чоловіка, поспішала заспокоїти його:

— Але він такий некрасивий...

Валентин Модестович схилився знову над тарілкою, нічого не відповівши. Підтримувати таку розмову — цього ще не вистачало...

Замовкла й Ганна Іванівна.

Трохи задовольнивши свій ранковий голод, Валентин Модестович згадав про невідкладні хатні справи.

— А собаки як, Ганнусю?— спитав він.— Дано їм їсти?

Хто з людей немає чогось такого, що заповнює час їх спочинку, над чим можна забути про втому...

Валентин Модестович мав трьох собак—чудових польських гончаків... Не можна сказати, що з нього був запеклий мисливець. Він уважав, що людина з такою відповідальною посадою, як у нього, з цілою низкою складних обов'язків не має права захоплюватися полюванням. Крім того робота, а надто тепер, забиравла так багато часу й сил, що за останній рік тільки два рази пощастило йому вирватися в степ—розважитися полюванням на зайців, переконатися, що гончаки не втратили своїх здібностей... Собакам своїм він оддавав кожну вільну хвилину. Зате й пишався він ними. Адже такого пса, як Чорт, і таких сук, як Варта й Діана, мабуть, не тільки Донбас, усю Україну об'їздивши, не знайдеш! На всіх всеукраїнських виставках мисливських собак Чорт завжди діставав першу премію: достоїнств Варти й Діани так само були високо оцінені. Скільки мисливців, скільки собачих аматорів хотіло купити їх у нього, а надто Чорта! Які шалені гроші пропонували! Як набридали Валентинові Модестовичу!... Один із таких настирливих покупців ще тиждень тому, приїхавши з Дніпропетровська, три дні прожив десь коло заводу, щовечора приходив сюди й усіма засобами переконував продати йому Чорта... Таких псів не продають,—цю відповідь він почув, і прийшовши сюди, і виходячи звідси...

— Прися годує їх зараз,—відповіла Ганна Іванівна; вона любила польських гончаків не менше за свого чоловіка.— Сьогодні вони гарно поспідають: багато кісток...

— А почувують вони себе як?

— Сьогодні я їх ще не бачила... Учора ввечері сама годувала їх. Вони почували себе чудово. Велетень Чорт зовсім забув, що він уже солідний пес: мало з ніг мене не збив, пустуючи... Можна тобі вже чаю налити?

Валентин Модестович кивнув і лагідно подивився на свою дружину: він був удячний їй і за собак, і за біфштекс, і за чай... І... яка вона красива. Як дружньо вони живуть...

Грякнувши вхідними дверима, знадвору ввійшла до передпокою Прися, хатня робітниця Русевичів.

Можливо, якби не зайшла мова про собак, Валентин Модестович і не згадав би спитати про них у Галі. Але тепер, лише зачувши її кроки, гукнув:

— Чи гарно поїли собаки, Прися?

Прися, молоденька селянська дівчина років сімнадцяти, нерішуче підійшла до порога. Зупинилась там, обома руками тримаючись за кінці хустки, зав'язаної під підборіддям: почу-

вала себе при господарі так, немов той от-от обвинуватить її в в якомусь злочині.

— Здається, нічого поїли,— неголосно відповіла вона.— Діанка й Варта в мисках нічого не позалишали...—І начебто з острахом одвела погляд у бік.

— Ну, а Чорт?—збентежено спитав Валентин Модестович: Присина поведінка здалась йому надзвичайною.

— А Чорт...—Прися відважилась і закінчила:— А Чорт чомусь не схотів їсти...

Щось холодне торкнулося Валентинові Модестовичу до серця.

— Чого ж це він так?—спитав він, ще стараючись бути спокійним.

— А я ж не знаю... А тільки нічого він не їв. Навіть до миски своєї не підійшов.

— Та що з ним таке?—вже зовсім захвилювався Валентин Модестович.

— Не знаю, кажу ж...—ще тихше відповіла Прися, і губи їй затремтіли.—А тільки, коли я поставила перед ним миску, він навіть не захотів глянути на неї... Ні крихти не з'їв.

Забувши про чай, Валентин Модестович схопився й мало не бігма подався до виходу, ледве не збивши з ніг дівчину. Навіть шапки не надів.

Схвильована не менш за нього, Ганна Іванівна похалцем пішла за ним.

Коли вона вийшла на подвір'я, він сидів уже навкарачки коло Чортової будки,—погладжував собаку по голові, зазиравав йому в очі й питав:

— Що з тобою, Чорте? Невже захворів?

З Чортом, справді, щось було не гаразд. Він нерухомо лежав у будці, висунувши звідти свою вухату голову й безсило поклавши її на руку своєму хазяїнові. Поглядав на нього інколи своїми розумними очима, наче спитати щось хотів у нього чи поскаржитися на щось, і знову примружував їх. Дихав часто й важко. Часом здригався всім тілом.

Побачивши Ганну Іванівну, яка підходила до нього, він зробив був рух, немов, як завжди, хотів кинутися до неї назустріч. Та зараз же завмер, тихо заскмілившись.

— Чи не отруїв тебе хто, Чорте?—допитувався Валентин Модестович, і губи йому дрібно тремтіли.—Адже вчора ти зовсім здоровий був... Ну, що з тобою? Що?

Надворі було холодно й вогко. Вітер ворухив йому волосся. Але він не помічав ні холоду, ні дружини, що стояла поруч нього, так само збентежено оглядаючи пса. Тремтливими руками тримав Чорта за голову, зазиравав йому в очі, стараючись там вичитати причину й характер його хвороби.

Хоч як шкода було Ганні Іванівні Чорта, але за здоров'я чоловіка вона стурбувалася більше.

— Валю, ти ж застудишся!—голосно сказала вона, поклавши йому руку на плече.

Та Валентин Модестович наче не чув нічого.

— Ти застудишся, Валю,—рішучіше повторила Ганна Іванівна й струснула його злегка за плече.—І тобі на завод треба.

Нагадування про завод трохи отяжило його. Він обережно поклав голову Чорта на землю й зівся.

— Так, так,—згодився він.—Треба йти. На завод. Треба йти.

Погляд йому розгублено блукав десь між дружиною й собакою, не знаючи, на кому спинитися.

— Піди вдягнися.—Ганна Іванівна взяла його під руку й потягла до ганку.—І йди на роботу. Я сама Чорта догляну.

— Доглянеш?—перепитав Валентин Модестович і зараз же забув, що сказала йому дружина.—А як же з Чортом?... Ти доглянеш його, Ганнусю? Зробиш йому щось? Поставиш його на ноги?

— Я негайно викличу ветеринара,—запевнила вона його.—Та не хвилюйся ти так. Ну, захворів Чорт. Але я певна, що нічого серйозного з ним не трапилось... І зовсім не варт так хвилюватися й на завод спізнюватися.

— Зараз побіжу... побіжу...—Але Валентин Модестович з місця не зрушив.—А ти до ветеринара зараз же пошли Присю. Хай неодмінно негайно прийде... Я так боюсь, що Чорта отруїли. Так багато людей заздрило мені...

— Дурниця.... Іди.

Валентин Модестович ще раз нахилився до пса, полоскотав йому за вухом. І поволі, шокроку оглядаючись на свого улюбленця, пішов до ганку.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Третій гудок зустрів Каргата коло прохідних воріт. Він ішов серед робітників, які поспішали до своїх цехів,—ішов, дивлячись просто перед себе, ні на кого й ні на що не звертаючи уваги, немов зовсім не помічаючи, що з усіх боків до нього дещо здивовано приглядаються. І ступав так, наче думка, що він може спіткнутися, ніяк не могла впасти йому в голову.

Постать його гостро контрастувала з усіма іншими посталями, що їх чимало було зараз на заводському подвір'ї. В усіх одяг свідчив, що вони або йдуть на роботу, і роботу з дуже мазкими речовинами, або щойно закінчили ту роботу. Каргат же прийшов до заводу, мов до театру: в елегантному пальті, що робило його невисоку постать чепурною, і, розстібнуте зверху, показувало білий, злегка підкрохмалений комір, пухке строкате кашне й барвистий шовковий галстух; в ідеально випрасуваніх штанах, спід яких вилядали начищені до блиску руді

черевики, і з кошлатій, невизначеного кольору, видимо дорогої кепці. Якби тримав він у руці тоненького кийка чи стека, мав би вигляд безтурботного фланера з центральної вулиці великого міста. Та кийка не було, — під пахвою він ніс невеликий, загорнутий у газету пакунок.

І ця дрібниця дещо мирила всіх, хто спостерігав його, з присутністю такої незвичайної постаті на заводі.

Каргат прямував до лабораторій.

Він уже знав, що містилися ці лабораторії в двох не дуже великих кімнатах на дальньому кінці першого корпусу.

Одну з кімнат, більшу, посідала контрольна лабораторія, що її завданням було стежити за технологією виробничих процесів на заводі й визначати якість випущеної продукції. Штат її складався з восьми лаборанток і п'яти хеміків-аналітиків. Керував нею Петушек — чужоземний фахівець, чех, запрошений на роботу до Радянського Союзу.

Менша з кімнат мала гучну назву дослідної лабораторії — тієї самої, що мала визначати шляхи розвитку заводу, накреслювати його майбутнє. Тепер до неї приписано чотири лаборантки. Але всі вони, хоч і сиділи в цій кімнаті, працювали на контроль: ніякої дослідної роботи на заводі за останні місяці не провадилось.

Кут цієї кімнати, відокремлений перегороджею з дикту й матового скла, яка не доходила до стелі, мав служити завідувачеві лабораторій за кабінет. Там стояв невеличкий стіл, що був колись писемним, і один дзиглик. У закапелку цьому водночас могло бути не більше, як три людини, та й то мало не притиснувшись одна до одної...

Увійшовши до першої кімнати — контрольної лабораторії — Каргат зупинився на порозі й оглядів її, здивовано зморщивши чоло.

Вона була безлюдна...

Стіни проти нього й ліворуч були заставлені численними шафами з посудом і всякими приладами. Скляні дверці дозволяли розглядіти, що там того посуду й приладів було не дуже багато... Вони, ці шафи, насувалися навіть на дверцята до другої кімнати, залишивши вузький прохід, що ним могла вільно пройти лише одна худорлява людина... Вздовж правої стінки, де було три вікна, і серед кімнати простяглися два довгі — на всю довжину кімнати — столи, поспіль заставлені немитим посудом, пальниками, примусами, металевими й скляними приладами. Стільки всяких речей було на столах, що вони могли б заповнити всі шафи, де, до речі, їм і треба було стояти. Крім того, скрізь на столах валялися шматки паперу фільтрувального й газетного, скрізь позасихали калюжки розлитих речовин... Підлога була значно чистіша за столи: її приваймні підметено й, видно, не дуже давно помито...

Приїхавши на завод учора вранці, цілий день витративши

на дрібниці, зв'язані з його оселенням тут, на знайомства з тими, з ким доведеться йому віднині зустрічатись щодня, Каргат не встиг як слід пригледітися до лабораторій. Буквально мигцем оглянув ці дві кімнати й не замислився над тим, що тут побачив. Але тепер пригадав, що й учора він побачив цю саму картину, тільки тоді тут ішла робота, і ці шматки паперу, цей безладно розставлений скрізь посуд не впадав так в очі... Отже, цей неприпустимий для хемічних лабораторій розгاردіш і бруд — очевидно, не випадок, а щось звичайне...

А найголовніше: третій гудок уже відзвучав, а в цій кімнаті — нікого.

Каргат криво посміхнувся. Така посмішка з'являлась йому завжди, коли він був з чогось невдоволений. І від неї його некрасиве лице з широким, але загостреним носом і тонкими блідими губами стало зовсім потворним.

Він поволі рушив до дверей у другу кімнату.

Там теж на столах було брудно й безладно, але трохи менше, як у першій кімнаті. А край одного з столів був навіть зовсім чистий і прибраний...

Коло того краю стояли Петушек, з яким Каргата вчора ж познайомили, і якась жінка — здається, прибиральниця, бо вона мила посуд і ховала його в шафи.

З усього видно було, що Петушек проробив допіру якийсь дослід і тепер розглядав проти світла склянку з якоюсь добутою рудою рідиною. Захоплений цим, він не відразу помітив Каргата.

А коли погляди їхні зустрілися, на лиці йому враз з'явилась люб'язна посмішка. Він поставив свою рідину на стіл, ступнув Каргатові назустріч і вклонився.

Каргат так само вклонився, відповідаючи на це не зовсім звичайне привітання, але звернувся до жінки:

— Скажіть, будь ласка: чий це обов'язок — стежити за чистотою в лабораторіях?

Хоч він і намагався говорити спокійно й увічливо, голос йому прозвучав дещо гостро.

Прибиральниця скося зиркнула на нього, ображено підвела брови на чоло й, узявши посуд, мовчки лішла до шафи.

Вилиці Каргатові побілішали. Але, коли заговорив він знову, голос йому не змінився.

— Я хочу знати, хто тут прибирає?... Ви?

— Ну, я, — по довгій паузі відповіла жінка. — Але я так само хочу знати, звідки ви взялись, що отак по командирському розмовляєте тут?

Знову лице Каргатові перекривилось. Можливо, він і не стримався б — сказав би щось таке, за що потім сам себе лаяв би.

Та на запитання прибиральниці їй відповісти поспішив Петушек, шокований такою незалежністю прибиральниці.

— Це ж товариш Каргат, Микола Дмитрович. — застережливо прошепотів він, — наш новий завідувач. Хіба ви не знаєте?.. І як ви розмовляєте з ним?

— Он що! — зараз же обізвалася та, зовсім не зніяковівши. — Ну, тоді пробачте: не знала... А коли ви тут тепер за начальника будете, то я вам прямо скажу: я в лабораторіях тільки за підлогою стежу, а до столів і підходити боюсь. Хіба тільки стіл, де Ігнацій Карлович уранці працює, прибираю, коли він мене попросить... А за підлогу ви мені нічого сказати не можете: вона чиста й у цій кімнаті, й у тій... За столи спитайте в тих, хто заборонив мені навіть наближатися до них.

— А хто може заборонити вам виконувати свої обов'язки? — спитав Каргат уже цілком спокійно,

— Хто ж, як не дівчата? — знизала плечима прибиральниця. — Думаєте, мені самій не гидко, що тут таке безладдя і грязюка?.. Коли я почала тут робити, була спробувала кілька разів попривірити на столах і все поставити на місце — до шаф, так дівчата такий хай зчинили... І те я не туди поставила, і другого вони знайти не зможуть, і третє не так зробила, і п'яте, і десяте. І, кінець-кінцем, зовсім зборонили мені торкатися до того, що на столах стоїть і лежить. Сказали: самі прибиратимемо. Ну й прибирають.

Прибиральниця не скаржилась, навіть посміхалась. І говорила так, наче нічого дивного в її словах не було: усі, мовляв, знають про це й усі давним давно звикли вже до цього. А сказавши махнула рукою й пішла геть з кімнати, не цікавлячись, що відповідь їй на це Каргат.

Проте, Каргат і не збирався обговорювати з нею це докладно: покищо йому було досить і того, що він почув. Не вірити прибиральниці він не мав підстав. І йому ясно стало, що найбільше має відповісти на такий стан у лабораторіях той, хто досі виконував обов'язки завідувача — Петушек.

Мигцем, але пильно подивився він на чеха.

Це була висока людина, що її можна було б назвати огрядною. Мала вона рожеве й кругле обличчя, на якому зовсім не було тих рис, що їх уважають за слов'янські: не було ні м'якого носа, ні закругленої лінії підборіддя. Він скоріше нагадував представника германської раси, Ніцшеанську біляву бестію, як її уявляв собі Каргат, — нагадував своїм лляним волоссям і великими, далеко одне від одного поставленими блакитними очима. Рухався він упевнено: кожний рух ясно свідчив, що він знає собі ціну. І чомусь посміхався нерухомою, застиглою усмішкою. Вона ця усмішка, очевидно, ніколи не збігала йому з лиця, — була такою ж невідійманою частиною його обличчя, як і великі круглі черепахові окуляри.

Одне слово, чужоземний фахівець, запрошений на спеціальну роботу: керувати роботою в контрольній лабораторії,

стежити за правильністю й досконалістю технологічних процесів на заводі. Саме стежити й керувати — в науково-хімічному розумінні цих слів. Саме так і в договорі зазначено. Це особливо вчора наголошував головний інженер під час своєї розмови з ним, Каргатом. Отже, Петушек знає лише свої особисті обов'язки щодо заводу, сумлінно виконує лише завдання, покладені безпосередньо на нього. Все ж навколишнє, а надто тутешнє, радянське його зовсім не цікавить: він — осторонь...

Ясна річ, — тепер з Петушека нічого не питаєш.

Але тільки тепер, сьогодні. Він, Каргат, зовсім не збирається так тлумачити цей договір, так додержувати кожної його літери, як це робить чомусь головний інженер. Якщо цей чужоземець згодився стати на посаду керівника контрольної лабораторії, то мусить відповісти за кожну дрібницю в ній. І найбільше за тиждень він усвідомить це. Хоче він цього, чи не хоче — це Каргата не обходить...

Поки Каргат говорив з прибиральницею, а потім стояв, замислено втупившись у підлогу, накреслюючи собі лінію поведінки з Петушеком і всіма тими, хто робить у лабораторіях (їх так виразно схарактеризував цей бруд повсюди), Петушек не хапаючись сховав свою рідину в шафу, запер дверцята на замок, а ключ поклав собі в кишеню. Потім старанно сполоскав руки під краном і, на ходу витираючи їх, пішов до Каргата — ближче з ним познайомитися.

— Мені дуже приємно, — почав він, не ждучи, щоб той повернувся до нього, — що саме ви керуватимете роботою цих лабораторій. Я щасливий од думки, що мені на практиці доведеться обізнатися з вашими, такими цікавими, методами хімічних досліджень. Я з великим інтересом читав ваші праці — звичайно, ті, що ви їх умістили по німецьких журналах.

Я щасливий, що можу особисто висловити вам своє захоплення. Висказали нове слово. Ви, я б сказав, революціонізували методіку лабораторної праці... Поза всім іншим, вони, ці статті, переконують мене, що зміст і стиль роботи тут круто зміниться. Все, якщо можна так висловитися, потече зовсім іншим річищем...

Як на чужоземця, українською мовою Петушек говорив цілком пристойно. Проте дивного в цьому було мало, бо його рідна мова, чеська, і українська — мають дещо спільне. Та все ж таки помітно було, що він терпляче й настирливо опанував мову країни, до якої потрапив. Говорив, не заїкаючись; повільно лише трохи й дещо неправильно наголошуючи окремі слова...

Замислений Каргат мало чого дібрав із сказаного ним. Але повернувся на голос.

Коли погляд його зустрівся з Петушековим, завсідня по-

смішка останнього помітно поширшала, подобрішала. І він додав:

— Але всі ми, і я особисто, ніяк не сподівались, що ви прийдете до лабораторії уже сьогодні. Адже тільки вчора ввечері ви одержали свої речі... Ми гадали, що ви почнете працювати принаймні з завтрашнього дня...

Машинально додержуючи того ж дещо врочистого тону, що ним промовляв Петушек, але не відповівши йому, Каргат мовив:

— Скажіть, Гнате Карловичу.... Якщо я не помиляюсь, вас так звуть?

Петушек злегка вклонився.

— Тільки не Гнат, а Ігнацій...

— Так скажіть, Ігнацію Карловичу, — повторив Каргат, приховуючи посмішку, — чи давно ви робите на цьому заводі?

— На цьому заводі я роблю сьомий місяць, — докладно відповів той. — Зовсім недавно... Але в країні вашій понад півтора року. Робив на іншому заводі.

— Отже, знаєте порядки й звичаї в цих лабораторіях?

— Матиму за приємну честь познайомити вас із ними, — ще раз вклонився Петушек.

— Скажіть тоді, будь ласка, чи не знаєте ви, чому зараз тут нема нікого, крім вас, прибиральниці й мене? Мені говорили, що робітний день по всіх закутках заводу починається рівно о шостій годині ранку. — Каргат глянув на свій ручний годинник. — А тепер чверть на сьому... Хіба для лабораторій зроблено виняток?

Усмішка Петушекові ще поширшала. Очевидно, ця тема розмови мала в собі великий запас веселощів. І говорити він почав тим тоном, яким розповідають смішний анекдот.

— Я ні від кого не чув, що це санкціоновано. Але гадаю, що виняток справді зроблено... Ваш попередник приходив сюди, коли вважав це за потрібне, і ніколи ні від кого не вимагав, щоб робота в лабораторіях розпочиналася зараз же після третього гудка. Коли ж він пішов з заводу, то я... Мені, як вам, мабуть, відомо, запропонували тимчасово (Петушек підкреслив це слово й у голосі йому прозвучало щось схоже з образою) керувати обома лабораторіями... Так от, я не зміг уважати себе в праві ламати заведений порядок.

— Таким чином, і ви так рано тут випадково?

— О, ні! Щодо мене особисто, то я дотримуюсь своїх правил. Я — чех, а не українець, і не росіянин... Взагалі я приходжу сюди ще раніш — до гудка: веду свою роботу... Щождо лаборанток і хеміків-аналітиків, то я спитав якось про них у Валентина Модестовича. Але він сказав мені, що внутрішній розпорядок у лабораторіях його не цікавить — йому потрібні лише точні протоколи аналізів... Коли ж я заговорив був про точність з самим лаборантками...

— Пробачте, що перебиваю вас,—зупинив його Каргат,—але ви—чи вважаєте ви отакий порядок за нормальний?

Петушек низив плечима.

— Я не знаю, як ставитися мені тут, у вашій країні, до такого порядку.. Коли б ви мене спитали про лабораторію на будьякому закордонному хемічному заводі, я сказав би: там такий порядок є абсолютно неприпустимий. Там це навіть порядком не назвали б... У вас же, у вашій країні, мені мало не щодня доводиться здибуватися з формами життя й виробництва, мені зовсім незрозумілими. І щоразу мене переконують, що це — досягнення вашої революції.

Хоч і рішив Каргат поводитися з Петушеком покищо чемно, не чіплятися до нього, але почувши таке безглуздя, не стримався. Ніздрі його роздулись, і він гостро спитав:

— Вас переконують, що бруд і неприбраний посуд — революційне досягнення?

Очі Петушекові побільшали. Він, читавши Каргатові статті в німецьких журналах, знав, що перед ними стоїть зараз не абиякий хемік-дослідник. Отож, уважав його за культурну людину в своєму розумінні слова. І ніяк не сподівався, що він може припуститися такої нестриманості... Петушек відчув себе ображеним. Посмішка йому стала в'длива.

— Так, мене переконують, що немитий, неприбраний посуд і бруд на столах — це одно з тих досягнень, що на них ніхто, особливо ж я, людина чужа, не має права поважитися. І авторитет цих людей примушує мене вірити їм.

— Хто ж вони — ці авторитетні люди?

— Працівниці лабораторій. Більшість із них належить до тієї юнацької організації, що виховує комуністів.—Тепер і голос Петушеків забренів уїдливо.—Вони особливо це підкреслюють... Не знаю, чому, але завжди трапляється так, що вони кінчають свою роботу саме тоді, коли вичерпується час їхнього перебування тут. Їм не лишається ані хвилини, щоб прибрати після себе. А хто намілиться залишити їх іще бо-дай на десять хвилин? Хто має на це право?

Каргатові дуже хотілося висловити Петушекові все, що думав він тепер про нього.

Його обурювали факти, що про них той розповідав, а ще більше обурювали тон і вигляд Петушека. Надто вже підкреслював він свою непричетність до всього, що довкола нього відбувалось. Одверто знущався з того, що він, цивілізований європеєць, уважав за варварство й дикунство.

Хвилину помовчавши, Каргат примусив і себе посміхнутися,—з провокаційною метою: хай Петушек подумає, що він цілком поділяє думки, хай стане ще відвертіший. І легковажно промовив:

— Атмосферочка тут, делікатно кажучи, чудна... Ну, а що ви про це все думаете?

Та Петушек був хитріший, ніж здалося Каргатові. Він уникливо розвів руками й одповів:

— Ваша країна привчила мене не висловлювати думок: надто інакше я мислю, щоб тут мене зрозуміли... Ви цікавились фактами — я познайомив вас із ними. І далі буду дуже щасливий відповісти вам на кожне запитання щодо роботи лабораторій.

Якийсь час вони дивились один на одного — Петушек з веселим іронічним усміхом, а Каргат так само з посмішкою, але робленою, нерухомою. Нею він старався приховати бажання кинути своєму співбесідникові один із тих прикрих епітетів, що на них, як він гадав, Петушек цілком заслуговував.

А потім Каргат одвернувся, розстібнув пальто і, переводячи розмову на цілком ділову, офіційну основу, запропонував, показавши на перегорожу:

— Ну, пройдімо туди. Адже там, здається, переховуються документи лабораторій?.. Я гадаю, ви не відмовитесь поінформувати мене, над чим працюють лабораторії тепер, що мають робити в найближчому майбутньому.

Сказано це було тоном людини, свідомої свого права завідувача лабораторій. І Петушек, відчувши, що з ним говорить його начальник, з почуттям власної гідності вклонився й одказав:

— З великою приємністю.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

У невеликому кабінеті в заводській конторі біля вікна стояла людина.

Вона була висока, але зовсім не здавалась такою, бо сутулилась. Волосся мала коротко острижене, чорне, рясно на скронях припорошене сивизною. Верхню губу вкривали підстрижені вуса, теж із слідами сивизни. Але, як на обличчя, було їй не більше тридцяти восьми років. Одягнена була в старенький сірий піджак, що на ньому не було одного гудзика; сидів же на ньому цей піджак так, наче під ним зовсім не було живого людського тіла... Стояла та людина, всією вагою спершись на лутку. Тому здавалось, що довгі тонкі ноги не зовсім упевнено тримають їй тіло.

Це був директор заводу Сергій Павлович Каринський.

З вікна йому видно було все заводське подвір'я. За кілька хвилин мав прогудіти третій гудок — тому на подвір'ї звичайно пустинному, було тепер чимало народу.

Він думав про завод і себе.

Тому вісім місяців, зараз же по закінченні Промакадемії, уперше зайшов він до цього кабінету, з цього вікна побачив цей невідомий йому складними, схованими в апаратах своїми

технологічними процесами завод... Колись—утім, не так уже давно—робив він, Каринський, на Макіївському металургійному заводі за вальцювання. І мріялося йому, що з Пром-академії пошлють його на метал. Вийшло інакше: його кинули на хемію, що про неї він мав лише приблизну уяву.

Отже, треба було будуще опанувати це виробництво.

Перші місяці він не вилазив з цехів—плутався в робітників під ногами й руками, стараючись досконало дізнатися, які ж процеси відбуваються всередині приладів і труб, що робиться там з кам'яновугільною олією. Ніяковіючи, просив у головного інженера найдокладніше пояснити кожну дрібницю.

І тепер, за вісім місяців, таки знав, як кам'яновугільна олія, потрапивши з залізничних цистерн до дистиляційного цеху, виходить з заводу у вигляді фенолів, карболки, низки дезінфекційних речовин, нафталіну тощо. Знав уже так, що розумів інженерів з півслова, на технічних нарадах цілком свідомо приставав до того чи того погляду.

Щоправда, своїх думок ще не насмівлювався висловлювати. Вони бо, думки ці, розбігалися з думками головного інженера. А сперечатися з ним,—він не відчував себе для цього технічно підготованим...

Розумів тепер, оглядаючи з вікна свого кабінету завод, що в листопад минулого року припустився великої помилки, підписавши під натиском Русевича перебільшену заявку на сировину. Русевич переконав його, що в об'єднанні неодмінно зріжуть цю заявку—отже, дадуть олії стільки, скільки треба заводів; об'єднання завжди все різало—зрізало б і коли б вони подали нормальну, ба навіть зменшену заявку. І несподівано об'єднання затвердило те, чого вони зажадали... І тепер усі заводські й станційні колії забито цистернами з сирою олією. Щодня прибувають нові цистерни. Ще місяць і їх нікуди буде дівати. А можливості впоратися з цією зливою сировини ніякої не було... А скільки грошей доводиться виплачувати залізниці за перестій цистерн!..

Місяць тому така можливість була з'явилась. Розенберг, змінний інженер дистиляційного цеху, запропонував підвищити продуктивність свого цеху, перевівши дистиляцію з періодичної на безперервну. Обіцяв, що це піднесе видатність корнюрів принаймні на двадцять п'ять процентів... Русевич не зовсім вірив Розенбергові, але той був упертий: кілька місяців щодня повторював своє. Обізнавшись на техніці, подумавши над цим проектом, Каринський натиснув на головного інженера, щоб той дозволив Розенбергові спробувати. На жаль, вийшло так, як передбачав Русевич: дистилювання, щоправда, прискорилось, але до другої фракції віддистилюваної олії потрапляли кубові рештки—відхід виробництва; довелось цю другу фракцію знов дистилювати. Ще раз повто-

рили дослід, і знов кубові рештки на півдня затримали. Хоч як доводив Розенберг, що це тимчасове явище, що далі цього не буде, в Каринського не вистачило сміливості підтримати його прохання продовжити цей небезпечний дослід, хоч і здавалось йому, що зрештою Розенберг домігся б таки свого... Захрипів третій гудок.

Погляд Каринського притягла до себе незвичайна постать, що прямувала заводським подвір'ям до лабораторій. Упізнавши нового завідувача лабораторій, він спершу здивувався—невже він уже вийшов на роботу?—а потім прикро подумав: і до заводу прийшов такий же виражений, яким ходив цілий день учора, дивуючи всіх. Як можна робити в такому шиковному одязі?... Чи він хотів цим підкреслити, що з нього не звичайний хемік, що приїхав він сюди з Харкова, з столиці... Але навіть йому це підкреслювати?

А Каринському здавалось досі, що ця людина аж он як стане їм у пригоді. Він мало не зубами вчепився в Каргата, коли в об'єднанні запропонували його на посаду завідувача лабораторій.

Каргат... Той самий, що уславився серед хеміків своїми дослідженнями. Той самий, що торік висунув сміливого проекта засвоєння радянської хемпромиловістю виробництва нових речовин, зокрема піридинових основ.

Каринський прийшов на завод, саме коли точилася дискусія про цей проект... Йому проект сподобався—він був простий і зрозумілий. Але тоді Каринський не знав хемії. Люди ж, що знали її, доводили: проект не має під собою технічного ґрунту, складено його без огляду на стан хемзаводів і всього народного господарства Радянського союзу... Тепер, коли хемія вугілля перестала бути для нього запечатаною книгою, йому інколи здавалось, що в Каргатовім проекті є здорове зерно, що цій людині голова не погано робить...

Але одяг... Невже він, Каринський, таки помилився щодо Каргата?

Невже Каргат—тільки прожектер, ловець дешевої слави? Невже він тільки прикрашає себе—дослідженнями, проектами, славою, отаким одягом?...

Русевич довго говорив з ним учора—розкусив його вже, мабуть. Цікаво знати, яке вражіння залишилося про нього в головного інженера...

Русевич появився на шляху, що вів од станції до заводу й далі—до далеких шахт у степу, коли ранкова зміна вже заступила, а робітники нічної встигли вже розійтися,—коли заводське подвір'я знову стало пустельним... Пізнувато, навіть надто пізнувато йде він сьогодні на завод. А треба б йому при ти на завод раніше бодай сьогодні: адже зобов'язався завод завтра навантажити й одрядити чотири цистерни рідин і понад двісті бутлів з фенолом. А з дистиляцією знову

якась затримка. Русевич не мав права сьогодні запізнюватися... І йде він, не поспішаючи. Чи не шокроку зупиняється, оглядається назад—от-от поверне додому, немов забув там щось.

Нарешті, підійшов він до контори, підвівся на ганок...

Каринський відштовхнувся од вікна й рушив до дверей, тягнучи за собою ноги, немов були вони дуже важкі. Така була в нього хода. Відчинив двері й виглянув у коридор. І коли з'явилася там майже огрядна постать головного інженера, гукнув до нього:

— Валентине Модестовичу!

Той зупинився.

Очі йому були такі, ніби не міг усвідомити він, де це він опинився і що за людина звертається до нього. Був згорблений. Губи йому гірко викривились. Обличчя осунулось—він немов постарішав років на десять.

Зустрівшись поглядами з Каринським, він випростався й невдало спробував посміхнутися—на лиці йому з'явилася гримаса болю. Напружившись, щоб голос йому прозвучав спокійно, сказав:

— Добрий ранок, Сергію Павловичу... Що скажете?

— Ви вільні зараз?—не розуміючи, що робиться з ним, спитав Каринський.—Я хотів поговорити з вами хвилин з п'ять.

Русевич помовчав, немов важко йому було зрозуміти почуте. Потім кивнув:

— П'ять хвилин я можу... Але, будь ласка, не більше... Треба на завод... Я й так спізнився.

— То зайдіть до мене.

Коли вони сіли коло стола, Каринський спитав,—може, не зовсім тактовно:

— Що трапилось з вами, Валентине Модестовичу? Чого це ви сьогодні такий... не такий, як звичайно?

Губи в Русевича затремтіли.

— Чорт мій, знаєте, захворів. І як?—не їв зовсім сьогодні. Ні крихти... І я не знаю, що з ним таке.

Каринський був зовсім не байдужий до мисливства. Він мав прекрасну дубельтівку, куплену ще в Москві під час перебування в Промакадемії. Вичищена, гарно помащена, без єдиної іржавої плямки, вона висіла на стіні над його ліжком, і от уже дев'ятий місяць мріяв він про той вільний день, коли можна буде вирватися в степ, полювати... Собак Русевича він цінував, часто вони ставали за тему їхніх дружніх розмов. А, коли доводилось йому бувати на квартирі в головного інженера, він неодмінно простоював кілька хвилин на дворі, милуючись з чудових польських гончаків.

Тому слова Русевича дещо збентежили його. І він, нахилившись до нього, стурбовано спитав:

— Чого б це він так? Такий здоровий пес...

Сум на лиці Русевича збільшився: співчуття Каринського загостило йому біль од незнання, що робиться зараз з Чортом. Він безпорадно розвів руками і відповів:

— Говорю ж, не знаю. Абсолютно не уявляю, що таке могло з ним статися. Так чудово почував він себе вчора... Але Каринському не хотілося довго зупинятися на цій темі. Думки йому знову повернулись до того, про що хотів поговорити з Русевичем. І, знову відкинувшись на спинку стільця, він скоромовкою висловив надію:

— Але не варт, Валентине Модестовичу, вже тепер так бентежитися. Чорт—міцний, дужий пес. Я певний, увечері він почуватиме себе якнайкраще.

Русевич зрозумів, що Каринському зараз не до Чорта, не до його побоювань. І хоч хотілося йому докладніше розповісти про раптове захворювання свого пса, подумавши, він згодився з директором:

— Я теж так думаю...

І постарався зігнати з свого лица все, що свідчило про справжній його переживання.

Каринський помовчав трохи. Далі спитав:

— Запрошуючи вас сюди, я мав на увазі нашого нового завлабораторій. Як він?.. Ви, здається, як слід придивилися до нього—вчора мали з ним довгу розмову. Що ви думаєте про нього?

— Русевич одповів не відразу. Йому треба було спершу зосередитися на тому, про що питав його Каринський, пригадати вчорашню розмову з Каргатом...

Це була трохи чудна розмова. Щось із півтори години просиділи вони в його, Русевича, кабінеті. Русевич закликав його спеціально для того, щоб як слід промацати цього молодика, дізнатися, що він собою являє: його цікавило, як це людина, що перед нею нібито лежав широкий шлях у галузі наукової праці, раптом кинула його й пішла на завод. А що Каргат має певний хист до науки, Русевич знав з торішньої дискусії, коли ім'я Каргатове з'являлося навіть і на газетних шпальтах. Щоправда, практичного значення виступи Каргатіві не мали ніякого, але теоретично, щоб не говорили його опоненти, до яких, до речі, приєднувався цілком і сам Русевич, вони були досить міцно обґрунтовані... Але якось так рапилось, що не Русевич, а Каргат опанував розмову: неомітно примусив Русевича говорити про все—про завод, про його продукцію, про людей,—про його минуле, сучасний стан і перспективи на майбутнє. Навіть про свою власну роботу розповів йому Русевич. А головне—Каргат майже не розпитував; елегантно вдягнений, чисто виголений, з охайно зачісаним волоссям, серйозний, сидів проти Русевича, не відриваючи від нього погляду. Жодного разу не посміхнувся. Але коли Русевич зрештою помітив, що власне нічого не

витяг з нього і спробував був дещо його спитати, Каргат підвівся, чемно попрохав пробачення, що має кудись поспішати, попрощався й вийшов. Єдине, що залишилось Русевичу, іронічно посміхнутися з своєї невдалої дипломатії...

— Чудний він тип,—нарешті відповів він Каринському. — І двома словами про нього не скажеш.

— Ну, а все таки?—наполіг Каринський.

Русевич почав з дрібниць:

— Насамперед справляє вражіння гарно вдягненої людини... І поводить так, немов хоче підкреслити, що своєму вбранню, своїй зовнішності він приділяє максимум уваги.

Отже, думки Каринського збіглися з спостереженнями Русевича. Це було неприємно. Каринському хотілося, щоб Русевич заперечив проти цього, довів, що він помиляється, судячи про Каргата з його одягу.

Не приховуючи свого почуття, він зауважив:

— Справді, вдягнений він так, немов на дворянський бал зібрався. Картинка з модного журналу.

— Ну, а потім,—мовив Русевич далі,—він ухилився будь-що сказати про себе. Лише розпитував мене. І уважно слухав... Тільки здається мені, що він таким мовчанням своїм і надзвичайною — я сказав би, перебільшеною — увагою просто маскує свою недосвідченість у заводській хемії. Намагається переконати, що завод для нього — легше легкого...

— Але ж він—відомий хемік!—заперечив Каринський виключно для того, щоб сказати щось.

— Авжеж,—згодився Русевич. — Та що з того?... Своєю відомістю він здобув, завдячуючи торшній історії. Розпочав він її на підставі фактів, установлених талановито, але суто лабораторним шляхом, не перевірених хемпромісловістю не тільки в нас, а й за кордоном, скільки я знаю... Він—кабінетний учений. Він знає, як орудувати в лабораторії, і йому здається, що завод—це така сама лабораторія, тільки збільшена в кілька разів.

Досі Каринський слухав досить байдуже. Але при останніх словах в очах йому заблищала цікавість. Якщо Русевич визнає за ним хоч якусь талановитість, значить, де в чому можна все ж таки покладатися на Каргата.

— Каргат сам вам так сказав,—спитав він,—що завод для нього—просто велика лабораторія?

— Він майже нічого не говорив,—признався Русевич. — Сидів, мовчав і слухав, що говорив йому я. І своїм серйозним видом намагався переконати мене, що до взятих на себе зобов'язань ставиться з усією потрібною серйозністю й удумливістю. Він...

— Звідки ж ви знаєте, як він дивиться на завод?—дещо нетерпляче перебив його Каринський.

Розмова ця відвернула Русевича від його сумних думок про

Чорта остільки, що він здивовано подивився на директор а. Він не розумів, чому Каринський, завжди такий флегматичний і зрівноважений, так гостро цікавиться його думками про Каргата.

— А як інакше може він дивитися?— відповів він.— Подумайте самі. Досі він працював в Інституті. Єдине, що він гарно взяв там,—та чи інша реакція відбувається саме так, саме за таких-о умов, а наслідок повинен бути ось який. Звичайно, на заводі ці реакції відбуваються так само, як і в лабораторіях. Різниця тільки в масштабі... Як інакше може він мислити, ніколи не робивши на заводі? Це ви, я, всі ті, хто роками вариться тут, у заводському казані,— ми знаємо, що завод—не тільки сума певних хемічних реакцій, а й якась інша якість. Насамперед завод промислова одиниця, якась ділянка народного господарства цілої країни... Лабораторія—це, коли хочете, теоретична абстракція. А завод—реальність, життя.

— А чи не думаєте ви, Валентине Модестовичу,—хвилину подумавши, спитав Каринський,—що Каргат пішов на завод, головню, якщо не виключно, для того, щоб на заводському матеріалі довести здійсненість своїх торішніх ідей?

— Про це я думав,—кивнув Русевич.—І прийшов до висновку, що та мета, справді, могла притягти його до нас... Ну, що ж—хай дивиться, спостерігає, вивчає завод. Я не протестую...

— Ви гадаєте, що він..

— Він тут дуже скоро побачить, що проти нього торік виступали люди, які чудово розуміються на нашій промисловій хемії. Він скоро переконається, що вони користалися не з вигаданих фактів, а з таких, що з ними ми здібуємось мало не щодня. Найбільше за місяць він сам сміятиметься з свого торішнього мрійництва й фантазерства.

— Сміятиметься?—серйозно перепитав Каринський.

Йому не сподобались твердження Русевича. Зовсім інше хотів він почути від головного інженера. Він зрадів би, почувши, що ті неприємні думки, з якими стежив він сьогодні з вікна за Каргатом, не мають підстав. Йому хотілось почути, що Каргат—не тільки учений, а й людина, яка так легко не зраджує себе.

Русевич знову здивовано подивився на Каринського. Але тон йому не змінився:

— Ну, звичайно ж, сміятиметься... А втім, я припускаю, що цими днями ми почуємо від нього щось на кшталт його торішніх тверджень. І, знаєте, я навіть не розчаровуватиму його. Уважно вислухаю... і запропоную йому детально вивчити завод, апаратуру, технологію всіх процесів, властивості такої сировини й півфабрикатів. Коли, мовляв, він знатиме завод, тоді поговоримо про його ідеї. І всіляко допомагатиму

йому вивчати завод... І, кінець-кінцем, певний, почую від нього признання, що торік він був не правий... Раджу й вам теж саме зробити, якщо він з вами про це заговорить. А просто відмовити—це не дипломатично. Ображати його не варт. Хай сам прийде до таких висновків. Тоді, можна гадати, ми матимемо цінного робітника.

Уперше за сьогоднішній ранок Каринський посміхнувся. Але зовсім не тому, що сказав йому Русевич. Він рішив, що найкращий спосіб скласти думку про Каргата—це поговорити з ним самим; поговорити не так офіційно, як це сталося вчора, коли вся розмова обмежилась звичайними фразами...

— Ну, а що буде, коли раптом він переконається тут, що торік був правий?—спитав він, пильно приглядаючись до Русевича.

Той навіть посміхнувся.

— Не може цього бути.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Людина на роботі—мало не завжди далеко не те саме, що людина вдома. Адже на роботу людське ество реагує на-самперед, як на певний ритм. Ритм верстату, надто ритм конвеєра, ритм суворо визначених рухів тіла, ритм писання, ритм дисциплінованих думок, ритм точно розподіленого часу. Навіть якщо людина не любить своєї роботи, вона, робота, на свій кшталт реорганізує її логіку, все мислення, поведінку, скеровує їх у певному, нею визначеному напрямку. Людина, працюючи, відчуває себе значно стійкішою, подібно до того, як стає стійким під час руху велосипед: адже тільки щось сильне може порушити його зумовлену рухом рівновагу.

Удома ж людина найбільше відпочиває. Та ми не навчилися ще як слід організувати свій хатній відпочинок, вносити до нього потрібні елементи ритму. Тому вдома кожна дрібниця легко може вивести людину з рівноваги. Невчасно приготована їжа підноситься мало не на принципову височінь, а хвороба собаки здається подією величезного масштабу.

Але варт людині вирватися з такого аритмового хатнього оточення, ввімкнутися в роботу, і всі ці дрібниці майже відразу набирають свого справжнього вигляду, відходять на задній план—туди, де їм і належить бути...

Так сталося і з Русевичем.

Поговоривши з Каринським, а потім пройшовши до себе в кабінет і сівши за свій стіл, досить безладно завалений паперами, він одчув себе начисто вирваним з кола нескладних хатніх інтересів. Справді, що може з Чортом статися? Тим більше, залишив він його в надійних руках: Ганна зробить усе, щоб пес видужав якнайшвидше... Він став людиною, що керує ходом виробництва на заводі й відповідає за нього;

людиною, що перед нею сьогоднішній день уже поставив і ще поставить низку складних завдань, які вона повинна розв'язати. Не чоловік Ганни Іванівни, не хазяїн Чорта — він є головний інженер заводу...

Присунувши до себе один із папірців, він глянув на нього й зараз же на лиці йому з'явилося роздратовання.

— Це ж чорт знає що таке! — вголос вимовив він.

І рвучко повернувся до телефона. З силою крутнув кілька разів ручку й прикро попросив заводську центральну дати йому кабінет завідувача лабораторій. Йому потрібний був Петушек.

Та коли в телефонній трубці несподівано зазвучав не Петушків, а Каргатів голос, він, не зважаючи на своє роздратовання, зробив свій голос привітно усмішливим, і ввічливо здивувався:

— Як, ви вже вийшли на роботу, Миколо Дмитровичу?

— Ні, — відповів Каргат, — я прийшов, щоб ближче познайомитися з роботою лабораторій і її працівниками. Робити почну з завтрашнього дня.

— А-а! — протяг Русевич.

Йому було геть байдуже зараз, коли почне робити новий завідувач лабораторій. Але почуття такту примусило його сказати ще кілька слів перше, ніж попросити його передати трубку Петушкові.

— Мені надзвичайно приємно, що ви вже в лабораторіях. Проте, я гадаю, що ви могли б з цим зовсім не поспішати. Я хотів би, щоб ви спершу як слід улаштувалися на квартирі, відчули б себе тут, як удома... Ну, як ви знайшли наші лабораторії? Як вони, на вашу думку, устатковані? Яке вражіння справив на вас тамтешній народ?

— Народ ще ніякого вражіння не справив, — невизивно відповів Каргат. — А так усе гаразд. Працювати можна.

— Отже, ви задоволені?

— Так.

— Чудово... А то я, знаєте, таки побоювався, що після вашої інститутської лабораторії наші вам здадуться чимсь схожим на карикатуру... Отже, все гаразд?

— Так, усе гаразд.

— Бувайте здорові, покищо. Дозвольте побажати вам усього успіху... І, будь ласка, попросіть до телефона Ігнація Карновича.

„Йому належало б бути зо мною люб'язнішим, — подумалось Русевичеві по цій розмові. — Не дуже симпатична, видно, людина — цей Каргат.

Коли в трубці зазвучав голос Петушека, Русевич заговорив інакше.

Ніяк не можна сказати, що він утратив тактовність і кокетність. Петушкове звання — чужоземний фахівець — імпо-

нувало Русевичу: йому було приємно, що на заводі, де він за головного інженера, є чужоземець. І слово Петушекове звучало для нього завжди авторитетно. Але, не зважаючи на це, трохи клопітно з ним було: чужоземці — це такий гордий і незалежний нарід: не так до нього звернигь, посмій зробити йому гостре зауваження і зараз же до хемоб'єднання полетить заява про цілковиту відсутність належних для роботи умов. Одного разу Петушек мало не втяв подібну штуку. Русевичу довелось усі свої дипломатичні здатності пустити в хід, щоб одговорити його від такого вчинку.

Тому й зараз довелось обмежитися самою люб'язною суворістю.

— Послухайте, шановний Ігнацію Карловичу, — поважно мовив він, — що ви там за аналіз до мене надіслали?

Голос Петушека прозвучав у трубці цілком спокійно:

— Той самий, що ви його замовили мені вчора.

Русевичу захотілося вилятися: йому здалося, що Петушек просто насміхається з нього. Але він прикусив губу і далі мовив тим же тоном:

— Так, але я просив вас уважно перевірити те, що вчора написала якась із ваших лаборанток. Я ж говорив вам, що маю всі підстави гадати, що ця лаборантка наробила там помилку.

— Ви не помилились, — potwierдила трубка, — неточності там були. Але я їх виправив.

— Що? Виправили? — не повірив Русевич. — Чому ж тоді написаний вашою рукою протокол показує те саме, що й учорашній?

— Ні, він не показує вчорашнього, — спокійно заперечив Петушек: доручене йому він виконав, а далі справа його не обходила. — Мій протокол різниться від учорашнього. Прошу вас придивитися до нього уважніше. Він ясно показує, що справа з учорашнім ранковим і денним дистилюванням стоїть гірше, ніж то показала лаборантка. Я повинен був констатувати, що фракцію з одинадцятого збірника не слід пускати далі. Ії кінце треба ще раз перепустити через корнюр.

Русевич одкинувся на спянку стільця.

— Ігнацію Карловичу, та чи розумієте ви, що говорите? Чи уявляєте ви, що це визначає для заводу?.. Це ж, принаймні, на три-чотири години затримає весь дистиляційний цех. Алеж вам відомо, що дистиляція й так не може перепустити того, що надходить до нас... Адже це не дасть нам змоги завтра здати призначену кількість продукції.

Петушек помовчав. А коли заговорив, Русевич ясно почув усмішку.

— Пробачте, Валентине Модестовичу, але я не можу дати вам відповідь на ці запитання. Вони — поза моєю компетенцією. Те, що залежало від мене, я зробив.

Нічого більше не сказавши, Русевич кинув трубку на вилку телефона й подзвонив одбій. Потер чоло, немов виступив йому там піт. По тому раптом схопився й подався з кабінету, натягаючи на ходу пальто...

Йому спала думка, що Розенберг і Слинько, старший апаратник дистиляції, знову таємно проробили свій дослід з переведенням корнюрів на безперервку, не зважаючи на категоричну заборону. Як інакше до одинадцятого збірника потрапили б разом із другою фракцією кубові рештки? Саме на це й показував аналіз Петушека... Навіть не думка, він цілком певний був, що саме так воно й сталося...

Він побіг, щоб остаточно вибити з цих двох упертих дурнів охоту до таких злочинних досліджень. Він вижене їх з заводу! Він під суд їх оддасть!..

Півроку тому цей Розенберг насмішив увесь завод своєю пропозицією перевести дистилювання на безперервку... І треба ж було статися тому, що об'єднання задовольнило цілком заявку на сировину! Завод був заллятий кам'яновугільною олією... З Розенбергової пропозиції перестали сміятися, бо вона обіцяла протягом короткого часу звільнити заводські й станційні колії від цистерн з олією. Вона, ця пропозиція, набрала надзвичайної принадливості. Вона захопила Каринського. Навіть дехто із членів технічної наради, які до того не могли говорити про Розенберга без іронії, раптом прийшли до висновку, що він поклав в основу своїх міркувань технічно обгрунтовані положення. І Русевич, хоч і не вірив у можливість запровадити на цьому заводі безперервну дистиляцію (ну, й Розенберг — зовсім молодий ще інженер), вимушений був згодитися на дослід.

Завжди в наслідок дистилювання кам'яновугільна олія розбивається на важкий бензол, дві так звані фракції й кубові рештки; останні — відхід виробництва.

Розенбергів же спосіб не відділив начисто фракцій і бензолу. Якщо домішка першої фракції в бензолі припускала дальший його обробіток, то наявність другої фракції в першій, а тим більше — кубових решток у другій, перетворювали їх на брак, що його знову треба перепускати через дистиляційні куби — корнюри, як їх тут звуть.

Можливо, що перший раз Розенберг усього не врахував. Йому дозволили ще раз повторити свій дослід. І ще раз дістали ті самі наслідки.

Після цього Русевич категорично відмовився будьяк одповідати за Розенбергові вправи. Інженерові категорично заборонили збільшувати навантаження корнюрів і переводити їх на безперервку. І так його дослід збільшили запаси непереробленої олії.

Та Розенберг не вгамувався. Підговоривши Слинька, він два тижні тому свавільно повторив свій дослід... Наслідки

були трохи краші, лише друга фракція була зіпсована при сутністю в ній кубових решток. Та коли завод і без того заллято сировиною, затримувати хід виробництва повторною destillaцією цілого збірника — це найменше злочин. Розенберг дістав сувору догану з попередженням у наказі.

Видно й це не спинило його...

Русевич кипів, увиходячи до destillaційного цеху. Він забув застібнути пальто. До болю кусав собі губи й відразу не зміг сказати жодного слова. Зупинився, озираючись, не помічаючи, як здивовано й дещо насмішковано поглядають на нього присутні.

Розенберг і Сливко стояли за одним із корнюрів, тихо про щось розмовляючи. Безперечно, вони обмірковували останній свій дослід.

Русевич підбіг до них і мало не крикнув.

— Знову ви?

Спантичені від такого несподіваного й гострого наскоку, Розенберг і Сливко, немов нічого не розуміючи, втупилися в нього й нічого не відповіли.

Це ще більше розсердило Русевича.

— Знову досліди без дозволу? — ще голосніше спитав він, зовсім присуваючись до Розенберга. — Знову цілий збірник наповнили кубовими рештками?.. Ви обидва на лаву підсудних підете за це. На лаву підсудних!

— Далеченько вам хочеться запровадити нас, — відповів йому Сливко, трохи підбадьорившись. — Дозвольте дізнатися все ж таки, за що?

З іронічної відповіді цієї усвідомивши, що поведження його не гідне головного інженера, що з його вигляду й слів можна сміятися, Русевич узяв себе в руки. Лице йому зробилось холодне.

Він запнув пальто й застібнув усі гудзики. І, чітко карбуючи кожне слово, спитав:

— Під час чийого чергування наповнено одинадцятий збірник?

— А біс же його знає, — одним плечем знизав Сливко: його роздратовала ця безпідставна підозра.

— Його наповнено, здається, ще вчора вночі, — поспішив зам'яти грубуватість свого співбесідника Розенберг: скромна людина, він побоювався, що той, не дуже стриманий на мову, може наговорити багато зайвого, непотрібного. — А наша зміна цю п'ятиденку робить удень... Здаючи зміну, ми залишили його порожнім.

— Порожнім? — перепитав Русевич. — Позавчора ввечері?

— Так, позавчора ввечері одинадцятий збірник був порожній, — повторив Розенберг і, помовчавши, здивовано спитав: — Послухайте, Валентине Модестовичу, невже вам ніхто не доповідав, що третій корнюр вередує? Це ж він, очевидно...

Русевич перепитав не тому, що не вірив Розенбергові. Він і сам пригадав уже, що ще вчора завідувач виробництва доповідав йому про цей самий третій корнюр, що сьогодні вранці Петров знов говорив з ним телефоном з цього ж приводу. Хвороба Чорта геть чисто вибила йому це з голови... Отже, Петушеків аналіз стверджує слова завідувача виробництва, що з корнюром щось не гаразд, що підійшов уже час, коли його треба промити й прочистити... І треба ж було, щоб усі неприємності саме сьогодні збіглися!.. І чому це — щодалі, то частіше доводиться зупиняти корнюри на промивання й прочищення?

Отже, неодмінно треба цей корнюр вимкнути. А то все сьогодні піде на смарку: уся друга фракція буде перепсована... Але решта корнюрів ніяк не впорається. Усієї норми завтра завод одвантажити не зможе... А цього ніяк не можна припустити!

— Що робити?

Щоб заспокоїтися трохи, привести свій мозок у стан, коли можна буде спробувати розв'язати цю несподівану проблему. Русевич звернув розмову на інше.

— Отже, ви, Давиде Марковичу, остаточно переконались, що з вашої ідеї нічого не вийде? — спитав він.

Він був певний, що Розенберг зараз же заперечить, насмішить його своїми доводами, вже розбитими всіма дослідками. А що краще сприяє заспокоєнню, як не сміх?

І він не помилився.

— Зовсім ні, — відказав Розенберг і так гаряче, що сам зняковів. — Я багато думав про свої невдачі, якнайшляхніше обдумав наслідки дослідів, зрозумів свої помилки... І впевнився, що наші корнюри можуть і повинні робити безперервно.

— Ще й як можуть! — зважив за потрібне висловити своє переконання й Слинько.

Русевич не втримав усміху.

— Уперті ж із вас люди. Вам і наочні факти — ніщо... Але що б ви там мені не говорили, а дослідів я більше вам дозволити не зможу.

Останнє речення Русевич промовив з таким виглядом, немов одмахувався від чогось неприємного. Бо не думав уже про Розенберга з його дослідками. Йому байдуже стало, як поставляться до його слів співбесідники. Він лише ще раз непомітно посміхнувся, побачивши, який сумний погляд став в інженера і як стримав він зітхання...

— Що зробити, щоб завтрашній день минув щасливо, щоб одвантажити всю призначену кількість продукції?..

Але на Слиньковому обличчі з'явилася впевненість. Ступнувши до головного інженера й показавши на збірник з зіпсованою речовиною, він гострувато мовив:

— Як бачите, і без наших дослідів при звичайному періодичному дестилюванні туди можуть потрапляти кубові рештки. Чи коли корнюр починає псувати фракції через те, що його своєчасно не поставили на ремонт, не промили, це нічого?.. А чи знаєте ви, чого може коштувати заводові отаке ставлення до корнюрів?

— Знаю, звичайно, — холодним тоном спробував зупинити його Русевич.

Та Слинько не звернув на це уваги: навідав на нього далі:

— Знаєте?.. Знаєте, що ні сьогодні, ні завтра з одинадцятого збірника не можна буде взяти ані краплі на повторне дестилювання? Знаєте, що третій корнюр нікуди не годиться?.. Це нічого?.. Давиде Марковичу, — звернувся він до Розенберга, — розкажіть товаришу Русевичу, про що говорив з вами завідувач виробництва.

— До речі, де він зараз? — рішуче спитав Русевич.

Йому набридло слухати Слинька: він заважав йому думати. І треба все ж таки щось зробити — ніяк не слід стояти тут без діла... Так, насамперед треба порадитися з Петровим...

— Він у конторі начальника цеху, — відповів Розенберг.

Русевич рвучко повернувся й швидко пішов у дальній кінець цеху, де містилась невеличка цехова контора.

Ввійшовши до неї, Петрова там він не побачив. А начальник цеху стояв коло настінного телефона, запевняючи когось, що Валентина Модестовича він сьогодні ще не бачив і ніяк не може сказати, де саме той зараз.

— Я тут, — перебив його Русевич, підійшовши. — Хто там мене питає?!. І — конкретно — що сталося з третім корнюром?

— Валентин Модестович тут, — радо заявив начцеху в телефон. — Щойно зайшов. Передаю йому трубку. — І, простягнувши трубку до Русевича, пояснив: — Вас Ганна Іванівна питає. Неодмінно хоче поговорити з вами.

З холодком коло серця, бо враз передчув щось недобре (для чого іншого шукала його дружина в заводі?) Русевич схопив трубку й приклав її до вуха. Видихнув:

— Я слухаю.

— Валю, ти? — трагічно прошепотіла трубка.

— Я, — намагаючись говорити спокійно, відповів він. — Що там таке?

На останньому слові голос йому зірвався.

— Я всі заводські телефони викликала, шукаючи тебе... — Трубка помовчала, а далі зовсім тихо додала: — Чорт... — І знов замовкла.

— Що з ним таке? — нервово скрикнув Русевич. — Чого ти мовчиш?

— ...умер, — ледве чуто прошепестіло в трубці.

Начцеху стояв перед Русевичем, одвернувшись — удаючи, ніби зовсім не прислухається до розмови.

Несподівано начехова постать неймовірно збільшилась, заповнила Русевичу весь простір перед очима, заколивалась, мов п'яний туман.

Русевич важко сперся на стінку, бо ноги йому стали подібні до желе: їм було холодно й вони дрібно затремтіли. І стис трубку так, що пальці йому побіліли. Але сказати нічого не зміг: голосу не вистачило, повітря кудись зникло...

— Ветеринар сказав, — по довгій паузі мовила трубка далі, — що його хтось отруїв. Дав йому стрихнін... Ти чуєш, Валю? — стрихнін.

— Я чую, — нарешті відгукнувся Русевич. — Стрихнін... Стрихнін...

Машинально повісив трубку. Машинально дав одбій. І певними кроками пішов до виходу з контори.

Усе ж таки на порозі зупинився, пошукав очима начальника цеху й безсило наказав:

— Негайно зупиніть корнюр номер три... Промийте його... Увечері він повинен знов почати...

Хотів, видно, ще щось сказати, бо губи йому ворушились, але махнув рукою і вийшов геть.

Продовження буде